

de Rechtspraak

Raad voor de
rechtspraak

Research Memoranda
Nummer 1 / 2009
Jaargang 5

De daad bij het woord

De daad bij het woord

Het naleven van rechterlijke uitspraken en
schikkingsafspraken

R.J.J. Eshuis

Research Memoranda 2009 - nr 1

ISBN 978-90-1238-268-7

9 789012 382687

Sdu UITGEVERS

Wetenschappelijk Onderzoek- en
Documentatiecentrum
Ministerie van Justitie

R.J.J. Eshuis

WODC 2009

De daad bij het woord

Het naleven van rechterlijke uitspraken en schikkingsafspraken

Dankwoord

Dit onderzoeksrapport is het product van een gezamenlijk initiatief van de Raad voor de rechtspraak en het Ministerie van Justitie. Een groot aantal mensen heeft, in uiteenlopende rollen, bijgedragen aan het project. Voor de uitvoering van het onderzoek is de medewerking van verschillende rechtbanken en archiefdiensten, die geruime tijd onderdak verschaften aan de onderzoekers, onontbeerlijk geweest.

In het kader van het onderzoek zijn ruim 250 mensen geïnterviewd die partij waren in een voor de rechter gebracht geschil. Elise Beenackers heeft het leeuwendeel van deze interviews verricht. Marcel Chaita, Naoual Sellami, Angelo Termote, Zylvia Wolff en Michael Yap verrichtten de eerste fase van het dossieronderzoek. Elvira Heerenveen verrichtte dossieronderzoek in de eerste en tweede fase en coördineerde de verzending en verwerking van de enquêtes. Roberto Aidala verzorgde de transfer van de verzamelde gegevens naar digitale bestanden. Ik dank ze allemaal voor hun goede werk.

Voor inhoudelijke feedback dank ik de begeleidingscommissie onder voorzitterschap van Marc Hertogh (zie colofon) en de leescommissie, die bestond uit Willemien de Jongste, Christianne de Poot en Monika Smit.

Roland Eshuis

Inhoud

Over de naleving van rechterlijke beslissingen (essay)	7
Samenvatting	12
1. Inleiding	18
2. Begripsafbakening, mechanismen en hypotheses	21
2.1 Doel, probleemstelling en onderzoeksvragen	21
2.2 Het domein van de civiele rechtspleging	22
2.3 Naleving en 'effectiviteit'	25
2.4 Wat is van invloed op naleving?	27
3. Onderzoeksontwerp en uitvoering	33
3.1 De samenstelling van de steekproef	33
3.2 Gegevensverzameling	36
3.3 Aandachtspunten inzake retrospectief onderzoek	38
4. Naleving: kwalitatieve en kwantitatieve gegevens	42
4.1 Naleving gemeten	42
4.2 Waarom uitspraken en schikkingsafspraken niet worden nageleefd	47
4.3 Niet naleven als probleem	48
4.4 Niet naleven bij verstek, schikking en vonnis op tegenspraak	52
5. Beschrijving procedureverloop	55
5.1 De dagvaarding	55
5.2 Het verloop van de gerechtelijke procedure	57
5.2.1 Verstekzaken	59
5.2.2 Vonnis of schikken?	60
5.2.3 Afgewezen eisen, eisen in reconventie en appel	64
5.2.4 Onderzoek tijdens de procedure	64
6. Het gebruik van dwangmiddelen	66
6.1 Conservatoir en executoriaal beslag	67
6.2 Dwangsommen	69
6.3 Conclusies over dwangmiddelen	69

7. Procedureverloop, rechtvaardigheid en naleving	71
7.1 Procedurele en distributieve rechtvaardigheid	73
7.2 De relatie tussen procedureverloop en naleving	79
7.3 De relatie tussen procedureverloop en ervaren rechtvaardigheid	83
7.4 De relatie tussen ervaren rechtvaardigheid en naleving	92
7.5 Procedureverloop, ervaren rechtvaardigheid en naleving	93
8. Zaakskenmerken en naleving	96
8.1 De relatie tussen naleving en kenmerken van het geschil	96
8.2 Naleving en partijconstellatie	99
8.3 Tijd, geld en naleving	103
9. Geschilbeslechting, naleving en vertrouwen	105
9.1 Zijn de geschillen ‘beslecht’?	105
9.2 Vertrouwen in de rechtsgang	107
10. Conclusies	113
10.1 Naleving en effectiviteit	113
10.2 De theoretische implicaties van het onderzoek	116
10.3 Het verbeteren van de naleving: enkele opties	118
Literatuur	119
Begrippenlijst	123
Bijlagen	127
Procedures bij de sector kanton	127
Methodologische aantekeningen	137
Over de auteur	153

Over de naleving van rechterlijke beslissingen

Een te lang verwaarloosd onderwerp

In een onlangs verschenen jubileumpublicatie van WODC kijkt voormalig directeur Van de Bunt met verbazing terug op de onderzoeksprioriteiten van het Ministerie van Justitie: "Twee weken varen op het IJsselmeer moest geëvalueerd worden, maar niet de cellulaire opsluiting van jeugdigen. (...) Het kostte mij wel moeite om de aandacht van beleidsambtenaren, en zelfs van de onderzoekers te richten op de basics van het systeem."

Voor de civiele rechtspleging is de naleving wat mij betreft één van die gemakkelijk – en daarom te lang – vergeten 'basics'. In de meeste studies op het terrein van de civiele rechtspleging vormt de gerechtelijke beslissing het eindpunt van het onderzochte traject.¹ In strafzaken weten we uit officiële registraties het nodige over wat er na de uitspraak gebeurt: hoeveel boetes het CJIB weet te innen, hoeveel vrijheidsstraffen nog moeten worden uitgezeten en wat de discrepantie is tussen de lengte van opgelegde straf en de tijd die men feitelijk zit. Van de naleving van uitspraken in civiele procedures is bijzonder weinig bekend. Dat houdt verband met een tamelijk fundamentele keuze ten aanzien van de inrichting van ons stelsel van civiele rechtspleging: de zorg voor de naleving wordt overgelaten aan private partijen en de betrokkenheid van overheden beperkt zich tot het toezicht op die markt. Er bestaan bij gevolg geen officiële registraties over de mate waarin rechterlijke beslissingen feitelijk beslag krijgen.

In de afgelopen 15 jaar is veel beleid geformuleerd dat op de naleving van civiele rechtspraak invloed zou kunnen of moeten zijn, maar werd niet de moeite genomen die naleving en de effecten ervan te onderzoeken. Maar kan men zinnig beleid formuleren als het object van beleid buiten beeld blijft? De vraag stellen is de vraag beantwoorden. Onder die omstandigheden is het risico levensgroot dat maatregelen worden genomen die tot suboptimalisatie van delen van de keten leiden. Eigenlijk zou het verzamelen van informatie over de naleving standaard moeten gebeuren.

*'Zo'n rechter doet uitspraak en dan moet je er verder zelf maar uit zien te komen. Ze laten je ronddobberen. Het rechtssysteem in Nederland is zo krom als ik weet niet wat. Dan ga je andere manieren bedenken om je geld op te halen.'*²

Tot nog toe moesten we, voor kennis over de uitvoering van civiele vonnissen, terugvallen op de publicatie *Hoe de verliezer wint* van Van Koppen en Malsch (1992). Zij onderzochten de naleving van uitspraken in gerechtelijke procedures die in 1987 waren beëindigd. De resultaten van dat onderzoek waren spraakmakend en worden nog altijd in elk rechtssociologisch handboek vermeld. In veel gevallen bleek het gesproken recht niet te materialiseren en was gelijk krijgen van de rechter slechts een Pyrrusoverwinning.

- 1 Zelfs in 'brede' studies als die van Schuyt (1976) en Van Velthoven & Ter Voert (2004) waarin het gehele geschilbeslechtingsproces in principe object van onderzoek is, komt de naleving slechts zijdelings aan bod.
- 2 De aangehaalde citaten zijn afkomstig uit de telefonische interviews die in het kader van het onderzoek zijn gehouden.

De antwoorden die het destijds verrichte onderzoek gaf roepen tal van nieuwe vragen op; vooral naar waarom de resultaten zo waren als ze waren. Het heeft mij altijd verbaasd dat na 1992 niemand de draad meer heeft opgepakt. Er kwam geen herhaling van het destijds verrichte onderzoek en ook de vele nog braakliggende terreinen – zoals de naleving in kantonzaken en bij schikkingen – bleven onontgonnen.

Met het voorliggende rapport wordt de draad weer opgepikt. Dat gebeurt met een pilotonderzoek van beperkte omvang. Op basis daarvan wordt een voorlopig antwoord gegeven op enkele van de meest prangende vragen – bijvoorbeeld: is de naleving van rechterlijke uitspraken ten opzichte van het vorige onderzoek verder verslechterd, of juist beter geworden? Het pilotonderzoek is echter bovenal bedoeld als stap in de ontwikkeling van een instrumentarium waarmee in de nabije toekomst grotere groepen zaken en meer typen procedures kunnen worden onderzocht.

Toch is binnen dit beperkte kader ruimte gevonden om enkele theoretisch interessante kwesties uit te diepen. Het betreft de vergelijking van de naleving van rechterlijke uitspraken en schikkingsafspraken en de relatie tussen de door partijen ervaren rechtvaardigheid – van de procedure én de uitspraak of schikkingsafpraak – en naleving. Een ander belangrijk punt is de vraag in hoeverre het niet-naleven van uitspraken en afspraken ook werkelijk een probleem vormt en de effectiviteit van het stelsel van civiele rechtspraak ondergraaft.

'Die eiser was een oplichter. Hij zou failliet gaan als de eis in reconventie zou worden toegewezen. Dan heb je niks. Dus accepteer je de schikking.'

Schikking of vonnis?

Wie kijkt naar de ontwikkelingen die zich in het afgelopen decennium voltrokken in de civiele rechtspleging ziet dat er in toenemende mate naar wordt gestreefd partijen onderling tot een vergelijk te doen komen. Het actief beproeven van schikkingen tijdens de comparitie na antwoord (sinds 2002 de 'standaardwerkwijze' in de civiele bodemprocedure), het aanbieden van mediation aan partijen die al een gerechtelijke procedure zijn gestart zijn treffende illustraties van die tendens. Het stimuleren daarvan berust mede op de veronderstelling dat een schikking een intrinsiek betere oplossing van een geschil oplevert dan een uitspraak door een derde (bijvoorbeeld een rechter of een arbiter). Niet alleen zal een onderlinge afspraak meer rekening houden met de praktische uitvoerbaarheid van ervan, zeker zo belangrijk is dat wie zelf een afspraak maakt zich ook meer gebonden zal voelen die afspraak na te komen.

Uit het hier gerapporteerde onderzoek blijkt dat schikkingen inderdaad beter worden nageleefd

dan vonnissen. Maar of dit komt doordat partijen die schikken zich meer ‘gebonden’ voelen zich aan hun verplichtingen te houden staat daarmee nog niet vast. Het verschil in naleving bij eindvonnis op tegenspraak en schikkingen van zo’n 10 procent laat zich namelijk ook goed verklaren door een selectie-effect. Het blijkt dat in procedures op tegenspraak vaak voorwaardelijke schikkingen worden overeengekomen, waarbij de schikking pas wordt geformaliseerd nadat aan het overeengekomene is voldaan. Gebeurt dat niet, dan wijst de rechter alsnog vonnis. De goede naleving van schikkingen komt dus mede tot stand door reeds tijdens de rechtsgang nageleefde afspraken achteraf als ‘schikking’ te labelen.

‘Ik vond het een schandelijke procedure, buitengewoon vervelend. Het duurde veel te lang, er is wel zes of zeven keer uitstel verleend. Het steeds inbrengen van stukken is erg formalistisch. En kwamen telkens nieuwe dingen bij, zoals op het laatst nog het inschakelen van een deskundige.’

Procedurele rechtvaardigheid

Onder welke condities zullen mensen meer (of minder) geneigd zijn, zonder externe dwang, voor hen negatieve beslissingen na te leven? Theorieën met betrekking tot procedurele rechtvaardigheid voorspellen dat uitspraken of schikkingen beter zullen worden nageleefd als het proces waarbinnen de beslissing of schikking tot stand komt door de partijen als meer rechtvaardig worden ervaren, de bejegening respectvol is en de partijen goede informatie krijgen over het verloop van de procedure. In deze pilot is ruim aandacht geschonken aan die theorie; ze biedt immers een perspectief om, via de inrichting van de gerechtelijke procedure, invloed uit te oefenen op de naleving van uitspraken en afspraken. Uit de resultaten blijkt echter dat die theorie geen goede basis vormt voor het verklaren van verschillen in naleving in civiele rechtszaken. De reden daarvan is, dunkt mij, dat de theorie met betrekking tot procedurele rechtvaardigheid veronderstelt dat mensen enige vrijheid hebben in de keuze tussen het wél of níét naleven van de uitspraak of afspraak. In de civiele rechtsgang blijkt die speelruimte echter zeer beperkt. In de praktijk ziet men dat mensen die de procedure niet rechtvaardig vinden zonnodig via het leggen van beslag tot het naleven van hun verplichtingen worden gedwongen. En anderzijds zijn er partijen die niet in staat zijn de opgelegde verplichtingen na te leven, al vonden ze de procedure nog zo rechtvaardig. In een kwart van de gevallen waarin een uitspraak of afspraak niet (volledig) wordt nageleefd komt de na te leven afspraak zélf te vervallen, als gevolg van een faillissement of een schuldsanering op basis van de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen.

'Ik betaal geen 100.000 euro uit vrije wil omdat het in een vonnis staat. Het vonnis was onrechtvaardig. Ik wil best met ze om de tafel zitten en een reëel bedrag en een reëel tijdsplan afspreken. Maar niet het hele bedrag betalen. Dan moeten ze maar faillissement aanvragen. Dan hebben zij niks en ben ik er ook van af.'

Naleving en effectiviteit

Een tweede zoektocht betreft de vraag in hoeverre het niet naleven van uitspraken en schikkingsafspraken ook werkelijk een probleem is. Het moge op het eerste gezicht zo lijken dat het niet naleven van rechterlijke uitspraken of schikkingsafspraken duidt op het laten voortbestaan van onrecht en een tekortschieten van het rechtssysteem. Toch is dat niet noodzakelijk het geval. Er zijn de nodige situaties te bedenken – en ook bekend uit de praktijk – waarin het feit dat een uitspraak of schikkingsafpraak naar de letter wordt nageleefd geen goed criterium vormt voor een oordeel over de vraag of de gerechtelijke procedure naar behoren werkt.

Om recht te doen aan de vele invalshoeken waarmee men naar de effectiviteit van de rechtspleging kan kijken, is in de pilot onderscheid gemaakt tussen vier vormen van effectiviteit. Gemakshalve duid ik ze aan als 'vereffeningseffectiviteit', 'geschiloplossingseffectiviteit', 'ordeningseffectiviteit' en 'stelseffectiviteit'.

In 68% van de zaken wordt de partij die op basis van een uitspraak of afspraak iets tegoed heeft uiteindelijk tevreden gesteld door de wederpartij (al betekent dat niet noodzakelijk dat de oorspronkelijke uitspraak of afspraak naar de letter is nageleefd). Dit noem ik de *vereffeningseffectiviteit*. De *geschiloplossingseffectiviteit* heeft betrekking op de vraag of een procedure ertoe leidt dat geschillen écht worden opgelost. Neemt men daarvoor als criterium dat partijen nieuwe interacties aangaan, of geneigd zijn dat te doen indien de gelegenheid zich voordoet, dan is de effectiviteit van rechtsgang laag. Slechts 10% van de procederende zou opnieuw zaken doen of activiteiten ontplooiën met de wederpartij.

Vanuit het perspectief van de *ordeningseffectiviteit* zijn de gevallen waarin de naleving van uitspraken wordt geblokkeerd door faillissementen of schuldsaneringsregelingen van belang. Dat zijn situaties waarin ondanks het feit dat voor de winnende partij het gesproken recht niet materialiseert, het rechtssysteem toch naar behoren functioneert. Het niet naleven is immers niet te wijten aan onvolkomenheden in het functioneren van het stelsel, maar wordt gesanctioneerd door regelingen die daar deel van uitmaken.

Ten slotte het vierde perspectief: de *stelseffectiviteit*. In hoeverre slaagt het stelsel van civiele rechtspleging er uiteindelijk in de (gevolgen van) inbreuken op de rechten van private partijen te

herstellen? Het onderzoek kan hier slechts zeer partieel licht op werpen omdat het alleen toont wat er gebeurt wanneer partijen daadwerkelijk binnen de rechtspraak hun heil zoeken. Daar blijkt dat het aantal gevallen waarin het gesproken recht niet materialiseert weliswaar kleiner is dan in het eerdere onderzoek van Van Koppen en Malsch, maar nog altijd substantieel is. Het is echter aannemelijk dat er een veel groter aantal gevallen is, waarin partijen in een vergelijkbare situatie de gang naar de rechter niet maken, omdat ze weten dat een vonnis of uitspraak niet zal worden nageleefd en de rechtsgang dientengevolge slechts tot meer kosten zal leiden.

'De gedaagde was iemand die steeds in dit soort geschillen zit, omdat-ie steeds onder betalingen probeert uit te komen. De rechter zou daar rekening mee moeten houden. Maar dat gebeurt niet. Het zal misschien ook niet mogen, want de rechter moet elke zaak afzonderlijk bekijken.'

Aan de bevinding ten aanzien van de stelseffectiviteit zit een elementair dilemma vast ten aanzien van wat 'het recht' aan burgers en bedrijven moet bieden. Idealiter zou de rechtspraak een ultieme remedie bieden aan ieder wiens wettelijk vastgelegde rechten in het sociaaleconomisch verkeer worden getreden. We stellen vast dat die remedie niet altijd wordt geboden en dat dit deels 'ingebakken' zit in het systeem. Moet men er dan op inzetten om alsnog recht te doen aan degenen die op deze wijze buiten de boot vallen? Of moet er extra inspanning worden verricht om te voorkomen dat deze partijen zich in zinloze gerechtelijke procedures storten die weliswaar tot een gunstige uitspraak kunnen leiden, maar uiteindelijk slechts extra kosten én teleurstelling veroorzaken?

Wie voor de eerste mogelijkheid opteert zou kunnen sleutelen aan de wetgeving rond faillissementen, compensatieregelingen in het leven roepen (voor gerechtelijke kosten en/of geleden schade voor partijen die achter net vissen) of voor het versterken van de rol van de overheid in de naleving. Bij dat laatste kan gedacht worden aan strafrechtelijke handhaving (bijvoorbeeld het opsporen en aanhouden van niet-nalevers; vervolging faillissementsfraudes) en preventie (tijdig signaleren en ingrijpen bij schuldensituaties; uitbreiding van registratie van wanbetalers). Ook bij de tweede optie – preventie van zinloze procedures – speelt de beschikbaarheid van informatie over schuldensituaties en wanbetalers een rol. Daarnaast zou het meer structureel monitoren van de naleving van rechtelijke uitspraken bijdragen aan het bewustzijn over wat het recht ons wel en niet kan leveren. Nog een stap verder zou zijn de (verbetering van de) naleving tot expliciet doel van het justitieel beleid te maken.

Samenvatting

De voorliggende studie heeft het naleven van rechterlijke uitspraken en schikkingen die tijdens een gerechtelijke procedure tot stand komen als onderwerp. Het betreft een pilotstudie op basis van een steekproef van 2.500 civiele bodemprocedures die in het najaar van 2004 werden afgedaan bij de civiele sectoren van twee (middelgrote) rechtbanken en drie vestigingen van de sector kanton van één rechtbank. Ten behoeve van het onderzoek zijn de rechtbankdossiers van deze procedures ingezien en zijn de betrokken partijen geënquêteerd. Met 250 betrokkenen heeft een uitgebreid telefonisch interview plaatsgevonden. De hoofdtekst van het rapport behandelt uitsluitend de zaken die door de civiele sectoren werden behandeld. Aan de kantonzaken is een bijlage gewijd.

De tenuitvoerlegging van civielrechtelijke vonnissen en schikkingsafspraken wordt in Nederland opgevat als een eigen verantwoordelijkheid van de partij die op basis van zo'n uitspraak of afspraak iets van de wederpartij tegoed heeft. Op basis van een gerechtelijk vonnis, of een bij de rechter opgemaakte vaststellingsovereenkomst, waarin schikkingsafspraken zijn vastgelegd, kan de begunstigde partij een beroep doen op overheidsmacht om de naleving zo nodig af te dwingen. In de praktijk is de betrokkenheid van overheden bij de tenuitvoerlegging zeer beperkt. Er is een aantal wettelijk vastgelegde dwangmiddelen, waarvan het gebruiksmonopolie is neergelegd bij gerechtsdeurwaarders.

De tenuitvoerlegging van uitkomsten van civiele rechtspraak is dus een overwegend private kwestie. Anders dan in het strafrecht bestaan er geen registraties waaruit blijkt in welke mate de uitspraken van rechters worden nageleefd. Het meest recente onderzoek naar die materie werd gepubliceerd in 1991 en betrof zaken die in 1986 waren afgedaan.

Om verschillende redenen werd het van belang geacht opnieuw onderzoek te verrichten naar de naleving van uitkomsten van civiele rechtspraak. In de eerste plaats is het eenvoudig om te weten te komen hoe de vlag erbij hangt; in hoeverre partijen ook werkelijk krijgen waar ze recht op hebben, is ongewis. Bekend is dat het aantal zaken dat jaarlijks voor de rechter wordt gebracht gestaag groeit. Ondertussen worden velerlei maatregelen getroffen om de rechtsgang te stroomlijnen en te verbeteren. Ook in dat licht is het van belang om vast te stellen of de rechtsgang uiteindelijk het beoogde effect sorteert. Daarbij is het van belang ook inzicht te krijgen in de redenen waarom uitspraken en afspraken al dan niet worden nageleefd, en in factoren in de rechtsgang die de naleving bevorderen.

Het onderzoek is verricht in opdracht van de Raad voor de rechtspraak en het Ministerie van Justitie. Met het oog op mogelijk onvoorziene factoren, het niet voorhanden zijn van een pasklare methode van onderzoek, het intensieve karakter van het onderzoek en de daaraan verbonden kosten, is ervoor gekozen

te starten met een pilot van beperkte omvang die, afhankelijk van de opbrengst, een breder vervolg kan krijgen. Het pilotonderzoek heeft dus tevens tot doel een methode van onderzoek aan een praktijkproef te onderwerpen en daarvan te leren.

Het pilotkarakter van het onderzoek heeft zijn weerslag op de wijze waarop hier over het onderzoek wordt gerapporteerd. De gegevens over kantonzaken zijn als bijlage opgenomen omdat de kenmerken van kantonzaken in de steekproef sterk bleken af te wijken van het landelijk beeld. De pilot werd, met andere woorden, onvoldoende representatief geacht voor kantonzaken in het algemeen. Dat euvel geldt niet voor de civiele sector-zaken die in de hoofdtekst worden behandeld; hier kwamen de karakteristieken van de zaken in de steekproef juist opmerkelijk goed overeen met het landelijke beeld.

Desalniettemin kan het beeld dat uit een steekproef bij twee middelgrote rechtbanken naar voren komt niet zomaar als landelijk representatief worden beschouwd. We zullen de conclusies uit de pilot dus ook met de nodige voorzichtigheid presenteren. De gevonden resultaten en verbanden zijn geldig binnen de steekproef en bieden een voorlopig beste indicatie voor het landelijke beeld. Inherent aan de beperkte omvang van de steekproef is ook dat de analysemogelijkheden worden begrensd door het aantal procedures waarover we daadwerkelijk gegevens hebben kunnen verzamelen. Er zijn gegevens verzameld over tal van factoren, zoals het procedure-

verloop, kenmerken van geschillen en partijen, de door partijen ervaren rechtvaardigheid van de procedure en de uitkomst van het geschil, hun ervaringen met de betrokken professionals (rechters, advocaten, deurwaarders) en hun vertrouwen in de rechtspraak. De steekproef-omvang van de pilot is niet zodanig dat al die factoren tegelijk in relatie tot elkaar kunnen worden geanalyseerd. De te presenteren gegevens zullen hoofdzakelijk betrekking hebben op gevonden samenhangen tussen de voorgenoemde factoren met de afhankelijke variabele, naleving. Ook zullen uitspraken die op basis van de verrichte analyses worden gedaan veelal beperkt blijven tot uitspraken over samenhangen en niet over causaliteit.

De naleving van uitspraken en schikkingen in bodemzaken bij de civiele sectoren

De civiele sectoren van de rechtbanken behandelen de zwaardere civiele zaken. Het betreft zaken met een financieel belang (geëist bedrag) van tenminste 5.000 euro en zaken zonder gespecificeerd financieel belang. Het gaat daarbij om een brede waaier van soorten geschillen, overwegend tussen bedrijven en/of particulieren.

De steekproef uit bodemzaken afgedaan door de civiele sectoren bestaat uit 500 zaken met een vonnis op tegenspraak, 500 zaken met een verstekvonnis en 500 geroyeerde zaken (overwegend schikkingen). Van de verstek-zaken is drie jaar na het beëindigen van de procedure in 31% volledig aan de uitspraak

voldaan. Bij vonnissen op tegenspraak is dat 74% en bij schikkingen 85%. Van de zaken waarin niet volledig aan de uitspraak of afspraak is voldaan, is die in veel gevallen wel gedeeltelijk nageleefd. Soms is sprake van langdurige verplichtingen of zijn langlopende afbetalingsregelingen getroffen. Het percentage zaken waarin na drie jaar geheel niets is nageleefd bedraagt 5% voor schikkingen, 10% voor vonnissen op tegenspraak en 42% voor verstekvonnissen. In een klein aantal gevallen wordt met consensus van de wederpartij van de oorspronkelijke uitspraak of schikkingsafpraak afgeweken.

Het hoge percentage niet nageleefde verstekzaken is in belangrijke mate te wijten aan selectie-effecten: partijen die weten dat ze niet aan een uitspraak zullen kunnen voldoen verwerpen zich meestal niet. Ook bij overleden personen en failliete bedrijven is de combinatie van geen verweer geven en niet naleven voor de hand liggend.

Waarom worden sommige uitspraken en afspraken niet nageleefd?

Er is een groot aantal redenen te noemen waarom vonnissen of schikkingsafspraken niet worden nageleefd. Soms besluiten de partijen in onderling overleg de zaken anders te regelen. Soms is de partij die een verplichting moet nakomen daar niet toe in staat. Het komt ook voor dat de partij die een verplichting moet nakomen niet worden getraceerd (en dus ook niet tot naleving worden gedwongen).

En soms weet de partij die een verplichting moet nakomen dat te traineren.

In de meeste zaken in de steekproef behelst de rechterlijke uitspraak of schikkingsafpraak een financiële verplichting van de ene partij aan de andere partij. Naleven betekent dus betalen. De meest frequente reden waarom niet wordt nageleefd is dat de verplichte partij geen geld heeft. Of geen geld zegt te hebben – de grens tussen niet kunnen en niet willen is niet duidelijk te trekken. In ruim 25% van de gevallen waarin niet wordt nageleefd, is er een objectieve indicatie voor ‘onvermogen’ in de vorm van een faillissement of een schuldsanering volgens de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen (WSNP).

In 19% van de gevallen van niet (volledig) naleven gebeurt dat met instemming van beide partijen. Tot deze gevallen zijn ook schuldsaneringen volgens een minnelijk traject gerekend. Daarnaast komt het voor dat de verplichting die volgt uit de gerechtelijke procedure wisselgeld vormt in onderhandelingen tussen partijen, of dat partijen na een vonnis een regeling treffen die fiscaal gunstiger voor ze uitpakt.

Ook zonder de objectieve indicator van een faillissement of schuldsanering zijn er zaken waarin naleving achterwege blijft wegens gebrek aan middelen. Vaak schakelt de partij die iets tegoed heeft een deurwaarder in, die dan moet constateren dat er niets te halen is. Soms komt het tot een beslag op loon of uitkering, met ‘eindelozes’ aflossingstrajecten van enkele tientallen euro's per maand.

Zoals de grens tussen niet willen en niet kunnen naleven niet gemakkelijk valt te trekken is ook de grens tussen pech of overmacht en bewust bedrog moeilijk te trekken. In 15% van de niet (volledig) nageleefde zaken meent de partij die iets te goed heeft slachtoffer te zijn van zwendel. In enkele gevallen was strafrechtelijk onderzoek naar hun wederpartij gaande, of bleek deze al eerder voor dergelijke zaken te zijn vervolgd.

Rechtvaardigheid, naleving en vertrouwen

Dat schikkingen beter worden nageleefd dan vonnissen is in lijn met de verwachting. Wie een schikkingsafspraken maakt stemt in met de daaruit voortvloeiende verplichtingen en committeert zich. Dát partijen tot zo'n afspraak komen duidt er tevens op dat ze *on speaking terms* zijn en er enige basis van onderling vertrouwen bestaat. Het is tegenwoordig gangbaar dat rechters partijen stimuleren om onderling tot afspraken te komen. Dat beleid is mede ingegeven door verwachtingen aangaande de bestendigheid van langs die weg bereikte oplossingen.

Het onderzoek leert het nodige over de redenen waarom partijen schikken en hoe zij tegen de aldus bereikte oplossingen aankijken. Een opvallende bevinding is dat wanneer partijen in zaken waarin een schikking is bereikt wordt gevraagd waar ze, indien ze opnieuw in een gerechtelijke procedure betrokken raken, zouden willen uitkomen, de meerderheid voor een eindvonnis kiest. En

omgekeerd opteren partijen die de rechtsgang met een vonnis afsloten in een volgende procedure voor een schikking. We verklaren dit uit het feit dat de vonnissen en schikkingen die in de dagelijkse praktijk van gerechtelijke procedures tot stand komen aanzienlijk afwijken van de ideaalbeelden die er over bestaan. Het bereiken van een schikking is zelden de harmonische oplossing die men wellicht zou verwachten. De meeste schikkingen komen tot stand omdat de partijen eieren kiezen voor hun geld. Men schrikt terug voor de tijd en kosten waarmee het procederen gepaard gaat en accepteert een schikking die men (in de meeste gevallen) niet rechtvaardig blijkt te vinden.

Maar ook een eindvonnis voldoet veelal niet aan het ideaalbeeld. Bij vonnissen geldt eenvoudig dat wie wint het vonnis rechtvaardig vindt, en dat wie verliest het vonnis onrechtvaardig vindt. Verliezende partijen worden door de rechterlijke uitspraak niet overtuigd van hun ongelijk. In de regel voelen ze zich niet gehoord en vinden dat hun argumenten niet zozeer weerlegd als wel genegeerd zijn. Het verschil in naleving tussen zaken waarin de rechter (op tegenspraak) vonnis wijst en zaken waarin het tot schikking komt, hoeft niet te worden veroorzaakt doordat een schikking, met oog op de naleving, een intrinsiek 'beter' resultaat is. Uit het verrichte onderzoek blijkt dat in een deel van de gevallen de schikking pas wordt geaccordeerd (en de gerechtelijke procedure beëindigd) nadat de partij die aan een verplichting moet voldoen die verplichting

is nagekomen, of als daarvoor 'harde' garanties zijn verkregen. In zaken waarin de partij die aan een verplichting moet voldoen daar niet toe in staat is, zal een dergelijke schikking nooit worden bereikt en zal het tot een vonnis komen (dat vervolgens niet wordt nageleefd). De resultaten van de pilot tonen dat bij hen die in de gerechtelijke procedure aan het kortste eind trekken, minder vertrouwen in de rechtsgang resteert. Het is vooral het gelijk krijgen of geen gelijk krijgen dat van invloed is op het vertrouwen. Of een uitspraak of afspraak wordt nagekomen is van geringe invloed op dat vertrouwen dat men stelt in de werking van het recht.

De effectiviteit van de rechtspleging: vereffening

Dat uitspraken of schikkingsafspraken die voortkomen uit een gerechtelijke procedure niet (volledig) worden nageleefd, hoeft niet noodzakelijkerwijs te betekenen dat de rechtsgang 'niet effectief' is. Soms heeft een eiser een ander doel met de procedure, of besluiten de partijen met wederzijdse instemming een uitspraak of schikking niet naar de letter uit te voeren. Het perspectief van de eiser mag ook niet richtinggevend zijn bij oordelen over effectiviteit; immers, niet alle eisers vinden het recht aan hun zijde. In het verrichte onderzoek is vanuit drie invalshoeken naar de effectiviteit gekeken.

Wanneer 'effectiviteit' puur vanuit het perspectief van de partij die op basis van uitspraak of afspraak iets te goed heeft, wordt beschouwd,

kan het gros van de zaken waarin het niet tot volledige naleving komt als 'niet effectief' worden bestempeld. In 13% van de gevallen van niet (volledig) naleven in de steekproef kan de rechtsgang, vanuit het perspectief van de winnende partij, toch als 'effectief' worden beschouwd. In die gevallen wordt met instemming van de partij die iets te goed heeft van de oorspronkelijke afspraak afgeweken en deze toont zich tevreden met die uitkomst. Als we vanuit de steekproef extrapoleren naar de totale populatie (van bodemprocedures bij de civiele sectoren van de rechtbanken) betekent dit dat in 68% van de procedures de rechtspleging 'effectief' mag worden genoemd.

De effectiviteit van de rechtspleging: andere perspectieven

Wanneer als criterium voor effectieve geschilbeslechting het normaliseren van de betrekkingen tussen partijen wordt gezien, dan stemmen de resultaten van het onderzoek niet gerust. Minder dan 10% van de geïnterviewden heeft opnieuw zaken gedaan of activiteiten ondernomen met de wederpartij of zou dat doen indien de gelegenheid zich voordeed. Wordt de effectiviteitsvraag vanuit een orderingsperspectief gezien, en de vraag gesteld of het stelsel datgene bewerkstelligt dat in wetten en regels is vastgelegd, resulteert dat in een gunstiger beeld. In 35% van de gevallen waarin een uitspraak of schikking niet (volledig) wordt nageleefd kan de rechtspleging alsnog als 'effectief' worden bestempeld. Naast de

gevallen waarin met consensus van de oorspronkelijke afspraak of uitspraak wordt afgeweken, worden dan ook de gevallen van faillissementen en schuldsaneringen meegerekend. Bij een faillissement of schuldsanering via de WSNP komen de aanspraken die anderen op basis van een gerechtelijke procedure op zo'n partij hadden, te vervallen. Er prevaleert dan een ander in de wet vastgelegd belang: het niet eindeloos laten voortbestaan van schuldsituaties. De keerzijde van dit perspectief is dat het wijst op een aanzienlijke groep rechtzoekenden voor wie het recht geen werkelijke mogelijkheid biedt tot correctie van onrecht. Omdat dergelijke rechtzoekenden over het algemeen de gang naar de rechter niet zullen maken, brengt het onderzoek slechts een deel van deze problematiek in beeld.

Inleiding

In Nederland worden jaarlijks enkele honderdduizenden civiele geschillen aan de rechter voorgelegd. Althans, wanneer we alleen die gerechtelijke procedures tellen waarin er sprake is van (ten minste) twee partijen. Wie met een geschil geconfronteerd wordt en er met de andere partij niet uitkomt, kan de rechter om een oordeel vragen. Met dat oordeel van de rechter kan ook een beroep worden gedaan op de macht van de overheid om de naleving van dat oordeel zo nodig af te dwingen.

Over de rechtsgang in civiele zaken komt steeds meer, en steeds betere informatie beschikbaar. Toch weten we relatief weinig over de vraag in hoeverre dit arrangement¹ voor de beslechting van civiele geschillen werkelijk de functie vervult die het beoogt te vervullen. De uitvoering van civiele vonnissen (en van schikkingsafspraken die tijdens zo'n gerechtelijke procedure worden gemaakt) is goeddeels aan private partijen overgelaten. Hun activiteiten zijn maar mondjesmaat in officiële registraties terug te vinden en onttrekken zich daarmee aan het blikveld. Vijftien jaar geleden werd een spraakmakend onderzoek verricht naar de naleving van vonnissen binnen een klein segment van de civiele rechtspraak (Van Koppen & Malsch, 1991, 1992. Zie Box 1). Uit dat onderzoek bleek dat in minder dan de helft van de gevallen een gerechtelijk vonnis volledig werd nageleefd. De titel waaronder het onderzoek werd gepubliceerd, *Hoe de verliezer wint*,

suggereert dat het gelijk halen bij de rechter weinig meer is dan een Pyrrusoverwinning. Een vervolg op dat onderzoek is er nooit gekomen.² Binnen de rechtspleging vonden sindsdien wel vernieuwingen plaats die er (mede) toe zouden moeten leiden dat de uitkomsten van gerechtelijke procedures beter worden nageleefd. Of die vrucht afwerpen, kon tot nog toe niet worden vastgesteld. De naleving van rechterlijke uitspraken in civiele procedures krijgt ook binnen Europa aandacht. Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens heeft in een serie uitspraken getoond een effectieve tenuitvoerlegging van rechterlijke uitspraken als een integraal onderdeel van het recht op een eerlijk proces op te vatten (Henderson & Kahn, 2003, p. 6-7). In Nederland drong de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling in een recent advies aan op consequetere naleving van gerechtelijke uitspraken (RMO, 2004).

Het is een gezamenlijke ambitie van het WODC en de Raad voor de rechtspraak om met nieuw onderzoek de bestaande leemte te vullen. De voorliggende rapportage heeft betrekking op een pilotstudie die bij twee rechtbanken is uitgevoerd. Het onderzoek beperkt zich niet tot het vaststellen van de mate waarin rechterlijke uitspraken worden nageleefd. Er is ook veel aandacht geschonken aan de vraag hoe het mogelijk is dat uitspraken niet worden nageleefd en aan factoren die op de mate van naleving van invloed zouden kunnen zijn. Daar

1 Met de term 'arrangement' wordt hier bedoeld: het stelsel van regels, procedures en instanties die met de uitvoering van deze taak zijn belast. Tot dat arrangement rekenen we ook actoren die niet in overheidsdienst werkzaam zijn, maar die wel een wettelijk vastgelegde rol in het arrangement vervullen, zoals gerechtsdeurwaarders en advocaten.

2 Wel is in wetenschappelijke kring de noodzaak van dergelijk onderzoek bepleit en verbazing geuit over deze 'blinde vlek' in het empirisch onderzoek (Hertogh, M.L.M. & De Groot-van Leeuwen, L.E., 2000).

kunnen mogelijk aanknopingspunten worden gevonden om de naleving van rechterlijke uitspraken te verbeteren.

De geïnvolveerdheid van de rechtspraak met het onderwerp van studie is er om twee redenen. De eerste is dat gegevens over naleving iets leren over de effectiviteit³ van de rechtsgang; belangrijke vernieuwingen in de rechtspraak beginnen vanuit de veronderstelling dat ze tot een meer effectieve rechtspleging zullen leiden; empirische gegevens over de naleving van rechtszaken, en in het bijzonder de relatie tussen de inrichting van procedures en de naleving van uitkomsten van de rechtsgang, zijn essentieel om de rechtsgang verder te verbeteren. De tweede reden waarom dit onderzoek de bijzondere belangstelling van de rechtspraak heeft is vanwege hetgeen het kan leren over de relatie tussen de rechtsgang, de naleving en het vertrouwen dat het publiek in de rechtspraak stelt.

De beoogde opbrengst van het onderzoek beperkt zich niet tot het verdiepen van ons inzicht in de effectiviteit van rechtspraak in enge zin. Wat het onderzoek in beeld brengt is het functioneren van het complete arrangement van rechtspleging waarin behalve voor de rechtspraak, ook belangrijke rollen zijn weggelegd voor juridische beroepsgroepen als gerechtsdeurwaarders en advocaten. Juist ten aanzien van de rol die deze beroepsgroepen in het huidige arrangement vervullen, zijn momenteel veel ontwikkelingen gaande. In de jaren negentig werden initiatieven genomen

Box 1

Eerder onderzoek naar naleving van civiele vonnissen

Een eerder onderzoek naar de naleving van civiele rechtspraak (Van Koppen en Malsch, 1991, 1992) werd uitgevoerd aan de hand van vonnissen in bodemzaken, afgedaan in 1986, door de civiele sectoren van drie rechtbanken. Het betrof claims met een financieel belang van tenminste 5.000 gulden. Daar werd onderzocht in hoeverre eisers, die een claim (geheel of gedeeltelijk, bij vonnis op tegenspraak of verstek) gehonoreerd hadden gezien, drie jaar na de uitspraak hadden gekregen wat de rechter had toegewezen. De informatie werd verzameld via een enquête die werd verstuurd aan de betrokken advocaten. De respons bedroeg 31%.

Resultaten

In 90% van de zaken moest uitsluitend een geldbedrag worden betaald, gemiddeld 191.000 gulden. In 43% van de zaken was, na drie jaar, volledig aan de uitspraak voldaan (inclusief de niet-financiële verplichtingen). In 35% was er geheel niet aan de verplichtingen voldaan en in 22% gedeeltelijk (gemiddeld voor 45% van het gevraagde).

In 52,5% van de zaken betrof het verstekvonnissen. Van die verstekvonnissen was na drie jaar 36% volledig nageleefd, tegen 48% van de vonnissen op tegenspraak.

Met betrekking tot de executie onderscheidt het onderzoek vier varianten: geen actie door eiser (51%), beslag gelegd (16%), onderhandeld met gedaagde (23%), onderhandeld én beslag gelegd (10%). 'Beslag gelegd' heeft hier betrekking op het leggen van beslag ná vonnis. In 25% van de zaken werd een conservatoir beslag gelegd.

Het onderhandelen na het vonnis leidde vaak tot afbetalingsregelingen, waarbij in één op de drie gevallen ook het bedrag werd gematigd. Het leggen van een executoriaal beslag leverde gemiddeld 54% van het verschuldigde bedrag op.

- 3 Er zijn verschillende opvattingen mogelijk over wat, in de context van rechtspraak en rechtspleging, onder 'effectiviteit' moet worden verstaan. In paragraaf 2.3 worden de in dit onderzoek gemaakte keuzes behandeld.
- 4 Zo leidt de voorgestelde verhoging van de competentiegrens ertoe dat partijen in minder gevallen verplicht zijn een advocaat te nemen. Een ander voorbeeld is het voorstel de verplichte betekening van de dagvaarding door een gerechtsdeurwaarder af te schaffen.

om 'meer marktwerking' tot stand te brengen met betrekking tot de door deze beroepsgroepen geleverde diensten. Verschillende recente beleidsinitiatieven lijken de rol van deze beroepsgroepen in civiele gerechtelijke procedures terug te willen dringen.⁴ Vandaar dat in het onderzoek ook aandacht is geschonken aan de wijze waarop die juridische beroepsgroepen hun rol in de onderzochte procedures vervullen.

Het voorliggende rapport heeft betrekking op een pilotonderzoek dat in twee arrondissementen is uitgevoerd. Het basismateriaal is een steekproef van 2.500 rechtszaken⁵ die in de tweede helft van 2004 werden afgedaan. Aan de betrokken procespartijen – voor zover die konden worden getraceerd – is een enquête toegestuurd. Over ruim 700 zaken hebben we via die enquête gegevens verkregen over de naleving. Met 250 betrokkenen is een uitgebreid telefonisch interview gehouden. Aan de hand van die interviews zijn gegevens verkregen over de afwegingen die betrokkenen maken in de rechtsgang en over hun beleving van de rechtsgang.

Het doel van de pilot is, naast het geven van een voorlopig antwoord op de onderzoeksvragen, na te gaan in hoeverre onze aannames over afwegingen van procespartijen kloppen en om de onderzoeksinstrumenten te testen. Op basis van de ervaringen in de pilot zullen de opzet van het (verder te verrichten) onder-

zoek en de onderzoeksinstrumenten waar nodig worden bijgesteld.

De hoofdtekst van deze rapportage gaat, voor wat betreft de bespreking van de resultaten van de pilot, bijna uitsluitend over de zaken die door de civiele sectoren werden behandeld. Deze keuze is gemaakt omdat de resultaten voor de civiele sector zaken een goede afspiegeling lijken te geven voor de landelijke praktijk; de kantonzaken in de steekproef daarentegen bleken sterk te worden bepaald door regionale bijzonderheden, en duidelijk af te wijken van het landelijk beeld. De kantonzaken worden behandeld in bijlage 1. Ook de methodologische issues in het pilotonderzoek en de consequenties voor vervolgonderzoek worden slechts zijdelings in de hoofdtekst van het rapport behandeld. Deze worden in bijlage 2 behandeld.

5 Die 2.500 zaken omvatten 1.500 procedures bij de civiele sectoren van twee rechtbanken en 1.000 bij de sector kanton van één rechtbank (met drie locaties kanton). De hoofdtekst van dit rapport gaat uitsluitend over de 1.500 procedures bij de civiele sectoren. Bijlage 1 gaat in op de procedures bij de sectoren kanton.

Begripsafbakening, mechanismen en hypothesen

2.1 Doel, probleemstelling en onderzoeksvragen

Onderzoeksdoelen en probleemstelling

Doel van het onderzoek is vast te stellen in hoeverre uitspraken en afspraken, die tot stand komen in het kader van een civiele procedure in eerste aanleg, worden nageleefd. Tevens wordt onderzocht welke factoren op de naleving van invloed zijn en welk percentage van de gevallen van niet-naleving als 'problematisch' moet worden beschouwd, in de zin dat gerechtelijke geschilbeslechting haar maatschappelijke functie niet adequaat vervult.

De probleemstelling, zoals die bij aanvang van het onderzoek werd geformuleerd, luidt: In welke mate worden de uitspraken of afspraken, die het sluitstuk vormen van een civiel-gerechtelijke procedure, nageleefd? Welke factoren – zoals kenmerken van geschillen en geschilhebbers, de inzet en werkwijze van verschillende juridische professionals, de gang van de procedure – zijn van invloed op de mate van naleving en zouden de mate van naleving desgewenst kunnen vergroten? In hoeverre zijn de gevallen van niet-naleving 'problematisch' in de zin dat de rechtsgang niet datgene oplevert wat de burger en de overheid er redelijkerwijs van mogen verwachten? Uit deze probleemstelling zijn de volgende onderzoeksvragen afgeleid:

- In welke mate worden de uitspraken en afspraken die het sluitstuk vormen van een civiele procedure bij de rechtbank nageleefd?
- In welk percentage van de gevallen van niet-naleving kan de procedure desondanks 'effectief' worden geacht? Welke typen van 'niet-naleving, maar desondanks effectief' kunnen worden onderscheiden?
- In welk percentage van de zaken is sprake van 'spontane' naleving en in welk percentage wordt gebruikgemaakt van dwangmiddelen? In hoeverre draagt de inzet van dwangmiddelen bij aan de naleving?
- Wat zijn de oorzaken van niet-naleving? In hoeverre wordt niet-naleving veroorzaakt door gebreken in de procesinrichting en procesgang? Welke aanknopingspunten bieden de onderzoeksresultaten voor het verminderen van (ongewenste) niet-naleving?

Doel van de pilotstudie

Er is gekozen voor een pilotstudie van een beperkte omvang om de onderzoeksmethode en -instrumenten te beproeven. De pilotstudie moet duidelijk maken of de daarin gevolgde aanpak wel of niet 'werkt' en welke aanpassingen nodig zijn bij het uitvoeren van een vervolgonderzoek. Tevens moest de pilotstudie zicht geven op de kosten en de doorlooptijd van zo'n onderzoek.

Tot de kernvragen behoort de vraag hoe juiste gegevens kunnen worden verkregen over de naleving van rechterlijke uitspraken en schikkingen. Om vast te kunnen stellen of een uitspraak of afspraak wordt nageleefd, dient het onderzoek geruime tijd na het beëindigen van de procedure te worden verricht. Gegevens over de naleving zouden in principe direct via de betrokken partijen of via de professionals (gerechtsdeurwaarders, advocaten) die bij de zaken betrokken zijn geweest kunnen worden verzameld.

In hoofdstuk 3 worden de keuzes die voor de pilotstudie zijn gemaakt toegelicht. In bijlage 2 worden verschillende aspecten van de gevolgde methode aan een kritische beschouwing onderworpen. De belangrijkste bevindingen met betrekking tot een vervolgstudie zijn opgenomen in het conclusiehoofdstuk.

2.2 Het domein van de civiele rechtspleging

In deze paragraaf worden, in vogelvlucht, de voor het onderzoek relevante aspecten van civiele rechtspleging in Nederland behandeld. Onder 'rechtspleging' zullen we het volledige stelsel verstaan van regels, procedures, actoren en organisaties dat gericht is op de behandeling van juridische geschillen in het civiele domein. Het stelsel dient er (onder meer) voor te zorgen dat concrete geschillen worden beslecht en dat vonnissen, of schikkingafspraken die binnen een gerechtelijke procedure tot stand komen, worden uitgevoerd. Zo nodig met behulp van overheidsmacht.

Het onderzoek richt zich specifiek op gerechtelijke procedures. Dat is over het algemeen niet de als eerste te kiezen weg om een geschil op te lossen. Maar de gerechtelijke procedure moet wel als een vangnet fungeren voor die gevallen waarin niet via andere wegen een oplossing wordt gevonden en de zekerheid bieden dat uiteindelijk toch recht wordt gedaan.⁶

Soorten gerechtelijke procedures

Civiele geschillen worden in eerste aanleg behandeld door de sectoren civiel en de sectoren kanton van de rechtbanken. Bij beide sectoren bestaan er drie procedurevormen waarbinnen deze geschillen worden behandeld. Figuur 1 geeft ze weer. *Verzoekschriftprocedures* zijn vooral bestemd voor eenzijdige verzoeken of niet-betwiste zaken, maar in bepaalde gevallen kan de procedure (ook) worden gebruikt voor 'echte' geschillen, in de zin dat er twee of meer partijen zijn die elkaars stellingen en/of aanspraken betwisten. *Dagvaardingsprocedures* zijn bij uitstek bedoeld voor het verkrijgen van (afdwingbare) uitspraken in geschillen. Er zijn twee varianten: de bodemprocedure en het kort geding. In een *bodemprocedure* vindt een volledige rechtsgang plaats die resulteert in een eindvonnis (tenzij partijen onderling tot een schikking komen). Voor spoedeisende kwesties bestaat er de *kort gedingprocedure* die resulteert in een voorlopige uitspraak. In de praktijk worden (ook) veel van die voorlopige uitspraken niet aangevochten en is de naleving ervan afdwingbaar.

6 Veel van het sociaaleconomisch verkeer in de samenleving vindt plaats op basis van het vertrouwen dat bepaalde rechten zijn gewaarborgd. Zo worden vaak verbanden verondersteld tussen de ontwikkeling van (onafhankelijke) rechtspraak en economische ontwikkeling (zie bijvoorbeeld: World Bank, 2005).

Figuur 1 Gerechtelijke procedures, in eerste aanleg, voor het behandelen van civiele geschillen (uitstroom 2005)

		uitkomst ⁷	Uitstroom 2005
Civiele sector	Kort geding (dagvaarding)	Voorlopige (appelleerbare) uitspraak	14.000
	Bodemprocedure (dagvaarding)	Definitieve (appelleerbare) uitspraak	38.000
	Verzoekschrift	Beschikking, beperkt appelleerbaar	168.000
Sector kanton	Kort geding (dagvaarding)	Voorlopige (appelleerbare) uitspraak, appelgrens 1.750 euro	12.000
	Bodemprocedure (dagvaarding)	Definitieve (appelleerbare) uitspraak, appelgrens 1.750 euro	Huur 82.000 Arbeid 19.000 Overig 358.000
	Verzoekschrift	Beschikking, beperkt appelleerbaar	222.000

Bron: Van Velthoven, 2007.

Of een geschil bij de sector kanton of de sector civiel wordt behandeld, hangt af van de aard van het geschil en het financieel belang. In grote lijnen geldt dat de 'bulk' van de zaken door de kantonrechter wordt behandeld, en alleen de 'zwaardere' zaken door de civiele sector.

De formele verschillen tussen een procedure bij de civiele sector en de sector kanton hebben onder meer betrekking op de hoogte van de griffierechten en de verplichting een advocaat in de arm te nemen. Binnen de gerechtelijke procedures worden alle typen geschillen behandeld die kunnen ontstaan in het sociaaleconomisch verkeer

tussen individuen of organisaties. De rechtbanken maken, bij het registreren van gerechtelijke procedures, gebruik van een op wetsartikelen gebaseerde systematiek met ruim 150 verschillende geschiltypen.⁸ Veel zaken in het civiele domein hebben onbetaalde rekeningen, ontslag en echtscheidingen als aanleiding.

Het aanbrenge en inleiden van een gerechtelijke procedure

Het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering specificeert de regels die gelden voor het aanbrenge van gerechtelijke procedures. Over het algemeen dient bij het aanbrenge van een procedure een beroep te worden

7 Naast de weergegeven uitkomst in deze kolom bestaat de mogelijkheid dat partijen onderling tot een schikking komen of dat de aanbrenge de procedure eenzijdig intrekt.

8 Van Velthoven (2007) geeft een gecompriimeerd overzicht van het aantal geschillen per type dat in 2005 door de Nederlandse rechtbanken werd afgedaan. Dit overzicht is gebaseerd op het door rechtbanken gebruikte systeem van zaakstypering.

gedaan op een gerechtsdeurwaarder en/of een advocaat. Voor zover zaken worden aangebracht met een dagvaardingsprocedure (bij bodemzaak of kort geding) dient een gerechtsdeurwaarder te worden ingeschakeld. De gerechtsdeurwaarder 'betekent' de dagvaarding. Dat houdt in dat hij de dagvaarding bezorgt bij de gedaagde persoon. Bij voorkeur wordt de dagvaarding uitgereikt aan de persoon in kwestie, in andere gevallen kan een dagvaarding worden achtergelaten op diens woonadres of dat van een wettelijke vertegenwoordiger. Via deze 'betekening' wordt een voldoende garantie verkregen dat de gedaagde persoon op de hoogte is van de rechtszaak (en is duidelijk vanaf welk moment de gedaagde op de hoogte mag worden geacht). In dagvaardingszaken die door de civiele sector worden behandeld zijn de partijen ook verplicht een advocaat in de arm te nemen. In kantonzaken bestaat die verplichting niet. In de praktijk maken ook de eisers in kantonzaken veelal gebruik van de hulp van een professional, meestal een gerechtsdeurwaarder of anders een advocaat. Gedaagden stellen het vaak zonder professionele hulp (Eshuis & Paulides, 2002; Moorhead, 2005).

Dwangmiddelen

Een rechterlijke uitspraak dient te worden nagekomen. Indien dat niet spontaan gebeurt, kan de rechthebbende een beroep doen op overheidsmacht om de naleving af te dwingen. Dat algemene principe van 'inzet van overheidsmacht' komt in de praktijk overwegend neer

op het gebruik van enkele specifieke dwangmiddelen, waarvan het leggen van beslag de belangrijkste is.⁹ Er kan beslag worden gelegd op geld (bankrekeningen, waardepapieren, loon) of goederen (onroerend goed, voertuigen, kunstwerken e.d.). Het leggen van beslag is een exclusieve taak van de gerechtsdeurwaarder (een door de Kroon benoemde openbaar ambtenaar). Dwangmiddelen kunnen ook worden toegepast wanneer de gerechtelijke procedure niet met een uitspraak maar met een door de rechtbank vastgelegde schikking is afgedaan (de afspraken zijn dan op schrift gesteld in een zgn. 'vaststellingsovereenkomst', vastgelegd in een proces-verbaal van de rechtbank).

Het leggen van beslag *nadat* via een gerechtelijke procedure een titel is verkregen, wordt hier aangeduid als 'executoriaal beslag'. Daarvoor moet het vonnis eerst worden betekend (zoals bij de dagvaarding). Voor zo'n executoriaal beslag hoeft niet meer apart om toestemming van de rechter te worden gevraagd. Het is ook mogelijk zo'n beslag reeds bij voorbaat te leggen (om te voorkomen dat gedurende de rechtsgang waardevolle zaken verdwijnen). Dat wordt een conservatoir beslag genoemd. Hiervoor moet een rechter vooraf verlof verlenen, hetgeen in de regel gebeurt zonder de partijen te horen. Een vonnis van de rechter blijft 20 jaar invorderbaar. Dus wanneer een partij niet onmiddellijk aan het vonnis kan voldoen, is de zaak nog niet verloren. De inzet van dwangmiddelen is niet zonder

⁹ Andere dwangmiddelen zijn lijfswang (gijzeling) en de dwangsom.

risico's. Het leggen van een beslag bij een partij met liquiditeitsproblemen kan een faillissement bespoedigen, met als mogelijke consequentie dat de partij die een verschuldigd bedrag tracht te innen, uiteindelijk met lege handen achterblijft. Indien een beslagene schade leidt van een conservatoir beslag en dat beslag blijkt onterecht te zijn gelegd, dan dient de beslaglegger die schade, op basis van risicoaansprakelijkheid, te vergoeden.¹⁰ Voorts brengt het inzetten van dwangmiddelen altijd kosten met zich mee, wat betekent dat de kosten-batenbalans ook ongunstig kan uitpakken (bijvoorbeeld als een beslag niet of nauwelijks iets oplevert).

2.3 Naleving en 'effectiviteit'

Dit onderzoek moet een basis bieden voor het doen van uitspraken over (de mate van) naleving en, in relatie daarmee, de effectiviteit van rechtsgang in civiele gerechtelijke procedures. De effectiviteit van rechtspraak kan vanuit vele perspectieven worden gezien. In dit onderzoek worden vier soorten effectiviteit onderscheiden: vereffeningseffectiviteit en geschiloplossings-effectiviteit en orderings- en stelseleffectiviteit.¹¹

We bezien in dit onderzoek 'effectiviteit' niet louter of overwegend vanuit het perspectief

van de eiser of de 'winnende' partij. We hebben behoefte aan een meer algemeen referentiepunt dat de belangen van individuele geschilhebbers overstijgt. De rechtspleging kan worden opgevat als een voorziening die moet waarborgen dat de in wetten vastgelegde rechten en uitgangspunten voor het maatschappelijk verkeer daadwerkelijk worden beschermd. In de, vooral door juristen gevoerde, discussies rond de 'fundamentele herbezinning' van het burgerlijk procesrecht worden als voornaamste doelen van de civiele procedure genoemd: het beslechten van geschillen, titelverschaffing en (het bijdragen aan) rechtseenheid en rechtsontwikkeling (Asser, Groen & Vranken, 2003, 2006). Dat zijn nog lang niet alle doelen die her en der in de literatuur zijn te vinden (zie bijvoorbeeld Barendrecht & Klijn, 2004; Jongbloed, Ernes et al., 2007).

In het voorliggende onderzoek is gekozen voor een combinatie van perspectieven. Als functie van de civiele rechtspraak zal het (reactief) verhelpen van blokkades¹² in het sociaal-economisch verkeer worden aangenomen. Dat daarbij titels worden verschaft en, bewust of en passant, wordt bijgedragen aan de rechtseenheid en rechtsontwikkeling, is voor het hier gepresenteerde onderzoek van ondergeschikt belang.

10 Hetzelfde geldt voor een executoriaal beslag dat na een vonnis in eerste aanleg is gelegd, wanneer die uitspraak in hoger beroep wordt herzien.

11 Zie Hertogh (2006) voor een behandeling van opvattingen over 'effectiviteit' in de context van de rechtspleging. De vier typen die in de voorliggende studie worden gebruikt, omvatten lang niet al die perspectieven. Het is een pragmatische selectie, gebaseerd op het thema en het doel van het onderzoek.

12 Dat betekent meestal het corrigeren van situaties waarin een partij is (of meent te zijn) benadeeld doordat een andere partij zich niet houdt aan wettelijke vastgelegde of algemeen geldende normen van correct maatschappelijk verkeer. Maar ook relevant voor dit onderzoek zijn situaties waarin rechters oordelen over de sanering van schulden; daarbij kunnen uit eerdere rechtelijke uitspraken volgende verplichtingen, zonder dat deze zijn nageleefd, worden beëindigd.

Vereffeningseffectiviteit

De term vereffeningseffectiviteit zal in deze onderzoeksrapportage worden gebruikt voor de mate waarin uitkomsten (rechterlijke uitspraken, schikkingen) van civiele bodem-procedures ook werkelijk worden nagekomen. Het begrip heeft dus direct betrekking op de afhankelijke variabele in het onderzoek: naleving. Bij een nageleefde uitspraak beschouwen we de rechtsgang als effectief. Toch zullen we meer gevallen als 'effectief' vereffend beschouwen dan er zaken zijn waarin de uitspraak of afspraak volledig en naar de letter is nageleefd. Want ook in die gevallen waarin een uitspraak of afspraak niet volledig (naar de letter) wordt nageleefd, maar met instemming en naar tevredenheid van de partij die iets tegoed heeft van de wederpartij van de oorspronkelijke uitspraak of afspraak wordt afgeweken, zullen als effectief vereffend worden beschouwd.¹³

Een bekend en ingeburgerd gebruik is de vordering tot ontbinding van de overeenkomst en tot ontruiming in gevallen van huurachterstand. De rechter zal – indien de feiten daartoe aanleiding geven – zo'n vordering toewijzen, waarna de gedaagde partij, onder druk van een dreigende ontruiming, vaak alsnog de achterstallige huur betaalt. De verhuurder gaat dan niet tot ontruiming over, want hij heeft zijn doel bereikt. Technisch gezien is dan geen sprake van een nageleefd

vonnis (immers: de gedaagde heeft het pand niet ontruimd). Maar de rechtsgang mag toch effectief worden genoemd: het geschil is opgelost en de eiser heeft bereikt wat hij wilde bereiken.

Geschiloplossingseffectiviteit

De term geschiloplossingseffectiviteit zal in deze onderzoeksrapportage worden gebruikt voor de mate waarin de procedure ook werkelijk een eind maakt aan het geschil. Er zijn verschillende criteria denkbaar om vast te stellen of een geschil is beëindigd.¹⁴ Men kan een geschil als beëindigd beschouwen indien: a) er geen nieuwe procedures over worden aangespannen, b) de partijen elkaar na de afwikkeling van het geschil verder met rust laten, c) eventuele 'blokkades' die het geschil legde in het contact tussen partijen en het contact van partijen met hun omgeving verdwijnen, d) de partijen weer *on speaking terms* geraken, e) de partijen weer bereid zijn nieuwe interacties aan te gaan.

In het onderzoek zullen zowel objectiveerbare (gedrag) als meer subjectieve indicaties worden gebruikt voor de mate waarin een geschil is beëindigd. De objectiveerbare indicaties zijn het (niet) aanspannen van nieuwe procedures over het geschil, het (niet) opnieuw aangaan van interacties door de partijen en het (niet) ontstaan van nieuwe geschillen. De meer subjectieve indicaties zijn de bereidheid die

13 Men kan de vraag opwerpen of er dan niet ook gevallen zijn waarin een uitspraak wel volledig wordt nageleefd, maar de rechtsgang desondanks niet 'effectief' is vanuit het perspectief van de winnende partij. Die zaken zijn denkbaar. Bijvoorbeeld in zaken waarin een strategisch motief, zoals het vestigen van gunstige jurisprudentie, centraal staat.

14 Niet iedereen legt op dit punt de lat even hoog. In de civiele rechtspraak bepalen partijen zelf hoeveel van het geschil ze voor de rechter zichtbaar maken, en slechts daarover oordeelt de rechter. De rechter wordt niet geacht onderzoek te verrichten naar achterliggende belangen e.d. en pretendeert ook niet meer dan recht te spreken over hetgeen aan hem wordt voorgelegd.

partijen tonen om opnieuw interacties met elkaar aan te gaan en hun oordeel over het bereikte resultaat.

Orderings- en stelsel-effectiviteit

Het stelsel van civiele rechtspleging – dat alle regels, procedures en instanties omvat die met het oplossen van civiele geschillen zijn belast – dient te waarborgen dat hetgeen in wetten als ‘recht’ is vastgelegd ook in praktijk wordt gebracht. De civiele procedures die in dit onderzoek centraal staan, dienen hen die in hun rechten zijn getreden alsnog hun recht te verschaffen.

Het begrip ‘ordeningseffectiviteit’ heeft betrekking op de vraag in welke mate de rechtspleging ‘recht doet’ in lijn met wat in wetten is vastgelegd.¹⁵

Het begrip ‘stelseffectiviteit’ heeft betrekking op de vraag in welke mate het stelsel inderdaad bestaand onrecht ongedaan weet te maken, dan wel de schade ervan herstelt. Het type onderzoek dat wordt verricht kan geen volledig beeld geven van de orderings- en stelseffectiviteit, maar toont daarvan slechts enkele relevante aspecten. De belangrijkste beperking van het onderzoek vloeit voort uit het feit dat slechts wordt gekeken naar geschillen die aan de rechter zijn voorgelegd en alles wat de rechter niet gehaald heeft, buiten beeld blijft. Indien het onwaarschijnlijk is dat een partij ooit aan zijn verplich-

tingen zal kunnen voldoen, zal de (potentiële) eiser de gang naar de rechter waarschijnlijk niet maken, die leidt immers slechts tot extra kosten. Uit het onderzoek naar de geschilbeslechtingdelta (Van Velthoven & Ter Voert, 2004b, p. 24-26) blijkt dat slechts 5% van de geschillen die in principe tot een gerechtelijke procedure zouden kunnen leiden aan de rechter wordt voorgelegd. Bijna 10% van de geschilhebbers¹⁶ onderneemt geen actie en 35% houdt het na één of meer pogingen om overeenstemming te bereiken voor gezien.¹⁷ Binnen die groep zullen zich ook de partijen bevinden die afzien van een gerechtelijke procedure omdat niet valt te verwachten dat de wederpartij aan het geëiste zal (kunnen) voldoen.

2.4 Wat is van invloed op naleving?

Dit onderzoek beoogt meer dan puur het vaststellen in welke mate uitspraken en afspraken worden nageleefd. De formulering van onderzoekdoel en probleemstelling zijn erop gericht ook inzicht te verkrijgen in waaróm uitspraken wel of niet worden nageleefd; bij het identificeren van factoren die op naleving van invloed zijn, ligt immers het aangrijpingspunt voor eventuele aanpassingen die tot een grotere effectiviteit van het stelsel zouden kunnen leiden.

15 Het gebruik van dit perspectief betekent overigens niet dat de juistheid van gerechtelijke beslissingen wordt onderzocht. Zoals ook wordt beargumenteerd door Zuckerman (1999, p. 3-4) biedt een gerechtelijke procedure geen garantie tegen fouten of onrechtvaardige uitkomsten.

16 Het genoemde onderzoek richt zich alleen op natuurlijke personen. De civiele bodemprocedures in het voorliggende onderzoek kunnen ook door rechtspersonen worden gestart. Voor bodemprocedures geldt zelfs dat in de meeste gevallen een rechtspersoon het initiatief neemt.

17 In de helft van die gevallen lost het probleem zichzelf op, in de andere helft blijft het onopgelost. Zie Van Velthoven & Ter Voert (2004a), p. 158, tabel 6.12.

In deze paragraaf worden factoren en mechanismen behandeld die mogelijk van invloed zouden kunnen zijn op de mate van naleving. De behandeling is niet uitputtend; de nadruk ligt op factoren die in het voorliggende onderzoek konden worden meegenomen.

De grote lijnen zijn gevisualiseerd in figuur 2. Aan de linkerkant van het schema zijn 'objectieveerbare' factoren weergegeven die van invloed worden geacht op de naleving. Hieronder rekenen we onder andere kenmerken van het geschil en de daarbij betrokken partijen, de aard van verplichtingen die volgen uit de uitspraak en de inzet van dwangmiddelen. Aan de rechterkant van het schema zijn subjectieve factoren weergegeven die van invloed worden geacht op de naleving. Daarbij is de aanname dat de ervaren rechtvaardigheid van de procedure en de uitkomst van invloed zijn op de acceptatie van de uitkomst en daarmee op de geneigdheid van de verschuldigde partij tot het naleven van de opgelegde of aangegane verplichting.

In het vervolg van deze paragraaf wordt, aan de hand van figuur 2, een nadere toelichting gegeven bij de veronderstelde invloed op de naleving van de factoren die in figuur 3 zijn opgenomen. Vooraf zij opgemerkt dat onder 'van invloed op' zowel (veronderstelde) causale relaties als (veronderstelde) statistische samenhangen worden begrepen. Waar een causale relatie een duidelijk oorzakelijk verband veronderstelt, is dat bij een statistische relatie niet het geval. Causale relaties zijn wetenschappelijk gezien meer interessant,

maar moeilijker aan te tonen. Het pilotonderzoek zal vooral statistische samenhangen tonen. In combinatie met kwalitatieve gegevens kunnen ze causale relaties meer of minder aannemelijk maken.

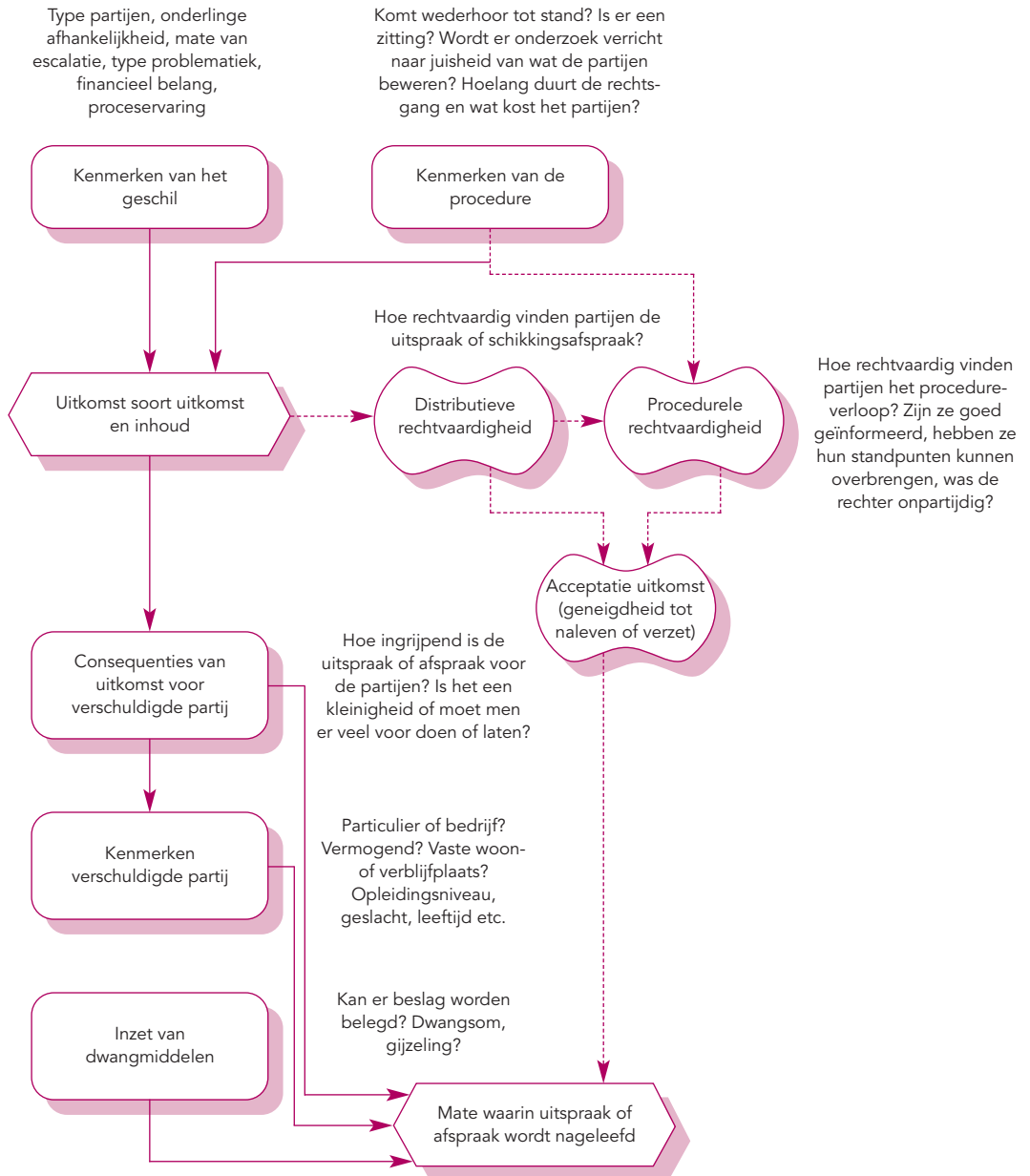
Kenmerken van geschil, relatie tussen de partijen

Het is aannemelijk dat, op basis van de reeds genoemde variabelen, verschillen in naleving zullen optreden op basis van de aard van het geschil; het type geschil zal immers samenhang vertonen met de aard van de na te leven verplichtingen, (kenmerken van) de betrokken partijen en hun onderlinge relatie. Elders behandelde voorbeelden zoals huurgeschillen, geldleningen en boedelverdelingen kennen een geschilspecifieke dynamiek die de naleving al dan niet zal bevorderen. Zogenaemde *one shotters* en *repeat players* – een onderscheid op basis van proceservaring – worden verondersteld te verschillen in procesdoelen en -strategie. Dat onderscheid vertoont enige overlap met het onderscheid tussen meer en minder machtige partijen en tussen natuurlijke personen en rechtspersonen. De *haves* worden in gerechtelijke procedures betere winstkansen toegedicht dan de *have nots*, maar zullen bij verlies hun verplichtingen waarschijnlijk beter nakomen.¹⁸

Een bij het oplossen van geschillen immer belangrijke variabele is de mate waarin de partijen wederzijds afhankelijk zijn; over het algemeen is een hogere mate van wederzijdse afhankelijkheid een gunstige voorwaarde voor

18 Niet alleen omdat ze financieel draagkrachtiger zijn, maar ook omdat ze zich in het zakelijk verkeer geen reputatieschade kunnen veroorloven.

Figuur 2 De veronderstelde invloeden op de naleving van uitspraken en afspraken

het oplossen van geschillen. Het is aannemelijk dat wederzijdse afhankelijkheid ook een gunstige voorwaarde voor het naleven van uitspraken of afspraken zal zijn.

Sterke eenzijdige afhankelijkheid kan, afhankelijk van wie eiser is en wie gedaagde, gunstig of ongunstig zijn voor de naleving. Een klassiek voorbeeld is de leverancier van gas en licht: die heeft, wanneer er niet wordt betaald, de mogelijkheid de levering te staken als stok achter de deur. De afnemer zal het niet snel zo ver laten komen.¹⁹ Bij grote bedrijven kost het de individuele afnemer soms grote moeite gehoor te vinden bij eventuele klachten. Sterke escalatie en emotionele betrokkenheid leveren negatieve indicaties voor naleving. Als partijen meer emotioneel geïnvolveerd zijn in het geschil, bestaat de kans dat ze zich ingraven in hun posities en niet meer in staat zijn te communiceren. Zo'n fenomeen verwachten we eerder bij 'vechtscheidingen' dan bij zakelijke transacties.

De uitkomst: aard van de verplichting en consequenties voor de verschuldigde partij

Het ligt voor de hand dat de aard van de verplichtingen waaraan moet worden voldaan, in combinatie met kenmerken van de partij die aan die verplichtingen moet voldoen, van invloed zullen zijn op de mate van naleving. Het eenmalig moeten vergoeden van een schadebedrag van 1.000 euro levert minder kans op complicaties dan een jarenlang doorlopende verplichting tot het betalen van alimentatie. Het vergoeden van het schade-

bedrag van 1.000 euro zal voor een goed-draaiende onderneming weinig problematisch zijn, maar is dat voor een bijstandsmoeder wel. Het is aannemelijk dat persoonskenmerken die statistisch negatief samenhangen met het inkomensniveau ook een negatieve samenhang zullen vertonen met naleving.

In het algemeen verwachten we dat naarmate er hogere bedragen moeten worden voldaan en/of verplichtingen langere tijd doorlopen, de naleving minder goed zal zijn.

In de meeste zaken in ons onderzoek is de verplichting die uit de gerechtelijke procedure volgt van financiële aard. Maar ook niet-financiële verplichtingen komen voor: de levering of teruggave van goederen, herstel van gebreken, het plaatsen van een rectificatie, het verbod op het voeren van een bedrijfs- of productnaam of een locatieverbod. We nemen aan dat de naleving van dergelijke niet-financiële verplichtingen minder vaak (dan bij financiële verplichtingen) zal stranden op een 'onvermogen' ze na te komen.

De inzet van dwangmiddelen

Naar verwachting zal er een relatie zijn tussen de inzet van dwangmiddelen en (de mate van) naleving. In principe zouden dwangmiddelen, indien effectief, tot volledige naleving moeten leiden. Maar van groot belang, wanneer het effect van dwangmiddelen wordt onderzocht, is de vraag in welke situaties ze wel en niet worden ingezet. In situaties waarin partijen spontaan hun verplichtingen nakomen zullen geen dwangmiddelen hoeven worden ingezet,

¹⁹ Hierbij zij opgemerkt dat het opheffen van de regionale monopolies van leveranciers de eenzijdige afhankelijkheid van afnemers inmiddels sterk heeft verminderd.

terwijl 100% naleving wordt bereikt. Het lijkt aannemelijk dat dwangmiddelen slechts worden ingezet indien partijen niet geneigd zijn na te leven (en van het inzetten van het dwangmiddel redelijkerwijs effect mag worden verwacht). Maar de praktijk is echter dat veelal niet wordt gewacht; conservatoir beslag wordt reeds gelegd voor de gerechtelijke procedure is afgedaan en om het opleggen van de dwangsom moet reeds bij het aanbrengen van de zaak worden gevraagd.

Mogelijk zullen verschillen optreden in de mate waarin verschillende typen verplichtingen vallen af te dwingen. Het afdwingen van de betaling van een geldbedrag vraagt een ander type maatregelen dan (bijvoorbeeld) het overdragen van spullen uit de boedel na een echtscheiding.

De invloed van het verloop van de procedure op de naleving, procedural justice

Idealiter zal de verplichte partij, door het verloop van de rechtsgang, overtuigd zijn geraakt van de rechtvaardigheid van de uitkomst en zich gebonden voelen die na te leven. Rechts-sociologen noemen, in navolging van Luhmann (1969), het overtuigen van de verliezer van zijn ongelijk als de essentie van wat er in een gerechtelijke procedure dient te gebeuren (Huls, 2000; Bruinsma & Schillemans, 2000). Tijdens de rechtsgang kan van alles gebeuren dat aan die overtuiging bijdraagt of er afbreuk aan doet. We verwachten dan ook een relatie tussen kenmerken van het procedureverloop en de naleving. Denk bijvoorbeeld aan het betekenen van de dagvaarding (uitgereikt aan

de persoon zelf of achtergelaten), het al dan niet houden van een zitting, het al dan niet horen van getuigen en de formulering van het vonnis (is de uitspraak wel of niet begrijpelijk en overtuigend geformuleerd?).

Theorieën met betrekking tot *procedural justice* voorspellen dat uitspraken of afspraken beter zullen worden nageleefd naarmate de procedure die tot de uitspraak of afspraak heeft geleid, rechtvaardiger wordt bevonden. De ervaren rechtvaardigheid van de procedure zou van grotere invloed zijn dan de mate waarin men de uitkomst (uitspraak of afspraak) rechtvaardig vindt (de zgn. *distributive justice*). Box 2 toont drie (onderdelen van) theorieën over *procedural justice* die in dit onderzoek worden geoperationaliseerd.

Box 2

Drie aspecten van procedurele rechtvaardigheid

Er zijn verschillende deeltheorieën over procedurele rechtvaardigheid. In dit onderzoek komen drie aspecten van procedurele rechtvaardigheid aan bod.

Informational Justice: juiste, tijdige en voor alle partijen gelijke informatie over de procedure draagt bij aan de ervaren rechtvaardigheid van de procedure.

Voice: als partijen tijdens de procedure datgene wat ze relevant achten voor het voetlicht kunnen brengen en dergelijke informatie ook daadwerkelijk van invloed kan zijn op de uitkomst van de procedure, draagt dat bij aan de ervaren rechtvaardigheid.

Relational Justice: als partijen ervaren dat ze als gelijken worden behandeld, serieus worden genomen en respectvol tegemoet worden getreden, draagt dat bij aan de ervaren rechtvaardigheid van de procedure.

Als procedurekenmerken, zoals het houden van een zitting of het vergaren van bewijs, van invloed zijn op de naleving, dan is het aannemelijk dat zowel sprake is van een directe invloed (de verliezer raakt overtuigd van zijn ongelijk en leeft na) als via de 'ervaren rechtvaardigheid' van de procedure (procedural justice).

Schikkingen en commitment

In de afgelopen decennia is de aandacht voor het bereiken van schikkingen binnen de gerechtelijke procedure toegenomen. De comparitie na antwoord (cna), een zitting in een vroeg stadium van de procedure waarbij het beproeven van een schikking een belangrijk ingrediënt is, werd in het in 2002 herziene procesrecht tot *preferred practice* verheven. Eén van de veronderstelde voordelen van schikkingen is dat ze beter worden nageleefd dan vonnissen. De afspraken zijn immers door de partijen zelf gemaakt, rekening houdend met hun praktische mogelijkheden en situatie. Het is dus aannemelijk dat schikkingsafspraken over het algemeen beter uitvoerbaar zijn (voor de verplichte partij) en dat men zich ook meer gecommitteerd²⁰ voelt aan het naleven ervan. Ook zullen schikkingsafspraken naar verwachting goed scoren op *voice* (optimale mogelijkheden zelf invloed uit te oefenen op de uitkomst).

We verwachten dus dat schikkingen beter zullen worden nageleefd. Omdat schikkingen zo centraal staan in het huidige beleid zal in het onderzoek ook aandacht worden geschonken aan verschillende achterliggende veronder-

stellingen, en zullen de (verwachte) samenhangen met *procedural justice* aan een nadere beschouwing worden onderworpen.

Spontane naleving en afgedwongen naleving

Idealiter zal een partij, op wie op basis van een uitspraak of schikkingsafpraak een verplichting rust jegens de wederpartij, zich gebonden voelen die na te leven. Als dat gebeurt zonder dat de andere partij daar achterheen hoeft te zitten, zal in dit rapport worden gesproken over 'spontane naleving'. Tegenover spontane naleving staat 'afgedwongen naleving' (via dwangmiddelen). Waar in de analyses geen uitdrukkelijk onderscheid wordt gemaakt tussen 'spontaan' en 'gedwongen', worden beide meegerekend. Box 3 definieert de drie te onderscheiden vormen.

Box 3

Naleving, spontaan en afgedwongen

Gemeten naleving: de mate waarin, 3 jaar na het beëindigen van de gerechtelijke procedure, aan de verplichtingen die volgen uit de uitspraak of schikkingsafpraak, is voldaan. Ongeacht de vraag of er dwangmiddelen zijn ingezet om de verplichte partij tot naleving te bewegen.

Spontane naleving: het voldoen aan de verplichtingen die volgen uit de uitspraak of schikkingsafpraak, zonder dat druk of drang op de verplichte partij behoeft te worden uitgeoefend.

Afgedwongen naleving: het slechts onder druk van dwangmiddelen of de effectivering daarvan voldoen aan de verplichtingen die volgen uit de uitspraak of schikkingsafpraak.

20 Bruinsma en Schillemans (2000) spreken van 'zelfbinding'. Aan onderzoek van McEwan en Maiman (1984) ontleen zij de stelling dat niet de dreiging van dwangmiddelen, maar 'zelfbinding' de reden is om na te leven. Het genoemde onderzoek vergelijkt naleving van mediationafspraken en vonnissen. Selectie-effecten traden wel op in een vergelijkende studie van gerechtelijke procedures en court-annexed arbitrage: de mogelijkheid van arbitrage werd vooral benut door partijen die anders tot schikking zouden zijn gekomen (McCoun, 2005).

Onderzoeksontwerp en uitvoering

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de wijze waarop het onderzoek is uitgevoerd en de daarbij gemaakte keuzes. In paragraaf 3.1 staat de afbakening van het onderzoek centraal: wat is wel en wat is niet onderzocht, en waarom? Paragraaf 3.2 gaat in op de dataverzameling en paragraaf 3.3 behandelt de methodologische issues rond het retrospectief bevragen van respondenten over de rechtsgang in hun zaak.

3.1 De samenstelling van de steekproef

Afbakening van de te onderzoeken procedures: vijf hoofdstromen

In de recente jaarverslagen van de rechtspraak wordt meer dan een miljoen van de procedures die jaarlijks bij de rechtbanken instromen als 'civiel' getypeerd. Lang niet al die zaken lenen zich voor onderzoek naar naleving. In een aanzienlijk deel van de civiele zaken is namelijk sprake van eenzijdige verzoeken (d.w.z.: er is slechts één partij in het geding) en legt de rechter niet zozeer een verplichting op, maar kent een recht toe aan de verzoekende partij (die niet verplicht is van dat recht gebruik te maken).²¹

De voor onderzoek naar naleving in aanmerking komende procedures zijn vooral de procedures die worden ingeleid met een dagvaarding (bodempcedures en kort geding).²² Maar ook onder de procedures die worden ingeleid met een verzoekschrift komen zaken voor waarin sprake is van meer partijen, een betwiste kwestie, of een verplichting van de

ene partij jegens de andere als uitkomst. Het betreft een klein deel van deze zaken.

Om praktische redenen is besloten het pilotonderzoek te beperken tot de (procedurele) hoofdstroom: de bodempcedures in eerste aanleg. Die praktische redenen zijn de kosten van het onderzoek en het efficiënt aanwenden van het onderzoeksbudget. Het werd wenselijk geacht eerst op nog relatief beperkte schaal de methoden en instrumenten aan een praktijkproef te onderwerpen, met de mogelijkheid deze aan te passen alvorens het onderzoek naar meer rechtbanklocaties en/of -procedures uit te breiden.

Binnen de groep van bodempcedures zijn ook de huur- en arbeidszaken, die tot het exclusieve domein van de kantonrechter behoren, buiten beschouwing gebleven. Ook die keuze is gemaakt om niet te veel tegelijk in de pilot aan te pakken. Binnen de hoofdstroom wordt onderscheid gemaakt tussen zaken die resulteren in een vonnis op tegenspraak, een verstekvonnis of een schikking. Deze drie stromen staan elk voor een ander type procesdynamiek. In theorie zouden die verschillen ook tot uiting moeten komen in de mate van naleving.

Keuze van de rechtbank(en), samenstellen en omvang van de steekproef

Voor deze pilot is ervoor gekozen vijf veelvoorkomende varianten in het procesverloop centraal te stellen. De steekproefomvang is erop gericht van elk van die vijf varianten

21 Deze zaken worden ingeleid met een verzoekschrift (zie ook figuur 1; 390.000 zaken in 2005). Hieronder vallen, naast familiezaken, onder meer beslag- en faillissementsrekestten.

22 De omschrijving van deze zaken in de statistieken varieert. Ze worden ook wel aangeduid als 'handelszaken', 'rolzaken' of 'contentieuze zaken'.

Figuur 3 Samenstelling van de steekproef t.b.v. het pilotonderzoek

	Procedurestroom	Aantal zaken	Aantal rechtbanken / locaties
Civiele sector	Verstekvonnis	500	2 rechtbanken
	Contradictoir Eindvonnis	500	
	Contradictoir royement	500	
Sector Kanton	Verstekvonnis	500	1 rechtbank (3 vestigingen kanton)
	Contradictoir Eindvonnis	500	

voldoende zaken te verkrijgen om vergelijkende analyses te kunnen verrichten en enige (overigens beperkte) mogelijkheid te hebben tot het doen van meer gedetailleerde uitsplitsingen. De keuze van deze vijf stromen is gedaan omdat ze de belangrijkste varianten binnen het verloop van civiele procedures representeren en gelijktijdig een aantal daaraan verwante verschillen toetsbaar maken: procedures waarin een schikking wordt bereikt versus procedures met eindvonnis, verstekvonnissen versus vonnissen op tegenspraak, procedures met en zonder verplichte procesvertegenwoordiging.

De vijf stromen zijn weergegeven in figuur 3. Voor elke stroom bevat de steekproef 500 zaken die in de periode juli-december 2004 werden afgedaan (in eerste aanleg). Aanvankelijk was de gedachte de pilot bij één middelgrote rechtbank uit te voeren. Voor de civiele sectorzaken zou een onderzoek bij één rechtbank echter niet voldoende zaken binnen de te onderzoeken periode opleveren.

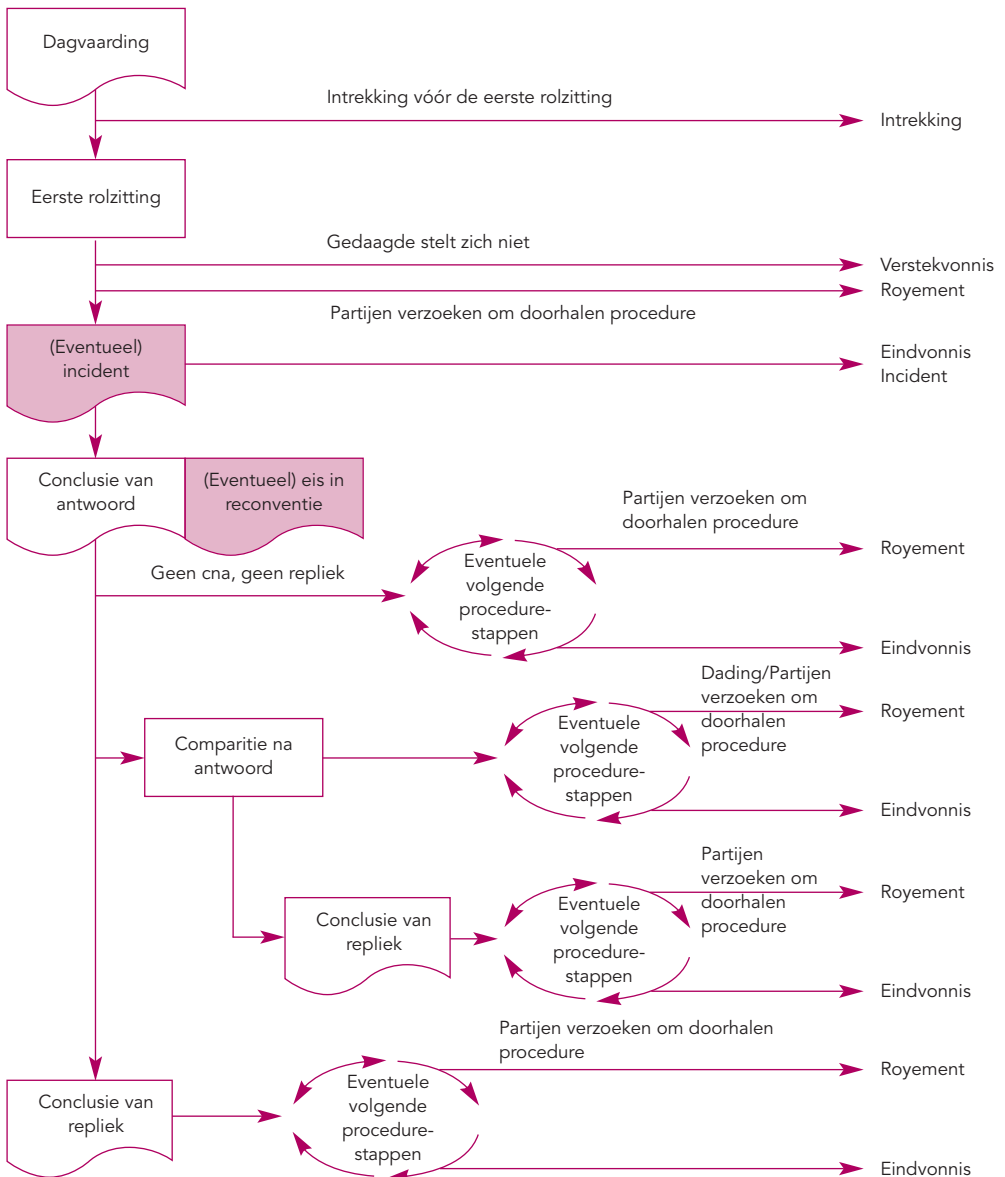
Daarom zijn uiteindelijk bij de civiele sectoren van twee middelgrote rechtbanken zaken verzameld. De kantonzaken zijn verzameld bij de drie vestigingen van de kantonsector van één rechtbank.

Voor de 500 zaken per stroom is gekozen om op basis van de pilot reeds de meest basale analyses te kunnen verrichten. Indien het onderzoek na de pilot bij meer rechtbanken zou worden verricht kan in meer detail op kwesties worden ingezoomd. Tevens zou bij vervolgonderzoek het ontwikkelde onderzoeks-instrumentarium kunnen worden uitgebreid met varianten voor bijvoorbeeld kort gedingen of huurzaken.

Figuur 4 visualiseert in hoofdlijnen de routes die een bodemprocedure kan afleggen van dagvaarding tot afdoening in eerste aanleg. Alle zaken beginnen linksboven in het schema, met een dagvaarding. Vervolgens kunnen ze via gevarieerde routes uitstromen (rechts in het schema), als vonnis of royement.²³

23 Formeel heet het royement, sinds 2002, 'doorhaling'. Het betreft zaken die, zonder dat het tot een vonnis is gekomen, worden beëindigd. Meestal gebeurt dat nadat partijen een schikking hebben bereikt. Alleen die zaken zijn relevant voor het onderzoek.

Figuur 4 Uitstroomschema bodemzaken civiele sector

In dit figuur stellen 'blokken' met een golvende lijn aan de onderkant een op schrift gesteld document voor. De blokken met een rechte lijn aan de onderkant zijn zittingen. Hierbij zij opgemerkt dat tijdens een rolzitting geen inhoudelijke behandeling van de zaak plaatsvindt.

Voor elk van de te onderzoeken zaakstromen kunnen, voor wat betreft de naleving, specifieke verwachtingen worden geformuleerd. Allereerst het onderscheid tussen zaken die worden behandeld door de kantonsector en door de civiele sector. Op basis van de competentiegrens is het aannemelijk dat de na te leven uitspraken in kantonzaken overwegend financiële verplichtingen betreffen van een beperkte omvang (tot 5.000 euro). Die zouden, ceteris paribus, tot minder nalevingsproblemen moeten leiden dan financiële verplichtingen van grotere omvang. Of de naleving van niet-financiële verplichtingen tot meer nalevingsproblemen zullen leiden dan financiële verplichtingen valt op voorhand minder goed te voorspellen. Onder de niet-financiële verplichting kunnen eenvoudig na te komen verplichtingen worden verstaan (bijvoorbeeld het plaatsen van rectificatie), maar ook verplichtingen die een langdurige inspanning vergen (zoals een omgangsregeling). Over de mate waarin eenvoudiger en lastiger na te leven verplichtingen binnen de te onderzoeken zaaksegmenten voorkomen weten we weinig. De niet-financiële verplichtingen zullen we hoofdzakelijk bij de civiele sector zaken aantreffen (die immers zaken zonder een gespecificeerd financieel belang behandelen). Verstekvonnissen zullen, naar we verwachten, minder goed worden nageleefd dan vonnissen op tegenspraak. Dat komt omdat een aantal factoren die de kans op een verstek vergroten, tevens de kans op naleving verkleinen. Als de gedaagde partij weet dat hij ongelijk heeft en

in de schulden zit of failliet dreigt te gaan, zal het voeren van verweer slechts tot hogere kosten leiden, terwijl een ongunstig vonnis vermoedelijk weinig praktische consequenties zal hebben. Ook als de reden van verstek is dat de dagvaarding is bezorgd op een adres waar de gedaagde niet (meer) verblijft, impliceert dat tevens een verhoogd risico dat het vonnis niet zal worden nageleefd.

We verwachten dat in het gros van de zaken dat met een royement eindigt een schikking is getroffen. In de vorige paragraaf werd reeds een aantal redenen genoemd waarom wordt verwacht dat schikkingsafspraken beter zullen worden nageleefd dan eindvonnissen.

3.2 Gegevensverzameling

In het vorige hoofdstuk kwamen verschillende facetten van naleving aan de orde, alsmede factoren die op de mate van naleving van invloed kunnen zijn. Om de veronderstelde verbanden te onderzoeken zijn verschillende soorten gegevens nodig. Waar mogelijk zijn deze gegevens ontleend aan bestaande registraties of documentatie. Veel praktische gegevens over de geschillen, de betrokken partijen en de stappen in de procedure zijn te vinden in het zaaksregistratiesysteem van de rechtbanken en in de gerechtelijke dossiers. Met betrekking tot de afhankelijke variabele in het onderzoek, de naleving, bestaan er geen registraties. Deze gegevens konden slechts worden ingewonnen via de bij de rechtszaken betrokken partijen en/of de professioneel

betrokkenen. Gegevens met betrekking tot de 'beleving' van de rechtsgang en andere subjectieve kwesties (met name: vertrouwen in de rechtspraak) konden uitsluitend via de betrokken partijen worden verzameld.

In het onderzoek is sprake van een trapsgewijze gegevensverzameling. Direct bij de steekproeftrekking kon een aantal basale gegevens over de betreffende gerechtelijke procedures worden verkregen. Dat betreft onder meer de datum van de eerste rolzitting en de afdoening (in eerste aanleg), de zaakstypering en het financieel belang. Hiervoor is gebruikgemaakt van de database civiel van de Raad voor de rechtspraak.

Om de betrokken partijen te kunnen aanschrijven moesten naam-adres-woonplaats-gegevens in de gerechtelijke dossiers worden gezocht. Bij dit eerste dossieronderzoek vond ook een eerste schifting in de te onderzoeken zaken plaats; zaken die werden afgesloten zonder dat op één van de partijen een verplichting ten opzichte van de wederpartij rustte, en zaken met een hoger beroep werden terzijde gelegd. Omdat de in dossiers gevonden adresgegevens ten minste drie jaar oud waren zijn deze gegevens waar mogelijk gecheckt (telefoongidsen, internet) en waar nodig geactualiseerd.

Vervolgens hebben de rechtbanken de betrokken partijen aangeschreven. Deze ontvingen een enquêteformulier met een begeleidende brief van de president van de rechtbank en een aan het WODC gerichte retourenveloppe.

Van de vragenlijst is een groot aantal varianten gemaakt: per zaakstroom, voor eisers en gedaagden en 'winnaars' en 'verliezers'. De enquête bevatte vragen over de naleving en een verzoek om medewerking aan een telefonisch interview.²⁴

Voor zaken waarin partijen een enquête instuurden en aangaven bereid te zijn mee te werken aan het telefonische interview werd opnieuw dossieronderzoek uitgevoerd. Daarbij werd zoveel mogelijk informatie uit het dossier gehaald met betrekking tot de aard van het geschil, het verloop van de procedure en de uitspraak of schikkingsafpraak. Vervolgens vonden de telefonische interviews plaats.

Met de gevolgde aanpak was beoogd per zaakstroom tot 50 'complete' zaken te komen, dat wil zeggen met een interview van zowel de eiser als de gedaagde partij. Dat bleek echter te optimistisch. In bijlage 2 wordt uitgebreid ingegaan op de respons. Praktisch gezien is de belangrijkste consequentie van de tegenvallende respons dat we voor het gros van de zaken moeten afgaan op de respons van één van de partijen en de pilot onvoldoende mogelijkheid biedt tot het verrichten van gespiegelde analyses. Tevens varieert de respons per zaakstroom. Zoals vooraf werd verwacht is de respons van gedaagden in verstekzaken het laagst.

24 Als 'aanmoediging' – zowel voor medewerking aan het interview als voor het insturen van de enquêteformulieren – werd aan degenen die mee zouden werken aan een telefonisch interview een cadeaubon van 10 euro in het vooruitzicht gesteld.

3.3 Aandachtspunten inzake retrospectief onderzoek

Gezien de wijze waarop de dataverzameling in dit onderzoek heeft plaatsgevonden, is enige toelichting ten aanzien van de interpretatie van de data op zijn plaats. Om voldoende gegevens over de naleving te kunnen verzamelen diende het onderzoek retrospectief plaats te vinden. Het basismateriaal bestaat uit rechtszaken die, op het moment dat de enquêtes werden verstuurd, drie jaar eerder waren afgesloten. Tussen het moment waarop de feiten zich afspeelden en het moment waarop de partijen zijn geënuquêteerd en geïnterviewd, zit dus veel tijd. Sommige partijen zaten toen het interview plaatsvond nog steeds in de na(levings)sleep van de zaak, maar andere hadden dat traject al lang daarvoor afgesloten. De gebeurtenissen die de rechtszaak inleidden speelden vaak vijf, en soms tien, jaar eerder. Het lijkt weinig twijfel dat de feiten, gevoelens en opinies in die tijd kunnen zijn 'vervormd'.

Waardering en naleving

Eén van de wegen waarmee in dit onderzoek zal worden getracht verklaringen te vinden voor het naleven en niet naleven van uitkomsten van rechtspraak is via subjectieve factoren: hoe ervaren geschilhebbers de gerechtelijke procedure en hoe waarderen ze die? De subjectieve oordelen van partijen worden in dit onderzoek ruim drie jaar na afloop van de rechtszaak gemeten. Het zijn dus retro-

spectieve oordelen die niet altijd gelijk zullen zijn aan de wijze waarop partijen tegen zaken aankeken op het moment dat ze er middenin zaten.

Uit eerder onderzoek is bekend dat respondenten over het algemeen zeer positief zijn over de rechtspraak wanneer ze direct na een zitting worden geënuquêteerd.²⁵ De waardering daalt naarmate er meer tijd verstrijkt. Eén van de mogelijke verklaringen daarvoor is dat ze pas na de rechtszaak geconfronteerd worden met problemen in de naleving en dat die hun waardering doen afnemen.

Als dat zo is zullen we, wanneer we mensen drie jaar na de rechtszaak gaan bevragen, zien dat partijen in zaken waarin spontaan is nageleefd aanmerkelijk positiever oordelen over de rechtsgang dan partijen in zaken waarin niet is nageleefd, gedeeltelijk is nageleefd of slechts na inzet van dwangmiddelen is nageleefd.

Wie de relatie in omgekeerde volgorde wil toetsen (een rechtvaardige rechtsgang leidt tot naleving – zoals de theorie over *procedural justice* voorspelt) zal de meting van die waardering moeten verrichten op een moment dat die nog niet wordt beïnvloed door ervaringen, positief of negatief, met betrekking tot de naleving van uitspraken en afspraken. Dat is binnen ons onderzoeksontwerp dus niet mogelijk.

Cognitieve dissonantie, attributie

Uit sociaalpsychologisch onderzoek naar subjectieve oordelen zijn verschillende fenomenen

25 In Nederland ook geconstateerd door Minekus (2002).

bekend die maken dat mensen soms anders oordelen dan je op objectieve gronden zou verwachten. Die komen voort uit de neiging om 'nare' gedachten weg te drukken. Onderzoek naar attributie (Nisbett, 1973) laat zien dat mensen geneigd zijn positieve uitkomsten als resultante te zien van het eigen handelen en negatieve uitkomsten toe te schrijven aan ongunstige omgevingsfactoren.

De cognitieve dissonantietheorie (Festinger, 1957) stelt dat mensen gebeurtenissen en ervaringen die strijdig zijn met hun zelfbeeld, gevoelens en overtuigingen herinterpreteren om de inconsistenties te doen verdwijnen.

Bij het vragen naar oordelen over een gerechtelijke procedure drie jaar na de afronding ervan, is het hoogst aannemelijk dat bij respondenten de nodige 'geschiedvervalsing' heeft plaatsgevonden. Op basis van de attributietheorie is het aannemelijk dat wie een rechtszaak wint, nadruk zal leggen op wat hij zelf goed deed. De verliezer zal meer nadruk leggen op ongunstige omstandigheden (zoals een onrechtvaardige procedure).

Soortgelijke effecten kunnen worden verwacht bij de naleving. Een 'winnaar' met een nageleefde uitkomst zal ter verklaring nadruk leggen op het eigen handelen. Een 'winnaar' met een niet nageleefde uitkomst zal meer nadruk leggen op de omstandigheden van het geval. Een 'verliezer' die volledig naleeft zal dat als zijn keuze presenteren, terwijl de niet nalevende verliezer nadruk zal leggen op omgevingsfactoren.

Kort en goed zouden, op basis van sociaal-psychologische theorieën, partijen die zichzelf als 'winnaar' zien, minder geneigd zijn om onrechtvaardigheden in de procedure te rapporteren (die hebben ze weggeredeneerd); partijen die zich als verliezer zien zullen juist sterk geneigd zijn om procedurele onrechtvaardigheden te rapporteren en ze mogelijk ook uitvergrooten.

Minekus (2002) wijst op de ogenschijnlijke strijdigheid van de resultaten van onderzoek naar *procedural justice* en de attributietheorie. Onderzoek dat in de Nederlandse rechtspraak is verricht toont grote verschillen tussen de oordelen van winnaars en verliezers. Winnaars zullen geneigd zijn de procedure rechtvaardig te vinden, verliezers vinden die onrechtvaardig. Het oordeel over de *procedural justice* wordt direct na de uitspraak al vervormd door de uitspraak zelf. Ook de ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst verschilt tussen winnaars en verliezers. Zo vindt Genn (1999) dat 93% van de winnaars de uitspraak rechtvaardig vindt, tegen 36% van de verliezers.

Rationaliteitsbias, suggestiviteit

Karl Weick (1969) wijst in zijn werk op de neiging die mensen in (vooral) de westerse wereld hebben om ervaringen te herinterpreteren in overzichtelijke doel-resultaat en oorzaak-gevolgrelaties. Daarbij treedt geschiedvervalsing op. De spontane en/of intuïtieve keuzes die mensen in ambigue situaties maken, stellen ze achteraf voor als weloverwogen en rationeel. Ook wat het doel

was, is, nadat de uitkomst is bereikt, aan herinterpretatie onderhevig. Anders dan de cognitieve dissonantietheorie veronderstelt Weick dat dit niet (louter) gebeurt om onprettige gedachten 'weg te werken', veeleer lijkt het te gaan om een principe om informatie en ervaringen te ordenen en te kunnen onthouden. De oorzaak-gevolgrelatie fungeert als een soort 'mal' waarin ervaringen gemakkelijk kunnen worden gegoten²⁶ en als sociaal geaccepteerd schema om ervaringen aan anderen over te dragen.

Bij het retrospectief bevragen van partijen in de gerechtelijke procedure zal ook dit type vertekeningen ontstaan. We dienen er rekening mee te houden dat geïnterviewden de keuzes en beweegredenen tijdens de rechtsgang achteraf hebben geherinterpreteerd, in het licht van de uitkomst.

Van een meer algemeen karakter zijn de gevaren van suggestie, via de formulering van en volgorde waarin vragen worden gesteld. Dat gevaar is al reëel wanneer men iemand ondervraagt over iets wat hij net heeft meegemaakt.²⁷ Naarmate meer tijd is verstreken, neemt dit gevaar toe: respondenten gaan dingen die ze niet meer (precies) weten, reconstrueren op basis van informatie die zij uit de vraagstelling destilleren.

Consequenties voor het te verrichten onderzoek

Het in retrospectief verzamelen van onderzoeksgegevens via enquêtes en interviews

brenkt verschillende risico's met zich mee.

Om die risico's binnen de perken te houden zal hetgeen partijen rapporteren zoveel mogelijk worden gestaafd aan de hand van gegevens uit de gerechtelijke dossiers. Tevens vraagt de formulering en volgorde van de vraagstelling in enquêtes en interviews aandacht. Die dienen vrij te zijn van suggestie. Bij de interpretatie van feitelijke gegevens krijgt, in geval van strijdige informatie, informatie uit de gerechtelijke dossiers de voorkeur boven hetgeen partijen in enquêtes en interviews rapporteren. Ten aanzien van de meer subjectieve gegevens (waarderingen, opinies) dient rekening te worden gehouden met het moment waarop deze gegevens zijn verzameld. Als het gaat om waarderingen of opinies over dingen die tijdens de rechtsgang gebeurden, zullen we die niet opvatten als authentieke waarderingen op het moment dat die dingen gebeuren, maar als retrospectieve waarderingen van jaren later.

Consequenties voor causale samenhangen

Uit het voorgaande volgt dat ons onderzoek geen bewijs kan leveren voor een causaal verband tussen de (tijdens de procedure) ervaren rechtvaardigheid van de procedure en de naleving van de uitkomst ervan. De attributietheorie voorspelt namelijk dat verliezers de ongunstige uitkomst (onder andere) aan de procedure zullen toeschrijven, terwijl winnaars overtuigd zullen zijn van de rechtvaardigheid van de procedure.

26 Dit is een belangrijk principe in theorieën over de werking van het geheugen. Het aanbrengen van ordelijke relaties of bekende patronen ('chunking', 'recall clustering', 'mnemonics') vergemakkelijkt het onthouden.

27 'Klassiek' zijn de experimenten waarbij respondenten vragen worden gesteld over het botsen van twee auto's in een filmpje dat ze net hebben gezien. Afhankelijk van de formulering van de vraag (b.v. 'toen de auto's elkaar raakten ...' vs. 'toen de auto's tegen elkaar knalden ...') rapporteren de respondenten meer of minder schade aan de auto's te hebben waargenomen.

Die beide voorspellingen zijn overigens wel toetsbaar.

Luhmann (1975) – en vele navolgers – menen dat één van de voornaamste dingen die tijdens een gerechtelijke procedure zou moeten plaatsvinden, het overtuigen van de verliezer van zijn ongelijk is. Minekus (2002) laat echter zien dat uit empirisch onderzoek in verschillende landen blijkt dat verliezers niet overtuigd zijn en op zoek gaan naar omstandigheden waaraan ze hun verlies kunnen wijten. Dat gegeven leidt tot de voorspelling dat *distributive justice* (rechtvaardigheid van de uitkomst) een duidelijke samenhang zal vertonen met de *procedural justice*, wanneer die laatste ná de uitspraak wordt gemeten.

Naleving: kwalitatieve en kwantitatieve gegevens

In dit hoofdstuk staat de naleving van uitspraken en schikkingsafspraken centraal. Er worden cijfers gepresenteerd, maar ook kwalitatieve gegevens. Dit alles gebeurt op basis van de drie onderzochte zaakstromen bij de civiele sectoren. Kantonzaken komen in dit hoofdstuk (en de volgende hoofdstukken) slechts zijdeling aan de orde.

De civiele sectoren van de rechtbanken behandelen civiele bodemzaken met een financieel belang van ten minste 5.000 euro en zaken waarin geen financieel belang is gespecificeerd. Het betreft, qua thematiek, een brede waaier van geschillen: onbetaalde rekeningen, letselschade, boedelscheidingen, burengeschillen et cetera.

Het onderzoeksmateriaal bestaat uit vrij basale gegevens over 380 zaken, afkomstig uit gerechtelijke dossiers en een (schriftelijke) enquête die door (ten minste) één van partijen in het geschil is ingevuld. Van 174 zaken is uitgebreid materiaal beschikbaar, afkomstig uit (aanvullend) dossieronderzoek, de enquête en een telefonisch interview van 25 á 40 minuten met (ten minste) één van de partijen.

De in figuur 5 weergegeven zaken waarvan gegevens zijn verzameld, omvatten ook zaken waarin appel heeft plaatsgevonden en zaken die eindigden zonder een na te leven verplichting. Deze zaken zullen in de kwantitatieve analyses in dit hoofdstuk niet worden mee-

genomen. Wel komen kwalitatieve gegevens over die zaken aan de orde.

4.1 Naleving gemeten

Hoe naleving is gemeten

De mate van naleving kan op verschillende manieren worden gemeten en gepresenteerd. Het moment van meten is van invloed op het resultaat van de meting. Omdat er soms geruime tijd overheen gaat alvorens volledig aan een uitspraak of afspraak is voldaan, neemt de gemeten naleving toe naarmate er meer tijd zit tussen het moment dat de uitspraak of afspraak tot stand komt en het moment van meten.

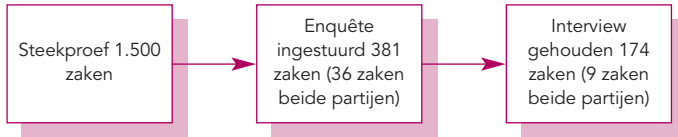
De meest globale maat van naleving is het percentage zaken dat, na een bepaalde tijdsperiode, is nageleefd, gepercenteerd op het totaal aantal afgesloten zaken. Maar dan wordt ook gepercenteerd op zaken waarin niets valt na te leven. Om die reden zijn de nalevingspercentages in dit rapport berekend op basis van zaken met een naleefbare verplichting, waartegen geen hoger beroep is aangetekend.²⁸

In een aantal gevallen is het niet volledig eenduidig of een uitspraak als geheel, deels of niet nageleefd moet worden gecodeerd. Ter verantwoording worden de gemaakte keuzes hieronder in detail opgesomd. Eerst komen

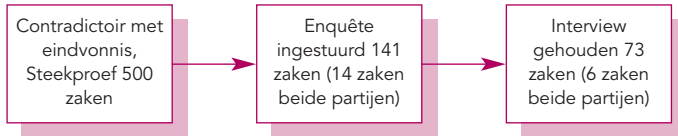
28 In veel zaken wordt een vonnis gevraagd en toegewezen dat uitvoerbaar is 'bij voorraad'. Dat betekent dat de uitvoering van dat vonnis niet wordt opgeschort door een appel. Toch zijn ook de bij voorraad uitvoerbare vonnissen hier buiten de analyse gehouden. Daarvoor zijn twee redenen. De eerste is dat bij appel vaak de uitkomst van het beroep wordt afgewacht, ook al is het vonnis bij voorraad uitvoerbaar. De tweede is dat ons onderzoek gebaat is bij een zo homogeen mogelijke groep zaken. Appenzaken zullen voor wat betreft procesgang en 'beleving' afwijken van zaken die in eerste aanleg definitief worden afgedaan; als deze zaken zouden meedoen in de analyse zouden ze mogelijke relaties aan het oog kunnen onttrekken.

Figuur 5 Steekproef en respons bodemzaken civiele sector

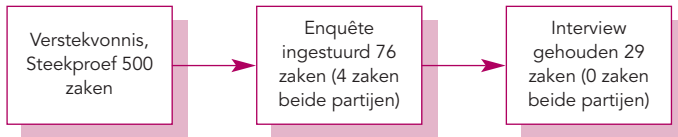
Alle zaken (Civiele sector, bodemprocedure)

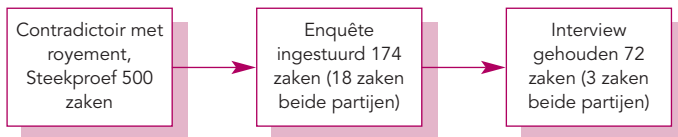
Eindvonnis op tegenspraak

Verstekvonnis

Royement/schikking

enkele vuistregels aan de orde, en vervolgens enkele specifieke gevallen.

- Als een uitspraak of afspraak niet of deels wordt nageleefd, omdat de partijen met wederzijdse instemming hebben besloten de zaak op een andere wijze te regelen, wordt de zaak overeenkomstig als niet of deels nageleefd gecodeerd.
- Er is sprake van een financiële verplichting waarvoor de verplichte partij jarenlang zal moeten afbetalen. Indien, met wederzijdse instemming, een betalingsregeling is getroffen waaraan de verplichte partij zich steeds houdt, én die regeling zal binnen een termijn van 10 jaar tot volledige naleving leiden, wordt de zaak als nageleefd

beschouwd. Biedt de afbetalingsregeling geen zicht op het volledig inlossen van de verplichting binnen een tijdspanne van 10 jaar na de afdoening van de zaak, dan wordt de zaak als gedeeltelijk nageleefd gecodeerd.

- Er is sprake van een niet-financiële verplichting, met een looptijd van meer dan drie jaar. Men denke bijvoorbeeld aan (het meewerken aan) een omgangsregeling. Indien de betrokkenen zich in de periode tussen het beëindigen van de gerechtelijke procedure en het insturen van onze enquête volledig aan de uitspraak of afspraak hebben gehouden, wordt de zaak als volledig nageleefd beschouwd.
- Er is sprake van een financiële verplichting waaraan de verplichte partij niet binnen een termijn van enkele jaren kan voldoen. De partij ziet een verzoek om een schuldsanering op basis van de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen (WSNP) gehonoreerd. Dat betekent in de praktijk dat de wederpartij in onze procedure maar een klein deel van zijn geld zal krijgen, en het oorspronkelijke bedrag na enkele jaren aflossen niet langer opeisbaar is (de 'schone lei'). Een dergelijke zaak wordt als 'deels nageleefd' gecodeerd (mits er ten minste iets van de schuld is afgelost) en als niet nageleefd indien de WSNP-regeling de wederpartij niets oplevert.
- Naar aanleiding van een opgeworpen incident verklaart de rechtbank zich onbevoegd. De eiser dient de door de

gedaagde gemaakte proceskosten te vergoeden. Dit levert een na te leven verplichting op, ondanks het feit dat het niet tot een inhoudelijk oordeel is gekomen.

- In één zaak is sprake van een incassobureau dat het in de gerechtelijke procedure toegewezen bedrag incasseert, maar niet aan de opdrachtgever betaalt (die is zelfs niet op de hoogte dat er een rechtszaak wordt gevoerd). Hoewel de begunstigde partij niks heeft ontvangen, is deze zaak als nageleefd gecodeerd.
- In een burengeschil velt de rechter het vonnis dat buurman A (de gedaagde) zijn schutting, die de erfgrans overschrijdt, moet verplaatsen. Doet hij dat niet, dan mag buurman B (de eiser) er aan zijn kant een fraaiere schutting tegenaan zetten. Buurman A verplaatst de schutting niet, waarop buurman B inderdaad maar een tweede schutting plaatst. We beschouwen dit vonnis als niet nageleefd.

Kort en goed: bij de vraag naar naleving vormt de uitspraak of schikkingsafpraak waarmee de gerechtelijke procedure die deel uitmaakt van de steekproef werd beëindigd het referentiepunt. Tevens wordt de blik primair gericht op de verschuldigde partij(en): voldoen deze aan de verplichting die op hen rust?

Niet nageleefde uitspraken en afspraken worden als zodanig gecodeerd, ook wanneer partijen met wederzijdse instemming van de uitspraak of afspraak afwijken. De vraag in hoeverre het niet naleven of slechts gedeeltelijk

Tabel 1 Civiele sectoren: naleving bij verschillende typen afdoening, in tijd (percentages)

Volledig nageleefd:	verstekvonnis	vonnis tegenspraak	schikking
binnen 3 maanden	10,3	55,5	72,4
na 3-6 maanden	4,3	8,3	9,0
na 6-12 maanden	4,3	5,5	2,2
na 12-24 maanden	5,9	2,8	1,5
na 24-36 maanden	5,9	1,4	0,0
Resultaat 3 jaar na procedure			
na 36 maanden geheel nageleefd	31,0	73,5	85,1
na 36 maanden deels nageleefd	26,8	16,7	9,9
na 36 maanden geheel niet nageleefd	42,2	9,8	5,0

Selectie: zaken met een naleefbare verplichting, zonder appèl. Bron: enquêtes en interviews.

naleven als een 'probleem' moet worden opgevat komt later in dit hoofdstuk aan de orde.

De gemeten naleving

In tabel 1 is, per zaakstroom, weergegeven welk percentage van de zaken volledig, deels en niet is nageleefd. Voor geheel nageleefde zaken is bovendien weergegeven hoelang na de afdoening van de zaak sprake was van 'volledig naleven'. Uit de tabel blijkt dat schikkingen het best worden nageleefd: in 85% van die zaken is na 3 jaar volledig aan de verplichtingen voldaan. Ook bij eindvonnissen in zaken op tegenspraak wordt een tamelijk hoog percentage naleving bereikt: 73,5% van de zaken. De naleving in zaken die met een

verstekvonnis zijn geëindigd blijft daar ver bij achter: 31% is na 3 jaar volledig nageleefd.

Tabel 2 toont de richting van de verplichtingen die volgen uit de uitspraken en schikkingsafspraken die binnen onze zaken tot stand kwamen. De twee grootste groepen zijn zaken met (alleen) een financiële verplichting van de gedaagde aan de eisende partij (71,6%), en de zaken met (alleen) een financiële verplichting van de eiser aan de gedaagde partij (12,2%). In 46 zaken (14,1%) is sprake van niet-financiële verplichtingen. In (slechts) 17 zaken (5,2%) is sprake van wederzijdse verplichtingen.

Tabel 2 De richting van verplichtingen voortvloeiend uit vonnissen en schikkingen

	geen verplichting gedaagde aan eiser	financiële verplichting gedaagde aan eiser	financiële en niet-financiële verplichting gedaagde aan eiser	alleen niet- financiële verplichting gedaagde aan eiser	Totaal
geen verplichting eiser aan gedaagde	0	234	10	15	259
financiële verplichting eiser aan gedaagde	40	2	0	1	43
financiële en niet- financiële verplichting eiser aan gedaagde	3	0	2	1	6
alleen niet-financiële verplichting eiser aan gedaagde	3	7	1	3	14
Totaal	46	243	13	20	322

Selectie: civiele sectoren, alle zaaksstromen, alleen zaken met een naleefbare verplichting, zonder appèl. Bron: dossieronderzoek, enquêtes en interviews.

Bij de zaken met een financiële verplichting van de eiser aan de gedaagde gaat het in de meeste gevallen om een vergoeding van door de gedaagde gemaakte proceskosten (bedragen van grofweg tussen de 1.000 en 10.000 euro). In zes gevallen is een eis in reconventie toegewezen en in tien gevallen is een schik-

king tot stand gekomen waarbij de eiser uiteindelijk een – vaak fors – bedrag aan de gedaagde partij betaalt.

De in tabel 1 en 2 gepresenteerde gegevens gaan uitsluitend over zaken met een naleefbare verplichting. Twintig zaken in de steekproef²⁹

29 Dit betreft zaken waarvoor een enquête werd ingestuurd, dus 20 uit 381 zaken.

Tabel 3 De mate waarin verplichtingen zijn nageleefd, uitgesplitst naar afdoeningswijze

	contradictoir			Totaal
	eindvonnis	verstekvonnis	royement	
verplichtingen volledig nageleefd (en afgedaan)	73	22	120	215
verplichtingen tot nog toe volledig nageleefd (lopen nog door)	0	1	5	6
verplichtingen ten dele nageleefd (zonder consensus)	13	15	6	33
verplichtingen ten dele nageleefd (met consensus)	5	3	4	12
verplichtingen niet nageleefd (zonder consensus)	7	30	7	45
verplichtingen niet nageleefd (met consensus)	3	0	1	4
Totaal	101	71	143	315

Selectie: civiele sectoren, alle zaaksstromen, alleen zaken met een naleefbare verplichting waarvan bekend of ze wel of niet zijn nageleefd, zonder appèl. Bron: enquêtes en interviews.

eindigden zonder naleefbare verplichting. Daaronder zitten zaken waarin een eiser zijn zaak kort na de dagvaarding intrekt (zonder dat de gedaagde aan de eis tegemoet is gekomen) en zaken met familieleden of (ex-) partners, waarin het geëiste wordt afgewezen. Voor die laatste categorie zaken geldt de regel dat de eiser bij verlies geen proceskosten van de gedaagde hoeft te vergoeden.

4.2 Waarom uitspraken en schikkingsafspraken niet worden nageleefd

Via enquêtes en interviews met partijen zijn de redenen waarom uitspraken en afspraken niet (geheel) zijn nageleefd in kaart gebracht. De meest voorkomende reden is dat de partij

waarop een financiële verplichting rust, niet in staat is deze na te komen. Partijen die hun geld trachten te krijgen worden geconfronteerd met failliete bv's of personen die diep in de schulden zitten. In veel gevallen is de schuldeiser niet de enige, en moet hij aanschuiven in de rij en afwachten wat er overblijft wanneer anderen (waaronder preferente schuldeisers) hebben afgerekend. Soms zijn de verplichte partij en/of zijn bezittingen 'zoek' (vertrek naar buitenland, onbekende verblijfplaats, geen bankrekeningen of bezit op eigen naam). Het is, zowel voor partijen die iets te goed hebben als voor onderzoekers, niet altijd goed vast te stellen of sprake is van niet kunnen of van niet willen naleven.³⁰ In de interviews uitten partijen die hun geld niet kregen regel-

30 Een recent Engels onderzoek, met de titel *Can't Pay or Won't Pay?*, tracht die vraag, aan de hand van concrete gevallen, te beantwoorden (Dominy & Kempson, 2003).

matig hun vermoedens (of overtuiging) van kwade trouw bij de wederpartij ('het is een oplichter'). Er zijn echter ook gevallen waarin compassie bestaat voor de wederpartij. Bijvoorbeeld als zo'n wederpartij veel heeft geïnvesteerd in het opzetten van een bedrijfje, maar het niet heeft gered.

Onder de zaken waarin een uitspraak of afspraak niet (volledig) wordt nageleefd vallen ook zaken waarin dat gebeurt met instemming van de partij die iets te goed heeft. Dat kan omdat partijen een oplossing zien die voor beide gunstiger uitpakt (o.a. om fiscale redenen), uit compassie of omdat de partij die iets te goed heeft eieren voor zijn geld kiest. In tabel 3 zijn deze zaken gecodeerd als 'met consensus'. Dat betekent evenwel niet dat die regelingen altijd in perfecte harmonie tot stand komen. Regelmatig gebeurt dat onder dreiging van een moeizaam en langdurig incassotraject of een mogelijk faillissement. Partijen nemen dan soms genoegen met (fors) minder dan waar ze eigenlijk recht op hebben. De zaken 'met consensus' maken 17% uit van de groep zaken waarin de uitspraak of afspraak niet (volledig) werd nageleefd. Het komt vaker voor dat afspraken of uitspraken met consensus *niet volledig* worden nageleefd dan dat ze met consensus *geheel niet* worden nageleefd. Het met consensus afwijken komt relatief het meest voor in zaken waarin vonnis is gewezen op tegenspraak. Ook niet-financiële verplichtingen worden niet altijd nageleefd. Die gevallen betroffen met name schikkings-

afspraken waarbij afspraken over herstel van gebreken niet werden nagekomen of tot nieuwe problemen leidden.

Bedrog en oplichting

Een belangrijke vraag – zowel voor dit onderzoek als voor de bij de geschillen betrokken partijen – is in welke mate men in deze zaken te maken heeft met partijen die hun verplichtingen niet kunnen nakomen (uit onmacht, overmacht etc.) of met partijen die hun verplichtingen niet willen nakomen (fraudeurs, slechte verliezers e.d.). Een precies en eenduidig antwoord valt op die vraag niet te geven; ook respondenten tasten hierover in het duister. Ook is de kans dat 'kwaadwillende' partijen medewerking verlenen³¹ aan het onderzoek aanzienlijk minder groot dan dat goedwillende partijen medewerking verlenen. In twaalf zaken meent de geïnterviewde partij willens en wetens te zijn bedrogen door de wederpartij. 'Er bleek niks te halen. Het is een boef die een spoor van vernieling trekt. Er is een groot strafrechtelijk onderzoek naar hem gaande door FIOD/ECD'. 'Het beslag leverde niks op. Hij heeft zich afgeschermd met een netwerk van bv'tjes. Hij is heel slim met zijn geld bezig.' De meeste van deze zaken worden bij verstek afgedaan.

4.3 Niet naleven als probleem

Is het niet naleven van een vonnis of uitspraak altijd een probleem? In paragraaf 2.3 werden enkele voorbeelden gegeven van hoe de

31 Onder de geïnterviewden zijn er verschillende die door hun wederpartij als 'boef' worden beschouwd. Die partijen hadden zelf meestal een redelijk genuanceerd verhaal. Soms gingen de verwijten van slechte bedoelingen over en weer.

rechtsgang, ondanks het niet (volledig) nakomen van een vonnis, wel degelijk het effect kan sorteren dat wordt beoogd. Denk bijvoorbeeld aan het ontruimingsvonnis waarmee een verhuurder primair tracht te bereiken dat de huurder zijn achterstallige huur betaalt. Of aan gevallen waarin de gang naar de rechter wordt gemaakt met als voornaamste doel een bepaald type gunstige uitspraak uit te lokken (waar men ook in andere geschillen voordeel van heeft). Het naleven kan dan tot slechts een secundair belang worden; het is zelfs mogelijk dat er meer belang aan wordt gehecht dat het vonnis niet wordt aangevochten, dan dat het wordt nageleefd.

Om de mate waarin niet naleven een probleem is goed vast te kunnen stellen, wordt in deze paragraaf verder ingezoomd op de zaken in de steekproef. Uitgangspunt voor die analyse zijn de 100 zaken die na drie jaar (nog) niet (volledig) waren nageleefd (zie tabel 3). De zes zaken die in die tabel als 'lopend' waren gecodeerd, beschouwen we als nageleefd: de verplichtingen in die zaken lopen langer dan de periode van drie jaar die in het onderzoek in beschouwing wordt genomen, maar zijn gedurende die drie jaar wel nageleefd. Bij de resterende 94 zaken zijn er 11 waarin we de oorzaken van het niet (volledig) naleven niet hebben kunnen achterhalen en ook niet weten in hoeverre dit een probleem was voor de 'winnende' partij. Er resteren dan nog 83 niet (volledig) nageleefde zaken waarvan we kunnen vaststellen of het niet (volledig) naleven een

probleem was. In 79 zaken was sprake van financiële verplichtingen die niet volledig werden nagekomen. In vier zaken ging het om louter niet-financiële verplichtingen.

Onder de zaken met financiële verplichtingen zijn er zes waarin de 'winnende' partij het niet problematisch acht dat de verplichtingen niet volledig werden nagekomen:

- In één zaak besloten de partijen de aanvankelijk gemaakte afspraak te vervangen door een andere, waarbij over en weer geen geld werd betaald. Dit was voor beide partijen fiscaal aantrekkelijk.
- In twee zaken onderneemt de 'winnende' partij geen enkele actie om het vonnis uitgevoerd te krijgen. In één geval gaat het om een luttel bedrag (ter vergoeding van proceskosten), in het andere beseft de winnaar eenvoudig niet dat hij op basis van het vonnis iets van de wederpartij te goed heeft.
- In een courtagezaak, waarin 28.500 euro moet worden vergoed, komt de verliezer – bij dreigend faillissement – met 15.000 euro over de brug. Daarmee voelt de winnaar zich voldoende gecompenseerd en scheldt het resterende bedrag kwijt.
- Een kleiner bedrijf is door een veel groter bedrijf 'kapotgeprocedeerd' en beschikt niet meer over middelen om na een ongunstig vonnis in beroep te gaan. Het grotere bedrijf voelt zich gebaat bij het laatste vonnis. Men besluit de strijdbijl te begraven. Daarbij wordt afgesproken dat het kleinere bedrijf de proceskosten

van het grote bedrijf niet hoeft te vergoeden.

- Een claim wegens een onbetaalde ziekenhuisrekening wordt bij verstek toegewezen. Maar de gedaagde heeft al een schuldsaneringsregeling lopen, waarvan ook andere vorderingen van dezelfde eiser deel uitmaken. De eiser concludeert dat er een fout is gemaakt, en ziet af van stappen om het vonnis te doen nakomen.

Bij de opzet van het onderzoek is rekening gehouden met de mogelijkheid dat niet naleven niet (of minder) problematisch zou zijn omdat eiser van een derde partij (bijvoorbeeld een verzekeraar of een schadefonds) vergoeding krijgt. Die zaken zijn we echter niet tegengekomen.³² Wel waren er gevallen waarin het de eiser vooraf al duidelijk was dat de kans op naleving gering was, maar de gang naar de rechter om fiscale redenen van belang was. Ook als het op die manier lukt de fiscale schade te beperken, blijft sprake van problematische niet-naleving; de ontvangende partij moet zich er, tegen zijn zin, bij neerleggen dat hij niet krijgt waar hij recht op heeft.

In het overgrote deel van de gevallen kan een verschuldigde partij niet voldoen aan de financiële verplichtingen die volgen uit de uitspraak of schikkingsafpraak. In (tenminste) 24 gevallen is sprake van een faillissement of een WSNP-regeling.³³ Die leiden tot een situatie waarin de naleving van het oorspronkelijke vonnis niet langer kan worden afgedwongen.³⁴ In andere gevallen waarin het niet tot een volledige afrekening komt, beschikken we niet over een 'objectieve' indicatie (zoals faillissement of schuldsanering) voor de problematiek. In de meeste van deze gevallen constateert een gerechtsdeurwaarder dat er 'niks (meer) te halen is'. Soms kan nog een deel van het verschuldigde bedrag worden geïncasseerd. Gebrek aan inkomsten bij de verschuldigde partij leidt ook wel tot langdurige (of eendeloze) aflossingstrajecten waarbij maandelijks een klein bedrag op loon of uitkering wordt ingehouden.³⁵

In vier gevallen is het mede aan de ontvangende partij te wijten dat een uitspraak of afspraak niet wordt nageleefd. In twee van die gevallen is de uitspraak niet spontaan nageleefd en onderneemt ook de begunstigde

- 32 In één geval sloeg de eiser het aanbod van zijn rechtsbijstandverzekeraar om een deel van de schade te vergoeden – mits de eiser zou afzien van de gerechtelijke procedure – af. 'Ik wilde dat het recht zijn loop had.' Een eiser deed tevergeefs een beroep op zijn kredietverzekering. Een andere partij meldde na de ervaring met de gerechtelijke procedure zo'n verzekering te hebben afgesloten.
- 33 Hierbij zij opgemerkt dat het 'gedwongen' medewerking verlenen aan schuldsanering niet is opgevat als 'afwijken met consensus'. Dat is in lijn met hoe deze partijen, zo blijkt uit de interviews, zo'n situatie ervaren. Hun verhaal luidt niet 'ik ben akkoord gegaan met minder, om te helpen de schuldsituatie van de wederpartij te saneren', maar 'de wederpartij kon zijn verplichtingen niet nakomen'.
- 34 Van 20 zaken met faillissement of WSNP is het toegewezen of afgesproken bedrag én het uiteindelijk ontvangen bedrag bekend. Het totaal toegewezen bedrag in deze zaken bedraagt ruim 1,9 miljoen euro (variërend van 3.600 euro tot 875.000 euro). In 6 zaken ontving de begunstigde partij een bedrag, variërend van 685 tot 32.000 euro (totaalbedrag: 52.305 euro).
- 35 Zeven zaken, verschuldigde bedragen tussen 8.800 en 35.000 euro, maandelijks aflossing tussen 35 en 100 euro. Met deze aflossing is, wanneer trouw wordt afgelost, tussen de 12 en 30 jaar gemoeid.

partij geen actie. Eén van die partijen is geïnterviewd en bleek niet te beseffen dat hij iets te goed had van de wederpartij. Het tweede geval betreft een proceskostenveroordeling (van ca. 1.000 euro). Het kwam in het onderzoek regelmatig voor dat partijen weinig zicht hadden (of hielden) op de afhandeling daarvan.

In twee gevallen lukt het door fouten van de betrokken professionals niet de naleving van een uitspraak af te dwingen. In deze gevallen ging het om respectievelijk een advocaat en een gerechtsdeurwaarder die te traag handelden. De advocaat is in een nieuwe procedure aansprakelijk gesteld voor het misgelopen tegoed.

In vier gevallen – waarbij sprake is van een niet-financiële verplichting – weigert de verschuldigde partij de afspraak gestand te doen. In de meeste zaken moet de verschuldigde partij slecht verrichte werkzaamheden herstellen en ontstaan nieuwe problemen bij de uitvoering daarvan. Ook is er een boedelscheiding waarin één van de partners stelselmatig weigert aan enige regeling medewerking te verlenen.

Vereffening- en ordeningseffectiviteit

In paragraaf 2.3 werden 4 verschillende perspectieven geïntroduceerd waarmee in deze studie naar de effectiviteit van de rechtsgang wordt gekeken. Twee ervan worden in deze paragraaf gekwantificeerd. Dat gebeurt aan de hand van de 94 zaken³⁶ (uit 315) met niet (volledig) nageleefde uitspraken en

afspraken. Zoals in het voorgaande naar voren kwam kennen we voor 83 zaken (uit 94) de redenen waarom niet werd nageleefd, en werd in 6 van die zaken met instemming van de partij die iets te goed had van de oorspronkelijke uitspraak of afspraak afgeweken. Als we aannemen dat die verdeling – tussen met en zonder consensus afwijken – voor de zaken waarvan we de redenen voor het niet naleven niet kennen dezelfde is als bij zaken waarin we de redenen voor het niet naleven wel kennen, moeten 87 van de 94 zaken als niet-vereffeningseffectief worden gekwalificeerd. Dat is 27,6% van de steekproefzaken. In 13 zaken krijgt de begunstigde partij ten minste de helft van waar hij, op basis van het vonnis of de schikkingsafpraak, recht op heeft.

Voor het kwantificeren van de ordeningseffectiviteit nemen we dezelfde groep van 94 zaken als basis. In dit geval worden ook de 24 gevallen waarin de naleving wordt geblokkeerd doordat een faillissement wordt uitgesproken of een WSNP-regeling tot stand komt, als 'effectief' beschouwd. Immers, een nieuwe gerechtelijke beslissing is de doorzaak dat de naleving van het vonnis niet meer kan worden afdwongen. Er prevaleert een ander maatschappelijk belang: (hopeloze) schuldsituaties moeten niet 'eeuwig' blijven voortbestaan. Ook de (twee) gevallen waarin een minnelijke schuldsaneringsregeling wordt getroffen, kunnen als een maatschappelijk wenselijke uitkomst worden opgevat. Een en ander betekent dat 35% (33 uit 94) van de gevallen

36 Dit aantal omvat uitsluitend civiele sector-zaken zonder appel, met een naleefbare uitspraak of afspraak.

waarin niet (volledig) wordt nageleefd wel als 'orderingseffectief'³⁷ kan worden aangemerkt. Het niet (volledig) naleven is dan niet aan tekortkomingen van het systeem toe te schrijven.

Teruggerekend naar het totaal aantal steekproefzaken met een naleefbare verplichting (315 zaken, zie tabel 3) blijkt dat in 28% van de zaken een partij die, op basis van uitspraak of afspraak, iets van de wederpartij te goed heeft, dat tegen zijn zin niet (volledig) krijgt. In 19% van de zaken is sprake van een vanuit maatschappelijk perspectief problematisch niet (volledig) naleven van uitspraken of afspraken.

Gezien de uiteenlopende aantallen verstekvonnissen, contradictoire vonnissen en schikkingen in de steekproef moet een wegingsfactor worden gebruikt om uit de steekproef een algemeen effectiviteitspercentage te extrapoleren. Na weging bedraagt de vereffeningseffectiviteit 68%.

4.4 Niet naleven bij verstek, schikking en vonnis op tegenspraak

In paragraaf 4.1 (tabel 3) bleek een aantal duidelijke verschillen in de mate waarin verstekvonnissen, vonnissen op tegenspraak en schikkingen werden nageleefd. Het is aanmerkelijk dat deze verschillen samenhangen met omstandigheden die tot de verschillende 'eindproducten' leiden. Met andere woorden: omstandigheden die het tot stand komen van een schikking bevorderen, vergroten ook de

kans dat die schikking wordt nageleefd. De goede naleving van schikkingen zou niet (louter) te danken zijn aan het feit dat de zaak met een schikking is geëindigd, maar ook aan kenmerken van de zaak/het geschil en het verloop van de procedure (die zowel het naleven van de uitkomst als het tot stand komen van een schikking bevorderen).

In paragraaf 4.3 bleek dat één van de problemen in de naleving is dat de partij die aan een verplichting moet voldoen niet kan worden getraceerd. Die gevallen bleken het meest voor te komen bij verstekzaken. Het is goed mogelijk dat hier het verstek en het niet naleven gevolgen zijn van dezelfde oorzaak. Een verstek kan ontstaan doordat de partij niet meer verblijft op het adres waar de dagvaarding is achtergelaten. Die is dan niet op de hoogte van de rechtszaak, de zaak gaat verstek, en vervolgens blijkt dat de verplichte partij niet op het adres verblijft waar men hem verwachtte aan te treffen. Ook partijen die zich bewust schuilhouden, zullen niet geneigd zijn verweer te voeren (en na te leven). Zaken met (vermeende) oplichters en criminelen zijn vrijwel altijd zaken met een eindvonnis (vaak bij verstek). Ook dat ligt voor de hand: met een partij die men niet vertrouwt zal het niet snel tot een schikkingafpraak komen.

Een ander interessant gegeven is dat we vooral bij schikkingen op gevallen stuiten waarin niet-financiële verplichtingen niet werden nageleefd. In die gevallen moeten

37 We beschouwen in dit geval dus de wetgeving als reflectie van wat maatschappelijk wenselijk wordt geacht. Daar valt natuurlijk wel wat op af te dingen. Het is in elk geval een meer objectief en toepasbaar criterium dan denkbare alternatieven.

partijen – na een eerdere problematische interactie – opnieuw zaken doen. De partij die eerder niet te spreken was over de vloerenlegger die haar met een probleem opzadelde, moet die vloerenlegger opnieuw toegang tot haar woning verschaffen om de afgesproken herstelwerkzaamheden uit te kunnen voeren. De opdrachtgever van het ICT-bedrijfje dat de oorspronkelijke website zoekmaakte, moet erop vertrouwen dat het bedrijfje het herstelwerk wél goed zal uitvoeren en moet daartoe allerlei materiaal ter beschikking stellen. Dit zijn typisch afspraken waarbij voldoende wederzijds vertrouwen nodig is om ze te doen slagen.³⁸

Schikkingen met en zonder vaststellingsovereenkomst

Een als proces verbaal bij comparitie opgestelde vaststellingsovereenkomst heeft de status van een executoriale titel. Worden schikkingen met zo'n vaststellingsovereenkomst dan beter nageleefd dan schikkingen zonder zo'n overeenkomst?

Van 74 schikkingen zonder vaststellingsovereenkomst zijn er 4 niet volledig nageleefd. Wel zijn ze alle 4 gedeeltelijk nageleefd, waarbij in 3 gevallen met consensus van de oorspronkelijke afspraak is afgeweken. Uit 48 schikkingen met vaststellingsovereenkomst zijn er 10 niet volledig nageleefd, waarvan 7 geheel niet. In al die 10 gevallen was er geen consensus van de ontvangende partij over het

afwijken van de afspraak. We treffen dus meer nalevingsproblemen aan bij zaken mét een vaststellingsovereenkomst dan bij zaken zonder zo'n overeenkomst.

Het is evenwel niet aannemelijk dat de vaststellingsovereenkomst zelf een ongunstig effect heeft op de naleving. Meer aannemelijk is dat er een selectie-effect optreedt: indien de ontvangende partij goed vertrouwen heeft dat de wederpartij de afspraak kan en wil nakomen, is het opstellen van een vaststellingsovereenkomst niet van groot belang. Bestaat er bij de ontvangende partij twijfel, dan zal deze meer belang hechten aan het opstellen van een vaststellingsovereenkomst. Ergo: vaststellingsovereenkomsten zullen vooral worden opgesteld indien de naleving onzeker is.

Het komt bij schikkingen ook vaak voor dat de procedure pas wordt beëindigd op het moment dat de verplichte partij aan de afspraak heeft voldaan.³⁹ Bij dergelijke schikkingen zal geen vaststellingsovereenkomst hoeven worden opgesteld, terwijl 100% naleving wordt bereikt. Een curator: 'Toen het geld binnen was, is de zaak geroyeerd. Dat is bij ons de standaardwerkwijze.'

Ons bestand bevat 28 schikkingen die op het moment van royeren reeds waren nageleefd. Daarbij zijn er slechts 4 met een vaststellingsovereenkomst. Van 19 schikkingen die op het moment van royeren reeds waren nageleefd, weten we dat er geen vaststellingsovereenkomst

38 In principe hadden deze zaken natuurlijk ook op een andere wijze opgelost kunnen worden: de ontevreden afnemer van de dienst schakelt een ander bedrijf in om het werk te verrichten, en vordert kosten voor herstel bij de oorspronkelijke opdrachtnemer. De na te leven verplichting wordt er dan één van financiële aard, die mogelijk beter valt af te dwingen. Nadeel is echter dat deze werkwijze waarschijnlijk tot hogere kosten leidt.

39 De partijen doen dan, nadat afspraken zijn gemaakt en nagekomen, een gezamenlijk verzoek om doorhaling van de procedure. Het komt ook voor dat een cna formeel wordt aangehouden in afwachting van het naleven van de schikkingsafpraak.

is, van de overige 5 is dat niet bekend. Er blijft evenwel een grote groep van schikkingen zonder vaststellingsovereenkomst over, die wel wordt nageleefd.

We zien dus dat de vaststellingsovereenkomst geen garantie geeft op naleving (net zo min als een vonnis dat doet) en dat veel schikkingen worden nageleefd zonder dat zo'n overeenkomst is opgesteld. Er liggen dan nog twee wegen open om indicaties te verkrijgen van de (mogelijke) toegevoegde waarde van een vaststellingsovereenkomst. De eerste is na te gaan in welke mate aan de hand van zo'n overeenkomst naleving wordt afgedwongen bij partijen die niet spontaan aan de afspraken voldoen. De tweede is vast te stellen in hoeverre partijen de afspraken (spontaan) naleven omdat ze weten dat anders dwangmiddelen kunnen worden ingezet.

Beschrijving procedureverloop

In dit hoofdstuk staat de wijze waarop gerechtelijke procedures verlopen centraal. Het hoofdstuk is overwegend beschrijvend van aard.

De beschrijving is gebaseerd op verschillende bronnen: cijfermateriaal over het procedureverloop (uit de database civiel van de Raad voor de rechtspraak)⁴⁰, gerechtelijke dossiers, enquêtegegevens en telefonische interviews.

5.1 De dagvaarding

De eerste communicatie over het geschil

In paragraaf 2.3 kwam aan de orde dat slechts 5% van de potentieel juridische geschillen waarin burgers zijn betrokken aan de rechter wordt voorgelegd. Voordat de stap naar de rechter wordt gezet, zijn vaak al andere – kennelijk niet succesvolle – pogingen gedaan om

de geschillen op te lossen. In de gerechtelijke dossiers is vaak het nodige van de formele communicatie die voorafgaand aan de rechtsgang plaatsvond terug te vinden. In de interviews is ook ingegaan op de informele communicatie tussen de partijen.

Uit de interviews blijkt dat in ruim 60% van de zaken de partijen eerst mondeling, informeel, gecommuniceerd hebben. In iets minder dan de helft van die gevallen zeggen partijen face-to-face contact te hebben gehad. Tabel 4 toont de percentages. Opgemerkt dient te worden dat in verstekzaken minder interviews hebben plaatsgevonden dan in zaken op tegenspraak. Dit is van invloed op de gevonden percentages. Tabel 5 toont dat de mate waarin vooraf informeel contact is geweest in zaken die eindigen met een verstekvonnis

Tabel 4 Eerste contacten tussen eiser en gedaagde over het geschil

		Face-to-face contact		
		Ja	Nee	Totaal
Telefonisch contact	Ja	20,9%	16,9%	37,8%
	Nee	25,0%	37,2%	62,2%
	Totaal	45,9%	54,1%	100%

Bron: interviews, n = 148.

Tabel 5 De mate waarin partijen voorafgaand aan de rechtsgang mondeling contact hebben over het geschil, naar type afdoening

Face-to-face of telefonisch contact over geschil (vóór rechtsgang)	
Contradictoir eindvonnis	67,2%
Schikking	64,4%
Verstekvonnis	48,0%

Bron: interviews, n = 148.

40 Deze database bevat gegevens die afkomstig zijn uit de primair processystemen van de rechtbanken.

aanmerkelijk lager is dan in zaken op tegenpraak. Dat is goed te verklaren. In deze categorie zullen de zaken terecht komen met gedaagden die alle contact uit de weg gaan⁴¹ én zaken waarin een gedaagde partij niet (meer) op zijn laatst bekende adres woont.

Wanneer de eerste communicatie over een geschil niet tot een oplossing leidt, wordt overgegaan op schriftelijke, meer formele communicatie en wordt professionele hulp ingeschakeld (incassobureau, gerechtsdeurwaarder, advocaat, rechtsbijstandverzekering). In sommige zaken is voorafgaand aan de rechtsgang reeds een bemiddelingspoging gedaan of technisch onderzoek verricht. In procedures over boedelverdeling komt het relatief vaak voor dat partijen direct, dat wil zeggen zonder informele pogingen het geschil op te lossen, naar de rechter stappen. Deze partijen zijn reeds op meer fronten in juridische procedures verwikkeld (echtscheiding, alimentatie) en hebben al een advocaat.

In 71% van de gevallen werd de aanspraak van de eiser geheel of gedeeltelijk betwist. Wanneer de aanspraak niet wordt betwist zei de gedaagde over het algemeen niet aan de eis te kunnen voldoen. In een klein aantal gevallen (2,1%) kwam het nimmer tot een inhoudelijke reactie op het geëiste.⁴² In 18,9% van de zaken ging aan de rechtsgang een incassotraject vooraf. In 2,4% van de

zaken werd vóór de start van de gerechtelijke procedure een bemiddelingspoging gedaan.

Het uitbrengen van de dagvaarding

Bij voorkeur overhandigt de gerechtsdeurwaarder de dagvaarding persoonlijk. Maar indien hij niemand op het bezochte adres aantreft – en het wel aannemelijk acht dat de gedaagde daar woont of bekend is – kan hij de dagvaarding daar in de brievenbus stoppen. Tabel 6 toont of, en aan wie de gerechtsdeurwaarder de dagvaarding overhandigde. In ruim 50% van de gevallen wordt de dagvaarding aan de persoon, een huisgenoot of iemand van het gedagvaarde bedrijf uitgereikt. Een klein aantal dagvaardingen wordt aan de advocaat van de gedaagde uitgereikt. In de resterende gevallen wordt de dagvaarding achtergelaten of via het OM⁴³ uitgebracht.

In de contradictoire zaken ligt het percentage dagvaardingen dat niet kan worden uitgereikt op respectievelijk 35,6 (zaken op eindvonnis) en 38 (royementen). In verstekzaken ligt dit percentage aanmerkelijk hoger, op 58,9%. De verschillen per afdoeningswijze maken duidelijk dat wanneer een dagvaarding niet direct aan een betrokkene wordt overhandigd, de kans op verstek toeneemt. We nemen aan dat ten minste een deel van dat effect optreedt doordat de gedaagde niet, of niet tijdig kennisneemt van de gerechtelijke procedure.⁴⁴

41 Het zijn overigens niet alleen eisers die moeite hebben contact te leggen met de wederpartij. Ook gedaagden worden geconfronteerd met eisers die zich nauwelijks responsief tonen.

42 Op basis van interviewgegevens. Verstekzaken zijn daarbij ondervertegenwoordigd. Het 'echte' percentage zal daarom wat hoger liggen.

43 Bij spoorloze gedaagden kan worden gedagvaard via het OM en het plaatsen van een krantenadvertentie.

44 Dit komt overigens, incidenteel, ook wel voor in zaken waarin de dagvaarding aan een huisgenoot of een andere aanwezige persoon wordt overhandigd.

Tabel 6 Dagvaardingen: uitgereikt of achtergelaten

	aantal	percentage
in persoon	47	14,5
aan huisgenoot	19	5,9
aan werknemer, directeur of vennoot	107	33,0
aan advocaat	10	3,1
aan OM	5	1,5
ongetekend achtergelaten	136	42,0
Totaal	324	100,0

Bron: gerechtelijke dossiers. N = 324 (inclusief appèlzaken en zaken zonder naleefbare verplichting).

Omdat onze zaakselectie wordt bepaald door zaken waarin het tot een gerechtelijke procedure komt, valt een deel van de 'dynamiek' rond het dagvaardingsproces buiten het blikveld van het onderzoek. In de eerste plaats betreft het dagvaardingen die niet kunnen worden betekend, omdat de gerechtsdeurwaarder constateert dat de gedagvaarde persoon niet op het vermelde adres woont of werkt. In de tweede plaats betreft het de gevallen waarin de gedaagde bij het uitreiken van de dagvaarding kan aantonen reeds aan het vereiste te hebben voldaan, of alsnog tot een vergelijk komt.⁴⁵

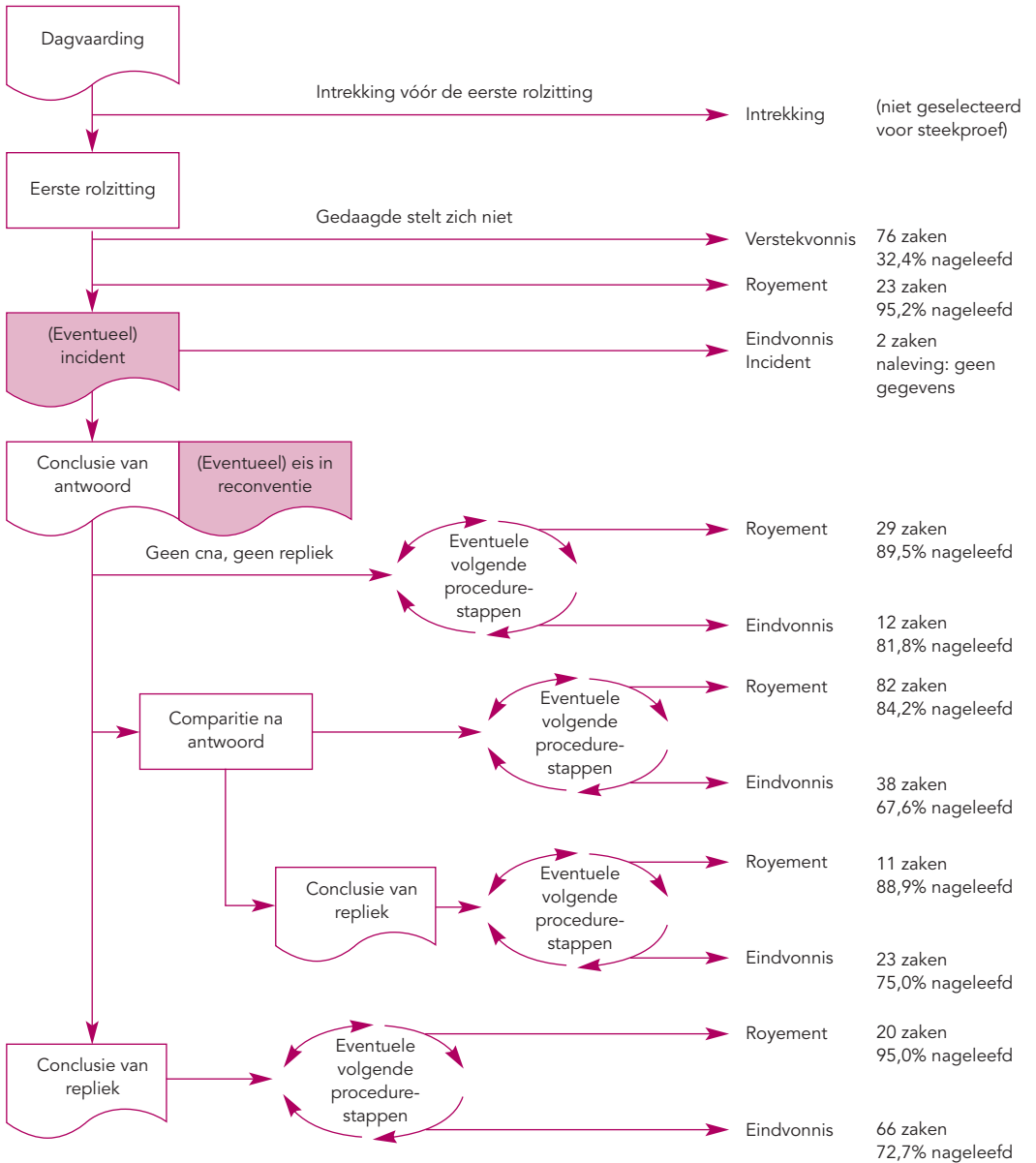
5.2 Het verloop van de gerechtelijke procedure

Figuur 6 is een bewerking van figuur 4, waarin aan de rechterkant is weergegeven langs

welke routes de zaken in de steekproef zijn uitgestroomd en welk percentage volledig is nageleefd. Elke zaak begint met een dagvaarding (linksboven in het schema) en eindigt met een vonnis of royement (rechts in het schema). Uit hoofdstuk 4 bleek reeds dat met het soort afdoening (vonnis, royement) de mate van naleving varieert. Daarvoor kwam een aantal mogelijke redenen aan de orde. In deze paragraaf wordt, op basis van gegevens uit de enquêtes en interviews, ingegaan op de overwegingen van partijen om al dan niet verweer te voeren en al dan niet te schikken. Deze paragraaf beperkt zich tot de wat technische aspecten van het procedureverloop. In hoofdstuk 7 komt de relatie tussen het procedureverloop, de ervaren rechtvaardigheid van de procedure en de naleving aan de orde.

45 Hierbij betreft het uitsluitend 'succesvolle' dagvaardingen. De Monitor van de Koninklijke Beroepsorganisatie van Gerechtsdeurwaarders (Maas-Hermans, 2007; zie ook Kruit, 2006) geeft, op basis van enquêtes onder gerechtsdeurwaarders, ook een beeld van de niet geslaagde dagvaardingen en de gevallen waarin het niet tot een rechtszaak komt. Interessant vergelijkingsmateriaal vormt het onderzoek van Mein & Egelkamp (2005) naar de betekening van strafrechtelijke verstekvonnissen door de postbode.

Figuur 6 Uitstroomschema bodemzaken civiele sector

5.2.1 Verstekzaken

Om verweer te kunnen voeren moet een gedaagde partij in een procedure bij de civiele sector een advocaat inschakelen. De eerstvolgende stap bestaat dan uit het indienen van een conclusie van antwoord (een inhoudelijk verweer) of het opwerpen van een incident.⁴⁶ Natuurlijk kan de gedaagde, of zijn advocaat, ook naar aanleiding van de dagvaarding in contact treden met (de advocaat van) de wederpartij om alsnog een oplossing te zoeken of te wijzen op eventuele onjuistheden in de dagvaarding. Dat kan ertoe leiden dat de zaak nog vóór de eerste rolzitting – de formele start van de gerechtelijke procedure – wordt ingetrokken, of dat de zaak voor het tot een verdere uitwisseling van stukken komt, wordt geroyeerd.

Het aantal gevallen waarin de gedaagde niets van zich laat horen is echter substantieel. Waarom verweert iemand tegen wie een gerechtelijke procedure wordt aangespannen zich niet? Over het algemeen wordt aangenomen dat zo iemand (juridisch) zwak staat: gedaagden in verstekzaken verweren zich niet omdat ze geen verweer hebben. Het inschakelen van een advocaat zal in dat geval slechts tot hogere kosten leiden.

Het onderzoeken van motieven van niet-verweerders is in de praktijk lastig uitvoerbaar. In een recent Engels onderzoek (Baldwin, 2004) lukte het niet voldoende respons uit deze groep te krijgen. Dat partijen die geen verweer voeren ook op verzoeken om medewerking te verlenen aan onderzoek nauwelijks reageren, maakt het aannemelijk dat de populatie van niet-verweerders deels bestaat uit personen die nergens op reageren, of althans, niet op correspondentie van 'officiële' instanties. Ook in het voorliggende onderzoek is de respons in verstekzaken duidelijk lager dan in zaken op tegenspraak (zie figuur 4).

Waarom gedaagden zich niet verweren

Uit de enquête- en interviewgegevens blijkt dat de algemene aanname dat gedaagden die verstek laten gaan 'geen verweer' hebben in de meeste gevallen opgaat. Toch zijn er ook andere redenen. Er zijn gedaagden die zeiden eenvoudig niet te weten dat er een gerechtelijke procedure tegen hen was gestart. Ook zijn er gedaagden die ziekte, psychische of emotionele problemen noemen als reden waarom ze geen verweer voerden. Datzelfde kan een reden zijn om na het verstekvonnis niet alsnog een verzet- of appèlprocedure⁴⁷ te beginnen. Tot slot is het mogelijk dat niet zozeer een gebrek aan verweer, alswel de

46 Dat betreft procedurele kwesties, zoals de bevoegdheid van de rechtbank of het toelaten van een nieuwe partij tot de procedure. Als laatste variant bij aanvang van de procedure kan nog worden gewezen op de mogelijkheid van referte. Daarbij 'stelt' de gedaagde zich wel, maar laat weten geen inhoudelijk verweer te zullen voeren.

47 In de zaken die door de civiele sectoren worden behandeld, is een appèl bij het gerechtshof de gebruikelijke weg om (te trachten om) een beslissing in eerste aanleg te doen herzien. Gezien het risico dat bij verstekzaken bestaat op een onjuiste beslissing (immers: vonnis zonder verweer), is voor die zaken een laagdrempeliger mogelijkheid gecreëerd om tot een herzien vonnis te komen. De gedaagde partij kan daartoe, nadat hij het verstekvonnis heeft gekregen, een verzetzaak starten. De zaak wordt dan opnieuw in eerste aanleg, maar nu met verweer, behandeld. De steekproef bevat enkele van dergelijke zaken. Die leverden wel complicaties op bij enquêtes en interviews omdat in dergelijke zaken het perspectief van eiser en gedaagde wisselt.

verwachting dat een vonnis geen praktische consequenties zal hebben, reden is om geen verweer te voeren. Dit motief kan zeker een rol spelen bij personen die reeds zwaar in de schulden zitten.

Gedaagden die verstek laten gaan en op de hoogte zijn van het feit dat een procedure tegen hen wordt gevoerd, beseffen over het algemeen wel dat geen verweer voeren automatisch betekent dat de rechter in hun nadeel zal beslissen. Eén geïnterviewde gedaagde zei in de veronderstelling te zijn geweest dat de rechter ook bij verstek de zaak zou onderzoeken en mogelijk informatie bij hem zou inwinnen. 'Inmiddels weet ik hoe het werkt.' In drie zaken was sprake van een 'afgesproken verstekvonnis'. 'Onze advocaten hebben een oplossing gezocht. Wij hebben toegezegd onroerend goed te zullen verkopen om te kunnen betalen. De eiser wilde de zekerheid van een vonnis. Dat kon ik goed begrijpen.' Op de vraag of ze het verstek zagen aankomen antwoordde 55,6 % van de eisers bevestigend. Andere eisers hielden rekening met de mogelijkheid dat dat zou gebeuren. Slechts enkele eisers waren verrast dat de gedaagde geen verweer voerde. In 48% van de verstekzaken is er voorafgaand aan de dagvaarding mondeling contact geweest tussen eiser en gedaagde (face-to-face of telefonisch). In 56,5% van de verstekzaken ging aan de rechtsgang een incassotraject vooraf en in 20,7% van de zaken werd conservatoir beslag gelegd.

'De dagvaarding bleek te zijn bezorgd op ons oude adres. Ik wist van niks. Het was duidelijk

opzet. Het geschil ging over werkzaamheden die waren verricht op ons nieuwe adres, en hij wist dat we daar inmiddels gevestigd waren.' Het idee dat verstekken mede ontstaan door problemen met het traceren en in contact komen met de gedaagde partij – en dat het voorkomt dat deze niet op de hoogte is van de rechtszaak – vindt steun in de onderzoeksgegevens met betrekking tot het uitreiken van de dagvaarding. In de vorige paragraaf kwam reeds aan de orde dat onder de verstekzaken het percentage gevallen waarin de gerechtsdeurwaarder geen kans zag de dagvaarding uit te reiken – en hem daarom in de brievenbus stopte – groter is dan bij de zaken op tegenpraak. Dat niet-uitgereikte dagvaardingen gepaard gaan met een hogere kans op verstek én dat verstekzaken minder goed scoren op naleving, roept de vraag op hoe de relatie tussen niet-uitgereikte dagvaardingen en naleving is.

Uit tabel 7 blijkt dat de verplichtingen in zaken waarin de dagvaarding wordt achtergelaten inderdaad wat minder vaak worden nageleefd dan in zaken waarin de dagvaarding wordt uitgereikt.

5.2.2 Vonnis of schikken?

Veel partijen, zowel eisers als gedaagden, zeggen dat ze hun geschil idealiter via een schikking zouden oplossen.⁴⁸ En in veel zaken is er, voordat de stap naar de rechter werd gezet, ten minste door één van de partijen getracht tot een schikking te komen. De zaken

48 Op de stelling 'Het is een goede zaak als rechters de partijen stimuleren om onderling een schikking te treffen' reageert 77% van de respondenten instemmend. Op de vraag hoe respondenten, als ze opnieuw in een civiele rechtszaak betrokken raken, bij voorkeur zouden zien dat die eindigt, spreekt 52% de voorkeur voor een schikking uit, 30% voor een vonnis (de rest heeft geen voorkeur).

Tabel 7 Naleving van uitgereikte en achtergelaten dagvaardingen

	Geheel nageleefd	Deels nageleefd	Niet nageleefd	Aantal
Dagvaarding uitgereikt	74,0%	11,3%	14,7%	150
Dagvaarding achtergelaten	65,7%	15,3%	18,9%	111

Selectie: civiele sectoren, alle zaaksstromen, alleen zaken met een naleefbare verplichting waarvan bekend is of ze wel of niet zijn nageleefd, zonder appèl. Bron: dossieronderzoek, enquêtes, interviews.

die in onze selectie zitten, zijn per definitie dé zaken waarin men er onderling niet uit is gekomen.

In de jaren negentig van de vorige eeuw is de bodemprocedure bij de civiele sectoren van de rechtbanken geëvolueerd van een overwegend schriftelijke procedure naar een procedure waarin een zitting, de comparitie na antwoord, centraal staat. Daarbij is het beproeven van een schikking een min of meer standaardonderdeel van die procedure geworden.

Uit het onderzoek blijkt dat partijen wisselend tegen die schikkingspogingen aankijken. Opvallend is dat een aanzienlijk deel van de respondenten in zaken met eindvonnis zei een volgende keer toch liever een schikking te bereiken, terwijl van de respondenten die wél een schikking bereikten een groot deel liever een vonnis zou hebben gehad. Het lijkt er dus op dat het gras altijd groener is aan de andere kant van de heuvel. Een mogelijke verklaring voor dit verschijnsel is dat respondenten die op deze vraag reageerden de uitkomst in hun

eigen zaak (met alle gebreken) vergelijken met een ideaaltypische alternatieve uitkomst. In zo'n ideaaltypisch beeld van een schikking ligt het in harmonie komen tot een oplossing besloten; in het ideaaltypische beeld van een rechterlijke beslissing ligt een goed gemotiveerde en met onderzoek onderbouwde beslissing besloten die ook de verliezende partij overtuigt. In de praktijk voldoen noch schikkingen, noch vonnissen aan die ideaaltypische eigenschappen.

Tabel 8 toont de redenen die geïnterviewden geven in zaken met een eindvonnis waarom het niet lukte om overeenstemming te bereiken met de wederpartij.

De meeste eisers verwachtten bij het aanbrennen van een zaak dat die met een vonnis zal eindigen. Over het algemeen heeft er voor de rechtsgang contact plaatsgevonden met de wederpartij en is ook getracht het onderling eens te worden. De stap naar de rechter markeert voor veel eisers dat 'het stadium van praten' voorbij is. Sommigen zijn er verbouwe-

Tabel 8 Redenen waarom het niet tot een schikking kwam (in bodemzaken met eindvonnis, civiele sectoren)

Eiser wilde geen schikking	20,7
Gedaagde wilde geen schikking	39,1
Geen of stoeve communicatie tussen partijen	4,3
Geen voor beide partijen aanvaardbare oplossing gevonden	15,2
Andere oorzaak	19,6
Geïnterviewde weet het niet	1,1

Selectie: civiele sectoren, zaken met een eindvonnis op tegenspraak. Bron: interviews (n = 74).

reerd over dat de rechter pogingen doet om de partijen alsnog tot een schikking te bewegen.

‘Een rechter moet uitspraak doen. Je hebt hem daarvoor alle ingrediënten gegeven.’ Partijen stemmen lang niet altijd van harte in met de schikking. Eén op de drie geïnterviewden in zaken met een schikking voelde zich onder druk gezet. Die druk zegt men ongeveer even vaak te voelen van de rechter als van de advocaten. ‘De rechter was erg sturend naar een schikking’. ‘Advocaten van de rechtsbijstandsverzekering willen altijd dat je schikt. Dat scheelt proceskosten.’ Een advocaat: ‘Rechters oefenen altijd druk uit om partijen te laten schikken. Sommigen zijn zeer geïrriteerd als je daar niet in meegaat. Dat kan er toe leiden dat het vonnis minder gunstig uitpakt.’ In ruim 20% van de gevallen komt de druk uit een andere hoek, bijvoorbeeld het thuisfront, de achterban of andere belanghebbenden.

Een gemeentebtenaar: ‘Toen de lokale media erover gingen schrijven, begon de politiek druk uit te oefenen om een schikking te treffen’. ‘Ik wilde eigenlijk doorgaan, maar mijn advocaat zei dat het verstandig was de schikking te accepteren en mijn man vond dat de zaak al lang genoeg had geduurd.’ Dat partijen onder enige mate van druk tot schikkingen komen, zal de professioneel betrokkenen niet verbazen. Maar ook het meer algemene beeld van de schikking als ‘harmonieuze oplossing’ wordt op basis van de interviews aan het wankelen gebracht. Zo blijkt uit de gegevens met betrekking tot de *distributive justice* (par. 7.2) dat de meeste schikkers de schikking, ondanks hun instemming, niet rechtvaardig vinden. Het vooruitzicht van een kostbare, langdurige, gecompliceerde procedure mét de mogelijkheid van een ongunstige uitkomst lijkt een belangrijk motief om te schikken. ‘Het is goedkoper te schikken dan via dure advocaten te proberen je recht te halen.’

De kostbare, langdurige en gecompliceerde procedure vormt ook het meest gehoorde bezwaar tegen de procesgang in zaken die met een vonnis eindigen. Voor 68% van de respondenten in zaken met een eindvonnis op tegenspraak waren de kosten hoger dan verwacht, voor 79% duurde de procedure langer dan verwacht.⁴⁹ Enkele respondenten menen dat rechters te zeer geneigd zijn om iedereen een beetje gelijk te geven, wat principiële uitspraken zouden moeten doen en partijen die met onzinnige argumenten ergens onder uit proberen te komen stevig op de vingers zouden moeten tikken.

Schikkingen in het voorportaal van de procedure

De gerechtelijke procedure zelf, of een geplande zitting in die procedure, kan ertoe leiden dat partijen alsnog onderling tot een oplossing komen. In onze steekproef zitten 25 (contradictoire) zaken die werden geroyeerd voordat de conclusie van antwoord werd ingediend en 41 zaken die in de aanloop naar een zitting (cna) werden geroyeerd. Uit de enquêtes en interviews blijkt dat het starten van een gerechtelijke procedure, het op papier moeten zetten van een verweer en het voorbereiden van de zitting situaties zijn waarin partijen hun positie evalueren en soms concluderen dat een onderlinge regeling een verstandige oplossing vormt.

Het komt ook voor dat een eiser, na formele of informele reacties op de dagvaarding, de zaak eenzijdig afblaast. Meestal omdat de

wederpartij met een goed verweer komt of omdat een fout is gemaakt. In één van de zaken in de steekproef noemde de eiser ernstige bedreigingen door de gedaagde als reden om de zaak te royeren.

De rol van de comparitie na antwoord in de procedure

De zaken in ons onderzoek werden voor de rechter gebracht in een periode waarin rechtbanken in toenemende mate de comparitie na antwoord (cna), een zitting vroeg in de procedure, toepasten. Er bestonden nog aanzienlijke verschillen tussen rechtbanken in de mate waarin dat gebeurde. Ook tussen de rechtbanken waar het pilotonderzoek is uitgevoerd waren verschillen. Bij één rechtbank vond in 48,3% van de zaken met antwoord een cna plaats; bij de andere rechtbank in 73,9% van de zaken met antwoord. In 45,9% van de contradictoire zaken die eindigen met een eindvonnis vond een cna plaats en in 68% van de zaken die eindigen met een schikking (beide gepercenteerd binnen zaken met conclusie van antwoord, zonder appèl, met naleefbare verplichting).

In 78,6% van de zaken met cna werden de verplichtingen volledig nageleefd (en in 3,8% met consensus afgeweken). In 82,6% van de zaken zonder cna⁵⁰ werden de verplichtingen volledig nageleefd (en in 6,5% met consensus afgeweken).

49 Ter relativering: zelfs bij verstekzaken zegt nog 36% van de respondenten dat de procedure langer duurde dan verwacht.

50 Zie stroomschema (figuur 6): onder de zaken zonder cna vallen zowel zaken waarin (eerst) repliek en dupliek plaatsvindt als zaken die in de aanloop naar cna worden geroyeerd. Onder zaken met cna vallen ook zaken waarin na de cna alsnog repliek en dupliek en/of andere proceshandelingen plaatsvinden.

5.2.3 Afgewezen eisen, eisen in reconventie en appèl

In 17% van de contradictoire zaken met eindvonnis wordt het geëiste geheel afgewezen. In 19% (44) van de contradictoire zaken met eindvonnis werd er een tegeneis (eis in reconventie) gedaan. In 14% (6) van die gevallen werd die tegeneis geheel of gedeeltelijk toegewezen.

Er kan, voor de zaken in de steekproef, geen exact appèlpercentage worden gegeven. Of er sprake was van een appèl bleek ofwel uit het dossier, ofwel uit de respons op de enquête en/of interview. Zaken waarvan in het eerste dossieronderzoek bleek dat een appèl had plaatsgevonden (die informatie is soms, maar lang niet altijd, in het dossier van eerste aanleg te vinden), hebben niet meegedaan in de volgende fases van het onderzoek. In een deel van de zaken waarvan (pas) uit de enquête bleek dat appèl had plaatsgevonden, zijn vervolgens ook interviews gehouden. De appèlzaken worden in de meeste analyses niet meegenomen. Wanneer vergelijkingen worden gemaakt tussen zaakstromen (bijvoorbeeld met oog op naleving en *procedural justice*) wordt dus een groep zaken waarin (ten minste) één van de partijen ontevreden was en geen genoegen nam met het vonnis in eerste aanleg, buiten de analyses gehouden.⁵¹ Dat kan de onderzoeksresultaten kleuren, wanneer

dit type uitsluitingen bij de ene zaakstroom meer plaatsvindt dan bij een andere. En dat is natuurlijk het geval: bij de zaken die eindigen met een schikking komt appèl niet voor. Maar ook onder de zaken met eindvonnis zijn aanzienlijke verschillen: onder de verstekzaken waarin een enquête werd ingestuurd valt 5% (3 uit 74) uit in verband met een appèl, onder de zaken met een eindvonnis op tegenspraak ruim 22% (32 uit 144). Overigens zijn verzetzaken wél gewoon meegenomen, evenals één appèl tegen een eindvonnis in een kantonzaak en enkele zaken met een appèl tegen een tussenvonnis.⁵² Twee zaken met appèl tegen tussenvonnis kwamen na dat beroep niet meer terug; het hof gelastte in die zaken een comparitie die tot een schikking leidde.

5.2.4 Onderzoek tijdens de procedure

Tijdens een procedure op tegenspraak kan nog meer gebeuren dan het uitwisselen van schriftelijke stukken en het houden van zittingen. Zo kan onderzoek worden verricht naar hetgeen partijen stellen en advies worden ingewonnen. De meest voorkomende onderzoekshandelingen tijdens een procedure zijn het horen van getuigen (meestal aangeduid als 'enquête' en 'contra-enquête') en het verichten van onderzoek door een deskundige. De rechter kan ook onderzoek ter plaatse verrichten (plaatsopneming, schouw, descente). Omdat van die laatste mogelijkheid maar vrij

51 Tegelijk was dit een belangrijke overweging om toch interviews in appèlzaken te houden. Ze tonen in hoeverre onze veronderstellingen over deze zaken juist zijn. Daarbij werd rekening gehouden met de mogelijkheid dat ze bij vervolgonderzoek wél systematisch aandacht zouden krijgen.

52 Vóór 2002 vond het appèl tegen civiele vonnissen van de kantonrechter bij de civiele sector van de rechtbank plaats. Ook kon men destijds al voordat de procedure was beëindigd in appèl gaan tegen een tussenvonnis. Sinds 2002 vindt het appèl tegen vonnissen van de kantonrechter bij het gerechtshof plaats en kan geen appèl tegen een tussenvonnis meer plaatsvinden voordat de behandeling in eerste aanleg is afgerond.

sporadisch gebruik wordt gemaakt, is in dit onderzoek slechts aan de eerstgenoemde onderzoeksvormen aandacht geschonken.

In 22% van de zaken op tegenspraak vond onderzoek plaats. In 46 zaken (15%) werden getuigen gehoord, in 24 zaken (8%) vond een deskundigenonderzoek plaats (met een overlap van 7 zaken waarin zowel getuigen werden gehoord als onderzoek werd verricht door een deskundige). Onderzoek werd in ongeveer gelijke mate verricht in zaken met en zonder cna.

Uit de interviews blijkt dat het verrichten van onderzoek lang niet altijd tot duidelijke uitkomsten leidt, en dat vaak een nieuwe discussie ontstaat over de interpretatie. In een deel van de zaken waarin tijdens de procedure deskundigenonderzoek wordt gedaan, is ook vóór aanvang al dergelijk onderzoek verricht. Dat eerste onderzoek gebeurde meestal in opdracht van de benadeelde partij. De wederpartij trekt de onafhankelijkheid ervan in twijfel. 'Onze advocaat zei dat we met een concreet schadebedrag moesten komen. Er werd een bedrijf ingeschakeld om dat te berekenen. Maar de rechter vond dat een grote accountantsfirma het schadebedrag moest berekenen. Hun rapport kostte 40.000 euro, en dat moesten wij betalen. Wat ze afleverden stond in geen verhouding tot dat bedrag. Rechters begrijpen niet hoe belastend zoiets is voor een klein bedrijf.'

Ook getuigenverhoren leiden tot discussie. Het blijkt voor partijen soms lastig te doorgronden waarom de rechter veel waarde lijkt te hechten aan de verklaring van de ene getuige en weinig aan die van een ander. Enkele geïnterviewden trekken het waarheidsgehalte van wat getuigen in hun zaak beweerden in twijfel. 'Er is in deze zaak meeneed gepleegd.' 'De echte betrokkene was overleden. De drie getuigen hadden alleen maar dingen "van horen zeggen".'

Het gebruik van dwangmiddelen

In dit hoofdstuk komt het gebruik van dwangmiddelen aan de orde. Op basis van een rechterlijk vonnis of een door de rechtbank vastgelegde vaststellingsovereenkomst kan de partij die iets te goed heeft, wanneer een verplichting die uit dat vonnis of die vaststellingsovereenkomst volgt niet wordt nagekomen, een beroep doen op overheidsmacht om de naleving af te dwingen. Dat abstracte 'beroep op overheidsmacht' wordt in de praktijk ingevuld door een beperkt aantal (wettelijk verankerde) acties die tegen een verplichte partij kunnen worden ondernomen. De in de wet opgenomen acties zijn het leggen van beslag, het opleggen van dwangsom en gijzeling. Het leggen van beslag wordt het meest gebruikt. De uitvoering daarvan is exclusief toevertrouwd aan gerechtsdeurwaarders, die door de Kroon worden benoemd. Het leggen van beslag kan proactief, dat wil zeggen reeds voor het starten van een bodemprocedure, gebeuren.⁵³ Dat heet een conservatoir beslag. Een beslag dat na de uitspraak wordt gelegd heet een executoriaal beslag. Op basis van een vonnis of bij de rechtbank opgemaakte vaststellingsovereenkomst kan zo'n beslag worden gelegd zonder dat de rechter nog apart toestemming hoeft te verlenen. Een conservatoir beslag verandert, na toewijzing van de eis in de bodemproce-

dure, dan ook automatisch in een executoriaal beslag. Om misverstanden te voorkomen zal de term 'executoriaal beslag' hier uitsluitend worden gebruikt voor gevallen waarin niet eerst een conservatoir beslag is gelegd. Waar beslag het geëigende middel is om de naleving van financiële verplichtingen af te dwingen, is een dwangsom juist bedoeld om de naleving van niet-financiële verplichtingen af te dwingen. Het opleggen van een dwangsom gebeurt slechts indien daar in de dagvaarding om is gevraagd (niet op eigen initiatief van de rechter). Dat betekent dat dit dwangmiddel niet proactief, noch reactief – in reactie op het uitblijven van naleving – kan worden gebruikt.

Voor 150 zaken in de steekproef met een naleefbare verplichting (in eerste aanleg) kon het gebruik van dwangmiddelen geheel in kaart worden gebracht. Dat dit in veel gevallen niet lukte, komt omdat respondenten maar beperkt zicht bleken te hebben⁵⁴ op hetgeen gedaan wordt om de naleving van verplichtingen af te dwingen. Zo lang de uitspraak of afspraak wordt nagekomen, lijken veel ontvangende partijen het op prijs te stellen zich niet met het executietraject bezig te hoeven houden. Dit betekent dat ten aanzien van executoriale beslag een serieus risico van onderrapportage bestaat.⁵⁵

- 53 Hiervoor dient verlof van de rechter te worden verkregen in een verzoekschriftprocedure. Eén van de vereisten is dat op korte termijn een bodemprocedure wordt gestart.
- 54 Veel, vooral zakelijke, partijen hebben slechts rechtstreeks contact met een advocaat, incassobureau of gerechtsdeurwaarder. Die schakelen dan op hun beurt weer een advocaat of gerechtsdeurwaarder in.
- 55 Vooral wanneer een executoriaal beslag tot snel resultaat leidt, bestaat een gerede kans dat de ontvangende partij niets van dat beslag afweet. Waarschijnlijk weten respondenten bij een niet goed verlopend executietraject beter wat er is gebeurd (omdat de deurwaarder of advocaat op enig moment verslag zal doen en gesproken wordt over de vraag of executiepogingen moeten worden voortgezet). Bij de andere dwangmiddelen is het risico op onderrapportage klein: of er conservatoir beslag is gelegd of een dwangsom is opgelegd blijkt ook uit het gerechtelijk dossier.

Tabel 9 Naleving van uitspraken en afspraken in procedures waarin conservatoir beslag werd gelegd

	contradictoir vonnis	verstek-vonnis	schikking	Totaal
verplichtingen volledig nageleefd (en afgedaan)	7	3	18	28
verplichtingen ten dele nageleefd (zonder consensus)	1	0	2	3
verplichtingen ten dele nageleefd (met consensus)	1	0	1	2
verplichtingen niet nageleefd (zonder consensus)	1	3	1	5
Totaal	10	6	22	38

Behalve gegevens over zaken met een naleefbare verplichting (in eerste aanleg), beschikken we nog over wat extra gegevens met betrekking tot zaken waarin appèl heeft plaatsgevonden. De dwangmiddelen waren meest conservatoire en executoriale beslagen, op onroerend goed, bankrekeningen, loon of uitkering. Het aantal zaken met een dwangsom was aanmerkelijk kleiner. Voorts speelde in enkele zaken het gebruik van retentierecht een rol.⁵⁶

6.1 Conservatoir en executoriaal beslag

Conservatoir beslag

We beschikken over gegevens van 46 zaken waarin conservatoir beslag werd gelegd. Bij de analyse met oog op naleving vallen 6 daarvan af wegens appèl, en 2 omdat de gedaagde won (zodat het beslag geen rol speelde bij de uitvoering van de uitspraak). Tabel 9 toont de resterende 38 zaken. Van de 38 zaken eindigden er 22 met een schikking, 10 met een vonnis op tegenspraak en 6 met een verstekvonnis. In 28 van de 38 gevallen werden de

verplichtingen volledig nageleefd, in 5 gedeeltelijk en in 5 helemaal niet.

Via een conservatoir beslag dekt de eiser zich in tegen het risico dat de wederpartij tijdens de gerechtelijke procedure vermogensbestanddelen verduistert waarmee hij zijn verplichtingen zou kunnen nakomen.⁵⁷ Het is gebruikelijk dat het beslag wordt opgeheven in ruil voor een bankgarantie die het geëiste bedrag garandeert.

Naast de gevallen waarin daadwerkelijk beslag is gelegd, bevat de steekproef ook zaken waarin de eiser een conservatoir beslag wilde leggen, maar niet doorzette omdat reeds anderen beslag hadden laten leggen. In één geval werd een verzoek om conservatoir beslag te mogen leggen door de rechter geweigerd (op medische gronden).

De gegevens met betrekking tot conservatoir beslag roepen twee vragen op. De eerste is waarom, ondanks het beslag, de uitspraak of afspraak soms toch niet wordt nageleefd. In de zaken waarin ondanks beslag niet wordt

56 Dit is een vorm van dwang die buiten de rechter om kan worden toegepast. Het betreft de bevoegdheid om een verplichting tot afgifte van een zaak op te schorten, totdat aan een bepaalde verplichting is voldaan. Zo hoeft een garagehouder een gerepareerde auto niet terug te geven zolang de eigenaar de rekening niet betaalt. Retentierecht wordt traditioneel veel gebruikt in geschillen over onroerend goed.

57 Lopend onderzoek van M. Meijsen (Molengraaff instituut) toont aan dat het onder druk zetten van de wederpartij een belangrijk motief vormt om een conservatoir beslag te leggen.

nageleefd is sprake van faillissementen, lege boedels en spoorloze partijen. Soms werd beslag gelegd op een bankrekening met een negatief saldo, zodat het beslag geen effect had.⁵⁸ In twee gevallen werd met consensus van de oorspronkelijke uitspraak of afspraak afgeweken, om fiscale redenen of onder dreiging van een faillissement. In één zaak heeft de beslaglegger, vanwege bedreigingen door de wederpartij, de tenuitvoerlegging opgeschort. Er rust een beslag op het woonhuis van de verschuldigde partij. Een betalingsregeling is al drie keer gewijzigd nadat de verschuldigde die niet nakwam. 'Ik ken de wederpartij goed (...). Hij zegt dat als hij onder dwang zijn huis moet verkopen hij er minder voor krijgt en mij daarvoor aansprakelijk zal stellen.'⁵⁹

De tweede vraag betreft de relatie tussen conservatoir beslag en schikkingen: in relatief veel zaken met een schikking is een conservatoir beslag gelegd. Er zijn voor de hand liggende redenen om te vermoeden dat hier een zekere 'logica' aan ten grondslag ligt. Door het beslag weet de eiser zich verzekerd van de naleving (mits er geen sprake is van cumulatief beslag, preferente schuldeisers of andere complicaties). De onderhandelingspositie van de gedaagde verandert ook. De gedaagde verkeert in de positie dat hij iets is kwijtgeraakt en kan proberen via een gunstige schikkingsafpraak daar wat van 'terug te winnen'.

Van de 18 volledig nageleefde royementen in zaken met een conservatoir beslag zijn er 8

waarin werd geroyeerd *nadat* de verschuldigde partij aan de afspraak had voldaan. In de andere gevallen werd vlot na de schikking aan de afspraak voldaan; in slechts 1 geval was sprake van een meer langdurig traject (van ruim 6 maanden).

Executoriaal beslag

In 14 zaken werd beslag gelegd *na* de gerechtelijke uitspraak. In 8 zaken na een contradictoire eindvonnis, in 6 zaken na een verstekvonnis. Dat beslag wordt gelegd ná een vonnis levert een sterke indicatie op dat de verschuldigde partij weinig toeschietelijk is, of althans dat de ontvangende partij geen spontane naleving verwacht. Onze gegevens over de naleving bevestigen dat beeld. Tevens tonen de gegevens dat het executoriale beslag zelden tot volledige naleving leidde. Van deze 14 vonnissen werden er uiteindelijk 2 volledig nageleefd, 9 gedeeltelijk en 3 geheel niet. Onder de 14 zaken is er 1 waarin een verliezende eiser zijn verplichtingen jegens de gedaagde niet nakomt. De overige 13 zaken betreffen alle eenzijdige financiële verplichtingen van de gedaagde aan de eisende partij.

Dat het aantal zaken waarin in de executiefase beslag wordt gelegd relatief klein is, betekent niet dat de uitspraken en afspraken altijd probleemloos en spontaan worden nageleefd. In een aantal zaken werd de verschuldigde partij één of meer keren gemaand alvorens aan de verplichtingen te voldoen. Daarnaast zijn er zaken waarin wordt afgezien van het leggen

58 Er is ook één geval waarin beslag werd gelegd op een bankrekening met een negatief saldo, maar waar na het vonnis, tot verrassing van de winnende partij, subiet werd betaald.

59 In een vergelijkbaar geval kwam het wel tot volledige naleving. In die zaak vond beslaglegger het te ver gaan om het tot een executieverkoop van het woonhuis van de wederpartij te laten komen. Deze beslagene loste een halfjaar later zijn schuld in, na zelf zijn huis voor een goede prijs te hebben verkocht.

van beslag, omdat de gerechtsdeurwaarder constateert dat er niets te halen is. Deze resultaten suggereren dat de gevallen waarvoor het executoriaal beslag bij uitstek geschikt zou moeten zijn – namelijk: de partij op wie een financiële verplichting rust is in staat daar aan te voldoen, maar weigert – zich relatief weinig voordoen. Het is evenwel mogelijk dat onderrapportage van succesvolle beslagen de resultaten te ongunstig kleurt.

6.2 Dwangsommen

Dwangsom

In een klein aantal zaken is een dwangsom geëist en opgelegd. Van zes gevallen hebben we een compleet beeld kunnen verkrijgen. De uitspraken in deze zaken zijn, op één na, volledig nageleefd. Afgaande op het aantal toegewezen dwangsommen in de steekproef, wordt dit middel aanmerkelijk minder toegepast dan het leggen van beslag.⁶⁰ Ons beeld is echter niet compleet: zo weten we niet precies of en hoe vaak het voorkwam dat een dwangsom werd geëist maar niet werd toegewezen. In die gevallen waarin een dwangsom wordt opgelegd wordt, zo blijkt, de uitspraak in de regel ook nageleefd. De ene uitzondering op die regel is een zaak over de levering van een pand. De rechter bepaalt dat die levering moet geschieden, op straffe van een dwangsom. Maar er rust een beslag op het pand (gelegd door een andere partij) en het wordt uiteindelijk via een executieverkoop verkocht. Onder de appèlzaken is er

één waarin onroerend goed moest worden ontruimd op straffe van een dwangsom, dit werd niet nageleefd en ook de dwangsom werd niet gevorderd. Dat gebeurde op advies van de advocaat die voorzag dat het slechts tot extra kosten en meer juridische complicaties zou leiden.⁶¹

Gijzeling

In de steekproef zitten geen zaken waarin het dwangmiddel gijzeling is ingezet. Wel is er één zaak waarin een eiser dit wilde, maar vervolgens concludeerde dat de kans dat de rechter er in zou meegaan te gering was.

Retentierecht

In enkele zaken hebben partijen in het voortraject van de procedure gebruikgemaakt van retentierecht. Dat is geen 'dwangmiddel' in de zin dat beslag of een dwangsom dat is. Het fungeert echter wel als een drukmiddel om de wederpartij ertoe te bewegen een verplichting na te komen. Eén van de steekproefzaken heeft het gebruik van retentierecht als aanleiding.

6.3 Conclusies over dwangmiddelen

Executoriaal beslag oogt, op basis van de pilot, weinig effectief; het wordt vooral toegepast als er al problemen (met naleven) zijn en kan kennelijk weinig verandering brengen in de situatie. Hierbij dient te worden aangetekend dat uit de interviews is gebleken dat veel partijen niet goed weten welke maatregelen

60 Daarbij speelt ook de aard van de vorderingen een rol. Het grootste deel is louter financieel van aard, terwijl een dwangsom in beginsel slechts bij niet-financiële vorderingen kan worden opgelegd.

61 Het betreft een ernstig geëscaleerd zakelijk geschil, waarbij de partijen bovendien burens zijn. 'Er is een periode geweest dat hier een paar keer per week de politie voor de deur stond.' Er is een reeks van procedures over gevoerd.

er ter executie worden genomen. Het is aannemelijk dat partijen in gevallen waarin niet (volledig) wordt nageleefd zich beter op de hoogte stellen van de ingezette dwangmiddelen dan in zaken waarin wél volledig wordt nageleefd. Dat leidt tot een onderrapportage van effectieve executoriale beslagen.

Van het conservatoir beslag kan op basis van de pilot worden geconcludeerd dat het een belangrijker rol speelt. Opvallend is het grote aantal schikkingen dat tot stand komt na een conservatoir beslag; het is aannemelijk dat hier een verband ligt. Een conservatoir beslag leidt tot een fundamentele verandering in de onderhandelingsposities van eiser en gedaagde. Voor de gedaagde neemt het belang van een vlotte oplossing toe, terwijl de eiser via het beslag beter kan inschatten in hoeverre de gedaagde in staat is aan de (vermeende) verplichtingen te voldoen.

Dat slechts in een klein aantal zaken een dwangsom werd opgelegd, houdt verband met de belangrijkste beperking in het gebruik ervan: de dwangsom is in beginsel slechts bedoeld voor zaken met niet-financiële verplichtingen. De dwangsom lijkt wel het beoogde effect te sorteren.

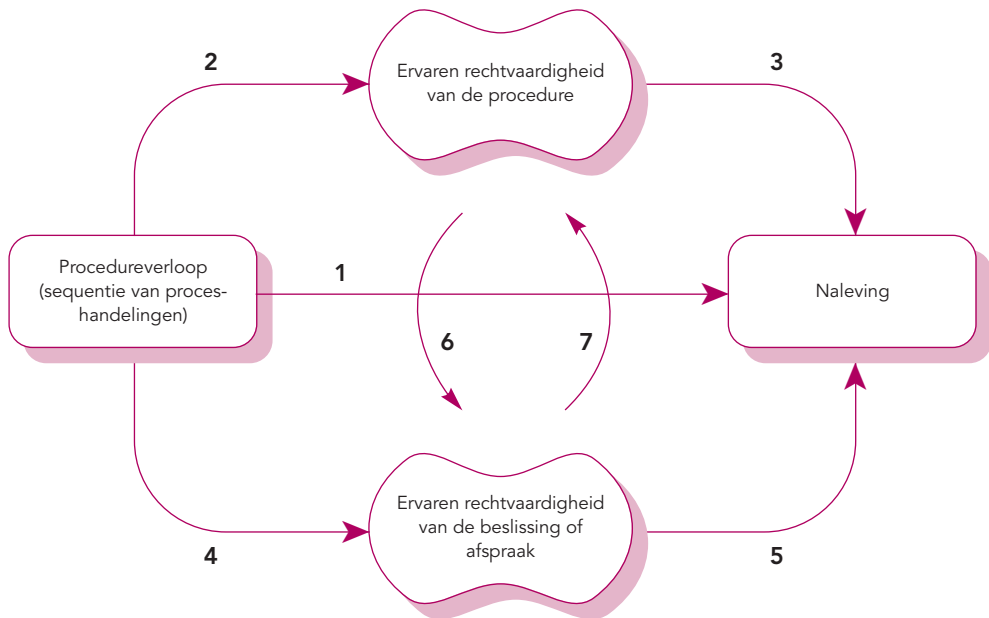
Procedureverloop, rechtvaardigheid en naleving

In dit hoofdstuk wordt gezocht naar verbanden tussen objectieve kenmerken van de gerechtelijke procedure en de mate waarin de uitkomsten van de procedure worden nageleefd. Onder de 'objectieve kenmerken' van de procedure wordt de sequentie van bewerkingen verstaan die een zaak ondergaat, bijvoorbeeld of er een zitting wordt gehouden, of de gedaagde zich verweert en of er onderzoek wordt verricht tijdens de procedure. Dat is beleidsmatig interessant; indien er factoren kunnen worden geïdentificeerd die de kans op

naleving doen toenemen, liggen daar mogelijk ook aangrijpingspunten om de rechtsgang effectiever te maken.

In de literatuur over naleving wordt gewezen op subjectieve factoren die op de (geneigdheid tot) naleving van invloed zijn: de ervaren rechtvaardigheid van de procedure en de ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst van de procedure (de uitspraak of schikkingsafpraak). Figuur 7 visualiseert de te onderzoeken factoren en hun onderlinge relaties.

Figuur 7 De veronderstelde relaties tussen procedureverloop, ervaren rechtvaardigheid en naleving

De zeven pijlen in de figuur identificeren de in dit hoofdstuk te onderzoeken relaties. De rechte pijl (1) van links naar rechts verbeeldt de directe relatie tussen het verloop van de procedure en de naleving. Die relatie is op twee manieren onderzocht. De eerste via het vergelijken van procedures met een bepaald kenmerk (bijvoorbeeld: het houden van een cna of het horen van getuigen) met procedures zonder dat kenmerk. De tweede is het vergelijken van procedures met bepaalde sequenties van proceshandelingen (bijvoorbeeld procedures met cna versus procedures die beginnen met twee schriftelijke rondes). De gebogen pijlen (2 t/m 5) verbeelden de relatie tussen procedureverloop en naleving via de intermediaire variabelen: 'ervaren rechtvaardigheid van de procedure' en 'ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst'. Met betrekking tot intermediaire variabelen worden telkens twee relaties onderzocht: de relatie tussen de 'objectieve' kenmerken van de procedure en de ervaren rechtvaardigheid (pijl 2 en 4), en de relatie tussen de ervaren rechtvaardigheid en de naleving (pijl 3 en 5). De pijlen 6 en 7 verbeelden de onderlinge relatie tussen de ervaren rechtvaardigheid van de procedure en de ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst. Dat de ervaren rechtvaardigheid van de procedure (mogelijk) van invloed wordt geacht op de ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst ligt voor de hand. De omgekeerde relatie wellicht minder, omdat de uitkomst van de procedure pas bij beëindiging van de procedure bekend is (en dus niet van

invloed zou zijn op dingen die daaraan vooraf zijn gegaan). In dit onderzoek zijn de partijen echter drie jaar naar afloop van de procedure – de uitkomst is dan bekend – gevraagd naar de procedurele rechtvaardigheid. De theorie over attributieprocessen maakt het aannemelijk dat hun waardering van de uitkomst ook van invloed zal zijn op hun retrospectieve oordeel over de procedurele rechtvaardigheid.

In de analyses zullen steeds vergelijkingen worden gemaakt tussen schikkingen en eindvonnissen in procedures op tegenspraak. Verstekzaken blijven in de meeste gevallen buiten beschouwing. De reden daarvoor is dat voor verstekzaken veel van de vragen met betrekking tot *procedural justice* voor de respondenten niet goed te beantwoorden bleken; de scores in verstekzaken zijn daarom niet goed te vergelijken met die in zaken op tegenspraak.⁶²

In de analyses in dit hoofdstuk moet soms ver worden uitgesplitst, waarbij het aantal waarnemingen te klein kan worden om conclusies op te baseren. Dat is inherent aan een pilot-onderzoek.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. Paragraaf 7.1 is gewijd aan procedurele en distributieve rechtvaardigheid. Daarbij komt de samenhang tussen beide (zie pijlen 6 en 7 in figuur 7) aan de orde. In paragraaf 7.2 wordt ingegaan op de samenhang tussen procedureverloop en naleving (pijl 1 in figuur 7). In paragraaf 7.3 staat de relatie tussen het procedure-

62 Dat probleem doet zich ook voor wanneer een partij een procedure volledig overlaat aan de procesvertegenwoordiger. Bij de procedures bij de civiele sector is het aantal gevallen daarvan vrij beperkt. Bij kantonzaken gebeurt dat meer frequent.

verloop en de ervaren rechtvaardigheid centraal (pijlen 2 en 4) en in 7.4 de relatie tussen ervaren rechtvaardigheid en naleving (pijlen 3 en 5). In paragraaf 7.5 wordt de balans opgemaakt: in hoeverre laat de naleving zich verklaren vanuit het procesverloop en welke rol spelen objectieve en subjectieve factoren daarbij.

7.1 Procedurele en distributieve rechtvaardigheid

In het onderzoek zijn distributieve rechtvaardigheid en procedurele rechtvaardigheid gemeten. Aanhangers van de theorie menen dat procedurele rechtvaardigheid mede bepalend is voor de mate waarin mensen de uitkomst van een procedure zullen naleven. Als de procedure – niet op papier, maar zoals die feitelijk verloopt en wordt ervaren – rechtvaardig is, zal beter worden nageleefd dan wanneer de procedure niet rechtvaardig wordt gevonden. De mate van procedurele rechtvaardigheid wordt meer van invloed op de naleving geacht dan de mate waarin men de uitkomst van de procedure als rechtvaardig beschouwt (de zgn. *distributive justice*). In de theorievorming over *procedural justice* worden verschillende dimensies onderscheiden. Voor dit pilotonderzoek werden drie aspecten van *procedural justice* geoperationaliseerd: *informational justice*, *voice* en *interpersonal justice*. De operationalisatie is in lijn met die in ander – veelal Amerikaans – onderzoek. De uitwerking van de items is echter

toegespitst op de Nederlandse bodemprocedures. We beogen daarbij recht te doen aan de veronderstelde samenhangen, maar pretenderen niet een ‘schaal’ te gebruiken die direct vergelijkbaar is met die in andere onderzoeken. In bijlage 2 wordt meer in detail toegelicht op welke wijze de concepten zijn uitgewerkt en gekwantificeerd, en worden de daarbij gemaakte keuzes verantwoord.

Informational justice

Het concept van *informational justice* is geïntroduceerd door Greenberg (1993). De centrale gedachte achter dat concept is dat deelnemers aan de procedure over goede informatie dienen te beschikken over de procedure en dat die informatie tijdig wordt gegeven en op een wijze die rekening houdt met (de behoeften van) de deelnemers. In bodemprocedures bij de civiele sectoren van de Nederlandse rechtbanken moeten partijen zich verplicht laten bijstaan door een advocaat. Die zal de partijen, voor zover ze kennis van de procedure ontberen, over alle relevante aspecten van de procedure informeren. Tijdens de procedure verloopt de communicatie van de rechtbank naar de partijen eveneens via de advocaten. Tabel 10 toont de stellingen die in interviews zijn voorgelegd. Uit de antwoorden is voor elke respondent een *informational justice*-score berekend (zie bijlage 2 voor details).

Tabel 10 Interviewvragen over informational justice, met responspercentages 'eens' en 'oneens'

	eens	oneens	N
11. Toen ik aan de procedure begon, wist ik niet hoe de rechtbank dit soort zaken behandelt.	54,1	40,8	183
12. De rechtbank (of rechter) heeft mij geïnformeerd over hoe de gerechtelijke procedure verloopt.	19,5	63,6	180
13. Anderen (dan de rechtbank of rechter) hebben mij geïnformeerd over hoe de gerechtelijke procedure verloopt.	60,9	13,2	176
14. Ik heb vooraf juiste informatie gekregen over het verloop van de procedure.	72,2	13,9	176
15. Ik vond de informatie die ik kreeg over het verloop van de procedure begrijpelijk.	72,1	11,6	172
16. Ik werd door het verloop van de procedure voor verrassingen gesteld.	22,2	69,3	178
17. De rechter heeft gevraagd of ik voldoende geïnformeerd was over hoe de procedure zou gaan verlopen.	13,7	47,5	163
18. Tijdens de procedure hield de rechtbank mij goed van de ontwikkelingen in de zaak op de hoogte.	33,6	37,1	180
19. Tijdens de procedure hield mijn advocaat mij goed van de ontwikkelingen in de zaak op de hoogte.	82,4	11,1	176

Selectie: civiele sectoren, alle stromen. Bron: interviews.

In lijn met ander onderzoek (Mein, Verberk & Vos, 2008) blijkt uit de antwoorden op de stellingen dat advocaten een belangrijke rol spelen in het informeren van partijen over de procedure.⁶³ De rechter en de rechtbank spelen daarbij een veel minder prominente rol.⁶⁴ Rond de 80% beoordeelt de vooraf verkregen

informatie over het verloop van de procedure als 'juist' en 'begrijpelijk'. Een kwart van de respondenten zegt door het verloop van de procedure voor verrassingen te zijn gesteld. Bij doorvragen blijkt echter dat dat niet altijd de procedurele gang van zaken betreft, maar de manoeuvres van de wederpartij.

63 Uit het aangehaalde onderzoek bleek dat de advocaat werd gewaardeerd als meest bruikbare informatiebron. De dagvaarding en de brief die partijen van de rechtbank ontvangen, zijn eveneens belangrijke informatiebronnen maar worden door de gebruikers minder positief beoordeeld; ze werden als 'meest bruikbare informatiebron' frequent genoemd, maar nog veel vaker als 'minst bruikbare informatiebron'.

64 Van der Linden (2008) verrichtte onderzoek naar de comparitie na antwoord, waarbij ook *informational justice* werd gemeten. Daarbij werd alleen op de informatieverstrekking door de rechter tijdens cna gelet. Van der Linden concludeert dat die voor verbetering vatbaar is. Uit het voorliggende onderzoek blijkt evenwel dat, ondanks het feit dat rechters sober zijn in het verstrekken van informatie over de procedure, de partijen zichzelf wel degelijk als goed geïnformeerd beschouwen.

Tabel 11 Interviewvragen over voice, met responspercentages 'eens' en 'oneens'

	eens	oneens	N
V1. Alle aspecten van de zaak, die in mijn ogen van belang waren, zijn in de procedure aan de orde gekomen.	66,2	22,3	183
V2. De rechter had zich naar mijn mening inhoudelijk goed in de kwestie verdiept.	47,1	25,2	181
V3. Ik vind dat de rechter, bij het nemen van beslissingen, rekening heeft gehouden met mijn argumenten.	49,0	28,0	183
V4. Ik heb tijdens de procedure mijn kant van de zaak voldoende kunnen belichten.	72,2	12,7	184
V5. Ik vond de behandeling van de zaak oppervlakkig.	26,1	52,9	183
V6. Mijn advocaat heeft goed naar mijn verhaal geluisterd.	84,0	9,6	182
V7. Mijn advocaat heeft de zaak op de juiste wijze behandeld.	68,6	18,6	182
V8. Mijn advocaat heeft zich onvoldoende ingespannen voor mijn zaak.	13,4	72,0	183

Selectie: civiele sectoren, alle stromen. Bron: interviews.

Voice

Het concept *voice* werd, als onderdeel van procedurele rechtvaardigheid, geïntroduceerd door Thibaut en Walker (1975). Het gaat er daarbij om dat partijen ervaren dat ze invloed (kunnen) uitoefenen op het verloop van de procedure (en daarmee op de uitkomst ervan). Tyler (1988) maakt een sterker onderscheid tussen invloed op het proces en invloed op de uitkomst.

De in dit onderzoek gekozen operationalisering spitst zich toe op de vraag of partijen zich 'gehoord' weten; dat ze voldoende ruimte hebben gekregen om hun standpunt te verwoorden en menen dat dit doorklinkt in de uitkomst van de procedure. Ook bij de operationalisering van *voice* is rekening gehouden met de verplichte procesvertegenwoordiging

en zijn enkele items opgenomen met betrekking tot de wijze waarop de advocaat de partij heeft vertegenwoordigd. Tabel 11 toont de stellingen die in de interviews aan de partijen zijn voorgelegd. Uit de antwoorden is voor elke respondent een *voice*-score berekend (zie bijlage 2 voor details).

Op de stellingen die direct betrekking hebben op het gedrag van de rechter reageerde rond de 50% van de respondenten positief. Aangetekend dient te worden dat partijen in verstekzaken en partijen die de procedure geheel uit handen geven niet goed in staat waren hierover te oordelen.⁶⁵ Of partijen zich gehoord voelen heeft zowel met de aanpak van de rechter als met de opstelling van de advocaat te maken.

65 Aanvankelijk zijn ze in de interviews met partijen in verstekzaken wel voorgelegd, later niet meer. Antwoord op veel stellingen was 'ik neem aan van wel' (of een variant daarop). Dat valt nauwelijks als uiting van de ervaren procedurele rechtvaardigheid op te vatten, maar eerder als algemene blijf van vertrouwen in de rechter of de rechtspraak.

Tabel 12 Interviewvragen met betrekking tot relational justice

	eens	oneens	N
R1. De rechter stelde zich onpartijdig op.	88,1	9,3	139
R2. De wederpartij en ik werden op gelijke wijze behandeld.	77,6	19,2	145
R3. Ik had het gevoel dat de rechter meer op mijn hand was dan op die van de andere partij.	21,5	73,6	142
R4. Ik had het gevoel dat de rechter meer op de hand van de andere partij was dan op die van mij.	22,0	74,6	139
R5. Tijdens de procedure ben ik door de rechter respectvol behandeld.	93,9	4,3	136

Selectie: civiele sectoren, alle stromen. Bron: interviews.

Een aantal geïnterviewden had concrete grieven met betrekking tot aspecten van de zaak die in hun ogen van belang waren, maar waar de rechter geen aandacht voor leek te hebben. Ten aanzien van de eigen advocaat zijn de meeste partijen zeer positief. Er zijn er echter ook die teleurgesteld zijn. In enkele gevallen wordt het verliezen van een zaak in hoge mate aan de advocaat geweten. Regelmatig werd de eigen advocaat te 'braaf' of te weinig initiatiefrijk gevonden; men had wat meer doortastendheid verwacht of een wat agressievere aanpak.

Relational justice

Aan het concept van *relational justice* ligt het door Bies en Moag (1986) geïntroduceerde *interactive justice* ten grondslag. De operationalisering die in het voorliggende onderzoek is gegeven stelt het gedrag van de rechter (als

regisseur van de procedure én beslisser) centraal. Dat gedrag moet onpartijdig zijn, en respectvol. Tabel 12 toont de stellingen die in de interviews aan de partijen zijn voorgelegd. Uit de antwoorden is voor elke respondent een *relational justice*-score berekend (zie bijlage 2 voor details).

Partijen voelen zich, op een schaarse uitzondering na, keurig behandeld door de rechter. Weinig respondenten twijfelen aan de onpartijdigheid van de rechter. De stellingen 'ik had het gevoel dat de rechter meer op mijn hand was...' en de gespiegelde variant ervan lokken wat meer reactie uit. De voorbeelden die hierbij worden gegeven betreffen bijvoorbeeld het streng en met kritische blik bevragen van één van de partijen, het weigeren van een verzoek een getuige te horen of het weigeren van een schouw. Zoals de resultaten tonen

Tabel 13 Rechtvaardigheidsscores, uitgesplitst naar winnaars en verliezers

	relational justice	informational justice	voice	distributive justice	N
winnaars	0,80	0,40	0,60	0,45	58-70
verliezers	0,53	0,45	0,25	-0,40	48-54

Selectie: civiele sectoren, zaken op tegenspraak, met naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: interviews.

hadden respondenten even vaak het gevoel dat de rechter op hun hand was, als het gevoel dat de rechter meer op de hand van de wederpartij was.

De resultaten die in de tabellen 10-12 worden getoond, zijn, in het licht van de onderzoeksdoelen, nog te algemeen van karakter. Oordelen partijen die winnen net zo positief als partijen die verliezen? Bij het onderzoeken van relaties met naleving is vooral het oordeel van belang van partijen op wie, op grond van de uitspraak of schikking, een na te komen verplichting rust. Tabel 13 toont de verschillende rechtvaardigheidsscores, uitgesplitst naar winnende en verliezende partijen.⁶⁶ De rechtvaardigheidsscores kunnen variëren van -1 (zeer onrechtvaardig) tot +1 (zeer rechtvaardig).

Uit tabel 13 blijkt duidelijk dat de ervaren rechtvaardigheid van de procedure en de uitkomst voor verliezers veel lager is dan voor winnaars. De attributietheorie levert daarvoor de verklaring: winnaars wijten de reden van succes aan hun eigen handelen, terwijl verlie-

zers op zoek gaan naar externe omstandigheden die succes voor hen in de weg stonden. Bij een gerechtelijke procedure zal de verliezer – zeker als er na drie jaar naar wordt gevraagd – zich meer belemmerende omstandigheden herinneren dan de winnaar. Een uitzondering op de regel is de *informational justice*-score die bij zaken op tegenspraak hoger is voor verliezers dan voor winnaars.⁶⁷ Een nadere uitsplitsing binnen de groepen eisers en gedaagden, in tabel 14, toont wat de oorzaak is: eisers, die het grootste deel uitmaken van de groep 'winnaars', scoren ongeacht winst of verlies aanmerkelijk lager op *informational justice* dan gedaagden. De hogere *informational justice*-score voor verliezers is een consequentie van het feit dat de groep verliezers veel meer gedaagden dan eisers telt.

In tabel 15 zijn de onderlinge samenhangen tussen de in het onderzoek betrokken aspecten van ervaren rechtvaardigheid zichtbaar gemaakt. Elk van de onderdelen van *procedural justice* vertoont een statistisch significante samen-

66 Het begrip 'winnaar' is hier vertaald als 'wie, op basis van uitspraak of afspraak, per saldo iets te goed heeft van de wederpartij'. Tevens zijn gedaagden die er zonder verplichting vanaf komen als 'winnaar' geteld. Als 'verliezer' geteld zijn partijen op wie een verplichting rust, en eisers aan wie niets is toegewezen.

67 Uit bijlage 3 blijkt dat dit niet geldt wanneer ook verstek en kanton in beschouwing worden genomen.

Tabel 14 Rechtvaardigheidsscores, uitgesplitst naar winnende en verliezende eisers en gedaagden

	relational justice	informational justice	voice	distributive justice	N
winnende eiser	0,77	0,37	0,61	0,42	49-57
verliezende eiser	0,41	0,21	0,23	-0,63	15-16
winnende gedaagde	1,00	0,56	0,59	0,58	9-13
verliezende gedaagde	0,59	0,55	0,35	-0,29	33-38

Selectie: civiele sectoren, zaken op tegenspraak, met naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: interviews.

Tabel 15 Correlaties tussen (aspecten van) procedural justice en distributive justice

	relational justice	informational justice	voice	distributive justice	N
relational justice	1	0,19*	0,41**	0,28**	114-118
informational justice	0,19*	1	0,40**	0,32**	118-132
voice	0,41**	0,40**	1	0,53**	118-132
distributive justice	0,28**	0,32**	0,53**	1	114-128

Selectie: civiele sectoren, zaken op tegenspraak, met een naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: interviews.

hang met de *distributive justice*. *Voice* vertoont ook een sterke (significante) samenhang met *relational* en *informational justice*.

Wanneer de correlaties in tabel 15 voor 'winnaars' en 'verliezers' afzonderlijk worden berekend, zijn – mede ten gevolge van een kleiner aantal waarnemingen – de gevonden relaties minder (sterk) significant. Binnen de groep van verliezers zijn de samenhangen van *relational justice* met *informational justice* en *distributive*

justice niet significant. Binnen de groep van winnaars zijn alle samenhangen statistisch significant.

De in deze paragraaf gevonden relaties hebben verschillende implicaties voor de in de volgende paragrafen te onderzoeken relaties. Bij analyses met betrekking tot ervaren rechtvaardigheid dient systematisch onderscheid te worden gemaakt tussen winnaars en verliezers, waarbij tevens moet worden nagegaan of

verschillen worden veroorzaakt doordat dat onderscheid deels overlapt met het onderscheid tussen eisers en gedaagden. Voor de relatie tussen ervaren rechtvaardigheid en naleving (de pijlen 3 en 5 in figuur 7) kan de analyse zich beperken tot de groep van 'verliezers', omdat alleen op hen een na te leven verplichting rust.

7.2 De relatie tussen procedureverloop en naleving

Bestaat er een directe relatie tussen het verloop van een gerechtelijke procedure en de mate waarin de uitkomst ervan wordt nageleefd? Is een partij op wie een verplichting rust jegens de wederpartij meer geneigd die na te komen als er tijdens de procedure een zitting heeft plaatsgevonden of als onderzoek is verricht? Deze (mogelijke) relaties worden verbeeld door pijl 1 in figuur 7.

Het verloop van de procedures die in de analyse worden betrokken is gevisualiseerd in het uitstroomschema in figuur 6. Naast de in dat schema opgenomen elementen van de procedure zullen ook onderzoekshandelingen (deskundigenonderzoek, enquête) in de analyses worden meegenomen. De te verrichten analyses zullen zich beperken tot die zaken waarin een conclusie van antwoord wordt genomen. Pas vanaf dat moment treedt (geregisseerde) variatie in het procedureverloop op, mede gebaseerd op vooronderstellingen over hoe de zaken tot een goede, vlotte en effectieve afdoening kunnen worden geleid.

Voor de analyse worden twee strategieën gevolgd:

- Onderzoek naar samenhangen tussen afzonderlijke procedurestappen en naleving door het vergelijken van de naleving in zaken waarin die procedurestap wél en níet voorkomt.
- Onderzoek naar samenhangen tussen sequenties van procedurestappen (de hoofdstromen in figuur 6) en naleving.

In hoofdstuk 4 bleek reeds dat schikkingen beter worden nageleefd dan eindvonnissen. Om die reden zal bij de analyse ook in beschouwing worden genomen welke procedurestappen de kans op een schikking bevorderen. Tabel 16 toont het percentage volledig nageleefde zaken, afhankelijk van het al dan niet voorkomen van een bepaalde handeling in de procedure.

Tabel 16 toont geen grote verschillen in naleving. Zaken met pleidooi en deskundigenonderzoek blijken het best te worden nageleefd. Zaken waarin deze proceshandelingen voorkomen worden duidelijk beter nageleefd dan zaken waarin ze niet voorkomen. Hierbij geldt de kanttekening dat juist voor deze zaken het aantal waarnemingen gering is (17 zaken met deskundigenonderzoek, 14 met pleidooi).

In tabel 17 wordt een nadere uitsplitsing gedaan in zaken met schikking en zaken met een eindvonnis.

Tabel 16 Percentage volledig nageleefde zaken bij verschillende proceshandelingen

Procedure met:	nageleefd		nageleefd
Cna (n = 131)	78,4%	Geen cna (n = 92)	82,5%
Repliek (n = 91)	78,5%	Geen repliek (n = 132)	82,3%
Deskundigenonderzoek (n = 17)	94,4%	Geen deskundigenonderzoek (n = 206)	78,9%
Enquête (n = 37)	78,0%	Geen enquête (n = 186)	80,5%
Pleidooi (n = 14)	86,7%	Geen pleidooi (n = 209)	79,6%

Selectie: zaken met conclusie van antwoord, naleefbare verplichting bekend, excl. appèl. Bron: database Raad voor de rechtspraak, dossieronderzoek, enquêtes, interviews.

Tabel 17 Percentage volledig nageleefde zaken bij verschillende proceshandelingen, uitgesplitst naar zaken op eindvonnis en schikking

	Zaak die eindigt met vonnis	Zaak die eindigt met schikking		Zaak die eindigt met vonnis	Zaak die eindigt met schikking
Cna	69,4%	83,5%	Geen cna	75,9%	92,3%
Repliek	77,6%	93,1%	Geen repliek	65,0%	84,2%
Deskundigen- onderzoek	92,3%	100%	Geen deskundigen- onderzoek	70,2%	85,7%
Enquête	72,7%	100%	Geen enquête	73,0%	85,3%
Pleidooi	80,0%	100%	Geen pleidooi	72,2%	85,7%

Selectie: zaken met conclusie van antwoord, naleefbare verplichting bekend, excl. appèl. Bron: database Raad voor de rechtspraak, dossieronderzoek, enquêtes, interviews.

Uitsplitsing maakt de resultaten op enkele punten sprekender en informatiever. In alle condities blijken schikkingen beter te worden nageleefd dan vonnissen. Zaken met deskun-

digenonderzoek of pleidooi worden het best nageleefd, ongeacht of ze met een vonnis of een schikking eindigen. Zaken waarin een cna wordt gehouden maar die vervolgens niet

worden geschikt (m.a.w.: er volgt een eindvonnis), worden relatief slecht nageleefd. Zaken waarin wordt geschikt maar (nog) geen cna is gehouden, worden relatief goed nageleefd. Hetzelfde geldt voor schikkingen die plaatsvinden na repliek.

Naast afzonderlijke proceshandelingen, is ook de relatie tussen sequenties van proceshandelingen met naleving van belang. Zoals uit het uitstroomschema (figuur 6) blijkt, valt binnen de grote variatie aan mogelijke combinaties van proceshandelingen binnen een procedure een beperkt aantal hoofdstromen te herkennen. Tabel 18 toont het percentage nageleefde uitspraken en afspraken bij de verschillende sequenties van cna, repliek en onderzoek. Gezien het kleine aantal waarnemingen is 'pleidooi' hier buiten beschouwing gelaten en zijn procedures met deskundigenonderzoek of getuigenverhoor samengebracht in één categorie 'onderzoek'.

Gelet op het aantal zaken bij elk van de in de tabellen 18 en 19 onderscheiden sequenties van proceshandelingen laten zich vier hoofdstromen onderscheiden:

- Zaken zonder cna, repliek of onderzoek. Binnen deze stroom bevinden zich veel schikkingen. Vaak zijn dat schikkingen die tot stand komen in de aanloop naar een geplande cna.

- Zaken met cna, zonder repliek of onderzoek. Dit is de standaardbehandelwijze volgens het procesrecht van 2002. Dit is de groep zaken waarin geen extra proceshandelingen nodig waren. Ook onder deze zaken is een hoog percentage schikkingen.
- Zaken met repliek, zonder cna of onderzoek. Dit is de standaardbehandelwijze van vóór 2002; procedures die worden ingezet met twee schriftelijke rondes. In dit geval zonder extra proceshandelingen. Deze zaken eindigen met vonnis, tenzij de partijen parallel aan de procedure tot een schikking komen.
- Zaken met repliek, zonder cna, met onderzoek. Ook dit is de standaardbehandelwijze van vóór 2002, nu met onderzoek. Ook deze zaken eindigen over het algemeen met een eindvonnis.

Uit tabel 19 blijkt duidelijk dat de 'oude' wijze van procederen – procedures die beginnen met twee schriftelijke rondes – gepaard gaat met een lagere schikkingskans. Maar ze worden wél goed nageleefd – beter zelfs dan procedures met cna.⁶⁸ Ook blijken procedures waarin onderzoek wordt verricht veelal te eindigen met een eindvonnis. In de schaarse gevallen waarin het na onderzoek toch tot een schikking komt, wordt de schikkingsafpraak overigens altijd nageleefd.

68 Daarbij dient te worden aangetekend dat zaken met een eindvonnis waartegen beroep is aangetekend niet in de tabel zijn opgenomen (immers, we nemen die zaken niet mee bij het berekenen van nalevingspercentages). In principe zou dat – indien het nalevingspercentage in zaken met appèl sterk zou afwijken van dat in zaken zonder appèl – tot vertekening van de resultaten kunnen leiden. De interviews die zijn gehouden in appèlzaken wijzen niet in die richting. Beroep vindt het meest plaats in zaken waarin partijen serieuze consequenties verwachten van een vonnis – dus gedwongen zullen zijn dit na te komen. Wel treedt enige uitval op doordat niet alle partijen een langsepende rechtzaak overleven.

Tabel 18 Percentage volledig, deels en niet nageleefde zaken, naar procedureverloop

	% volledig nageleefd	% deels nageleefd	% niet nageleefd	N
Cna, repliek, geen onderzoek	66,7%	33,3%	0%	6
Cna, repliek, wel onderzoek	77,8%	11,1%	11,1%	9
Cna, geen repliek, geen onderzoek	80,5%	10,4%	9,1%	77
Cna, geen repliek, wel onderzoek	66,7%	33,3%	0%	3
Geen cna, geen repliek, geen onderzoek	74,3%	22,8%	2,9%	35
Geen cna, geen repliek, wel onderzoek	81,8%	9,1%	9,1%	11
Geen cna, wel repliek, geen onderzoek	84,2%	7,8%	7,8%	51
Geen cna, wel repliek, wel onderzoek	80,0%	8,0%	12,0%	25

Selectie: procedures op tegenspraak, met conclusie van antwoord, excl. appèl. Bij 'onderzoek' zijn deskundigenonderzoek en enquêtes meegeteld. Bron: database Raad voor de rechtspraak, dossieronderzoek, enquêtes, interviews.

Tabel 19 Percentage volledig nageleefde zaken en schikingspercentage naar procedureverloop, uitgesplitst in vonnis en schikking

	Vonnis	N	Schikking	N	% schikking	N
Cna, repliek, geen onderzoek	80,0%	5	0%	1	16,7%	6
Cna, repliek, wel onderzoek	66,7%	6	100%	3	33,3%	9
Cna, geen repliek, geen onderzoek	64,7%	17	85,0%	60	77,9%	77
Cna, geen repliek, wel onderzoek	50%	2	100%	1	33,3%	3
Geen cna, geen repliek, geen onderzoek	60,0%	10	80,0%	25	71,4%	35
Geen cna, geen repliek, wel onderzoek	75,0%	8	100%	3	27,3%	11
Geen cna, wel repliek, geen onderzoek	77,4%	31	90,0%	20	39,2%	51
Geen Cna, wel repliek, wel onderzoek	76,2%	21	100%	4	16,0%	25

Selectie: procedures op tegenspraak, met conclusie van antwoord. Bij 'onderzoek' zijn deskundigenonderzoek en enquêtes meegeteld. Bronnen: database Raad voor de rechtspraak, dossieronderzoek, enquêtes, interviews.

Uit tabel 19 blijkt tevens dat onder vrijwel alle sequenties van proceshandelingen schikkingen beter worden nageleefd dan vonnissen.⁶⁹ Voorts blijkt dat relatief goed wordt nageleefd in ongecompliceerde procedures: procedures met cna óf repliek, zonder andere handelingen.

In deze paragraaf stond de vraag centraal of er een samenhang bestaat tussen het verloop van de procedure en de mate van naleving (pijl 1 in figuur 7). Dat verstekzaken minder goed worden nageleefd was al eerder gebleken, maar bij gebrek aan proceshandelingen in die zaken valt daar geen nieuws aan toe te voegen. De analyse in deze paragraaf heeft zich dus gericht op zaken op tegenspraak, waarin een conclusie van antwoord is genomen. Over het algemeen blijken schikkingen en ongecompliceerde procedures gepaard te gaan met relatief goede naleving. Ook blijkt dat de uitkomsten van procedures 'oude' stijl – die starten met twee schriftelijke rondes – relatief goed worden nageleefd. Zaken met pleidooi of deskundigenonderzoek – die wél tot de meer gecompliceerde procedures moeten worden gerekend – worden ook goed nageleefd. Hierbij moet wel een flinke slag om de arm worden gehouden, gezien het beperkte aantal waarnemingen.

7.3 De relatie tussen procedureverloop en ervaren rechtvaardigheid

Bestaan er relaties tussen 'objectieve' kenmerken van de procedure en de door de partijen

ervaren rechtvaardigheid? In de interviews werden de nodige voorbeelden gevonden van hoe processtappen – of het ontbreken ervan – afbreuk deden aan de door partijen ervaren rechtvaardigheid. Bijvoorbeeld partijen die zich benadeeld voelden omdat de rechter niet inging op het verzoek een descente (schouw) te houden of een getuige te horen.

Het lijkt niet erg waarschijnlijk dat bepaalde processtappen een systematische negatieve invloed op de ervaren rechtvaardigheid zullen hebben (want: waarom zou men zo'n handeling dan verrichten?). Maar wat gemakkelijker valt aan te nemen is dat bepaalde processtappen (meer dan andere) een systematische positieve invloed op de ervaren rechtvaardigheid zullen hebben. In procedures met een zitting zullen partijen over het algemeen meer gelegenheid hebben hun verhaal te doen dan in procedures zonder zitting.

Het is dan nog niet gezegd dat een procedure met een zitting altijd als rechtvaardiger zal worden ervaren dan een procedure zonder zitting. Er zullen partijen zijn met een voorkeur voor een volledig schriftelijke procedure. Ook kan zich tijdens een zitting van alles voordoen dat ten koste gaat van de ervaren rechtvaardigheid. Het verrichten van onderzoek tijdens de procedure zou kunnen bijdragen aan de ervaren rechtvaardigheid; partijen zien immers dat grondig onderzoek wordt gedaan om de rechterlijke beslissing op te baseren. Maar het verrichten van onderzoek is ook een kostenpost, kan veel tijd vergen en geeft (desondanks) lang niet altijd uitsluitel.

⁶⁹ De enige gevonden uitzondering, bij de sequentie cna – repliek – geen onderzoek, is gebaseerd op slechts één waarneming.

Tabel 20 De ervaren rechtvaardigheid van procedure en uitkomst, bij veelvoorkomende proceshandelingen, gemiddelde score (g) en mediaan (m)

	Informational justice		Relational justice		Voice		Distributive justice		
	g	m	g	m	g	m	g	m	
Wel cna	0,43	0,50	0,72	1,00	0,46	0,63	0,09	0,00	N = 45-47
Geen cna	0,39	0,42	0,60	1,00	0,41	0,38	0,12	1,00	N = 58-69
Wel repliek	0,39	0,33	0,67	1,00	0,40	0,50	0,06	0,50	N = 44-51
Geen repliek	0,43	0,50	0,65	1,00	0,45	0,50	0,16	1,00	N = 60-66
Desk. onderz.	0,25	0,33	0,44	0,42	0,40	0,31	-0,33	-1,00	N = 12
Geen desk. onderz.	0,43	0,50	0,69	1,00	0,43	0,50	0,17	1,0	N = 92-105
Enquête	0,39	0,50	0,67	1,00	0,45	0,50	0,00	0,00	N = 25-26
Geen enquête	0,41	0,50	0,66	1,00	0,42	0,50	0,15	1,00	N = 79-91
Pleidooi	0,38	0,50	0,78	1,00	0,46	0,63	0,00	0,0	N = 10
Geen pleidooi	0,41	0,50	0,65	1,00	0,42	0,50	0,13	1,00	N = 94-107
Onderzoek (alg.)	0,34	0,33	0,60	1,00	0,43	0,38	-0,03	-1,00	N = 32-33
Geen onderzoek	0,44	0,50	0,68	1,00	0,43	0,50	0,18	1,00	N = 72-84
Totaal	0,41	0,50	0,66	1,00	0,43	0,50	0,12	1,00	N = 104-117

Selectie: procedures op tegenspraak, met conclusie van antwoord. Bron: database Raad voor de rechtspraak, dossier-onderzoek, interviews.

We zullen de relaties tussen procedureverloop en de ervaren rechtvaardigheid op twee manieren onderzoeken. Eerst nemen we een aantal veelvoorkomende procedurestappen afzonderlijk in beschouwing en vergelijken de ervaren rechtvaardigheid in procedures waarin ze wel en niet voorkomen. Vervolgens kijken we, analoog met de in de voorgaande paragraaf gevolgde werkwijze, naar de meest voorkomende combinaties van processtappen en de relaties met de ervaren rechtvaardigheid.

Tabel 20 toont de rechtvaardigheidsscores voor procedures mét en zonder de meest voorkomende processtappen. Het betreft uitsluitend procedures op tegenspraak waarin een conclusie van antwoord is genomen. In verband met een gering aantal waarnemingen met betrekking tot deskundigenonderzoek is in de tabel ook een samengestelde variabele 'onderzoek (algemeen)' opgenomen, waarin procedures met een deskundigenonderzoek, enquête en contra-enquête zijn samengenomen.

Tabel 21 Justice-scores van winnaars, uitgesplitst naar het al dan niet voorkomen van bepaalde proces-handelingen

	Informational justice		Relational justice		Voice		Distributive justice		
	g	m	g	m	g	m	g	m	
Wel cna	0,44	0,50	0,90	1,00	0,66	0,88	0,44	1,00	N = 24-25
Geen cna	0,38	0,42	0,73	1,00	0,57	0,38	0,51	1,00	N = 33-42
Wel repliek	0,40	0,33	0,84	1,00	0,60	0,63	0,53	1,00	N = 24-30
Geen repliek	0,40	0,42	0,77	1,00	0,60	0,75	0,44	1,00	N = 33-38
Enquête	0,51	0,58	0,77	1,00	0,73	0,88	0,87	1,00	N = 13-15
Geen enquête	0,37	0,33	0,81	1,00	0,56	0,69	0,37	1,00	N = 44-52
Onderzoek (alg.)	0,40	0,50	0,69	1,00	0,61	0,69	0,60	1,00	N = 18-20
Geen onderzoek	0,40	0,33	0,85	1,00	0,60	0,75	0,44	1,00	N = 39-47

Selectie: procedures op tegenspraak, met conclusie van antwoord. Bron: database Raad voor de rechtspraak, dossier-onderzoek, interviews.

Tabel 22 Justice-scores van verliezers, uitgesplitst naar het al dan niet voorkomen van bepaalde proces-handelingen

	Informational justice		Relational justice		Voice		Distributive justice		
	g	m	g	m	g	m	g	m	
Wel cna	0,53	0,58	0,61	1,00	0,32	0,44	-0,43	-1,00	N = 23-24
Geen cna	0,34	0,50	0,41	0,50	0,17	0,25	-0,61	-1,00	N = 23-25
Wel repliek	0,45	0,50	0,43	1,00	0,23	0,25	-0,65	-1,00	N = 19-21
Geen repliek	0,43	0,50	0,58	1,00	0,25	0,25	-0,37	-1,00	N = 27-29
Enquête	0,41	0,50	0,55	1,00	0,16	0,25	-1,00	-1,00	N = 11
Geen enquête	0,45	0,50	0,51	0,75	0,26	0,25	-0,33	-1,00	N = 36-39
Onderzoek (alg.)	0,38	0,42	0,47	1,00	0,16	0,19	-1,00	-1,00	N = 12
Geen onderzoek	0,46	0,50	0,54	1,00	0,27	0,31	-0,31	-1,00	N = 35-38

Selectie: procedures op tegenspraak, met conclusie van antwoord. Bron: database Raad voor de rechtspraak, dossier-onderzoek, interviews.

Zoals in de vorige paragraaf bleek is het, gezien de invloed van attributieprocessen op de ervaren rechtvaardigheid, geboden de analyses ook apart te verrichten voor 'winnaars' en 'verliezers'. De tabellen 21 en 22 tonen de resultaten voor respectievelijk winnaars en verliezers. Met betrekking tot 'deskundigenonderzoek' en 'pleidooi' is het aantal waarnemingen te klein voor zo'n uitsplitsing.

Zowel bij 'winnaars' als bij 'verliezers' gaat de cna gepaard met hogere scores op elk van de onderdelen van *procedural justice*. Replik draagt bij winnaars bij aan de *relational justice*. De uitsplitsing in 'winnaars' en 'verliezers' brengt verschillende positieve effecten van enquêtes aan het licht die zich in de onge-splitste analyse niet aftekenden. Enquêtes gaan bij winnaars gepaard met hogere scores op *informational justice* en *voice*, bij verliezers op *relational justice*. Helaas is het aantal zaken met een deskundigenonderzoek te klein om ze voor winnaars en verliezers uit te kunnen splitsen. De variabele 'onderzoek algemeen', waarin enquête en deskundigenonderzoek worden samengenomen, geeft wel enig zicht op het effect van deskundigenonderzoek. Zowel bij winnaars als bij verliezers zijn de scores voor procedures 'met onderzoek' lager dan die voor procedures 'met enquête'; dat verschil kan volledig worden toegerekend aan de deskundigenonderzoeken. Inhoudelijk bezien ligt voor de hand dat cna een positief effect op *informational justice* heeft: het cna biedt de rechter gelegenheid te

checken of partijen voldoende geïnformeerd zijn en voor zover een cna niet tot een directe afdoening leidt, kunnen tijdens zo'n zitting de volgende stappen in de procedure worden gepland, hetgeen eveneens zal bijdragen aan de mate waarin partijen zich adequaat geïnformeerd voelen. Opvallend is dat in procedures met cna en procedures met repliek verliezers een hogere score geven op *informational justice* dan winnaars. Waarschijnlijk komt dit doordat in de groep winnaars meer eisers zitten, en in de groep verliezers meer gedaagden. Eisers vergaren hun informatie over de procedure in belangrijke mate voordat ze het besluit nemen te gaan procederen; gedaagden vergaren hun informatie op het moment dat de procedure gaat lopen. Dat is van invloed op de beantwoording van onze *informational justice*-vragen.

Goed geïnformeerd zijn over het procedureverloop impliceert dat de kans dat een partij voor verrassingen wordt gesteld door het verloop van de procedure klein is. We nemen aan dat de mogelijkheid dat wel of niet een zitting plaatsvindt en al dan niet onderzoek wordt verricht bij een goed geïnformeerde partij bekend zijn. Met uitzondering van cna, werd voor geen van de andere procedurestappen een substantieel effect op de *informational justice* verwacht. Toch treedt zo'n effect bij deskundigenonderzoek wel op. Afgaande op de interviews is het aannemelijk dat het negatieve effect dat deskundigenonderzoek op de *informational justice* blijkt te sorteren te wijten is aan het feit dat deskundigenonderzoeken

vaak problemen opwerpen waar partijen niet op zijn voorbereid: de lange duur ervan, veelvuldig uitstel⁷⁰ en discussies over wie de kosten ervan moet betalen. Daarbij geeft zo'n onderzoek niet altijd het pasklare antwoord waar men op hoopt.⁷¹

Relational justice heeft, in de hier gegeven operationalisatie, betrekking op de vraag of partijen zich correct, gelijk en zonder vooringenomenheid door de rechter behandeld voelen. Procedures met cna, waarbij de meest directe interacties tussen rechter en partijen plaatsvinden, leveren zowel bij winnaars als verliezers hogere scores op *relational justice* op. Kennelijk draagt de setting van de cna bij aan het gevoel fair te zijn behandeld. Tevens zien we (licht) positieve effecten van repliek (bij winnaars) en enquête (bij verliezers). Opmerkelijk is opnieuw het negatieve effect van het deskundigenonderzoek. Het inschakelen van een externe deskundige zou positief kunnen worden opgevat, als blijk van objectiviteit en professionaliteit. Maar kennelijk voelen partijen in procedures waarin zo'n des-

kundige wordt ingeschakeld zich minder fair behandeld dan in procedures waarin geen deskundige participeert. De interviews bevestigen dat beeld volledig.⁷²

Cna levert ook hogere scores op *voice* op. Vaak krijgen partijen daar de ruimte om zelf hun verhaal te doen. Het samenvatten en doorvragen door de rechter zal het gevoel te zijn gehoord (en begrepen) ten goede komen. In schriftelijke procedures ontbreekt dit element. In vonnissen worden zelden alle ingebrachte stellingen en argumenten behandeld, zodat gemakkelijk de indruk kan bestaan dat de rechter iets over het hoofd heeft gezien. Ook een pleidooi blijkt, grosso modo, bij te dragen aan het gevoel te zijn gehoord. Aan enquêtes blijken winnaars wel, maar verliezers geen *voice* te ontlenen. De beschikbare gegevens zijn echter te summier om dit goed te kunnen duiden.⁷³ De algemene lijn lijkt evenwel te zijn dat partijen vooral *voice* ontlenen aan situaties waarin een face-to-face interactie plaatsvindt en niet aan het uitwisselen van schriftelijke stukken.

70 Over uitstelberichten werd door meerdere respondenten de klacht geuit dat ze wel melden dat er vertraging is, maar niet de reden ervan. Men wordt geïnformeerd, maar voelt zich niet goed geïnformeerd.

71 De Groot (2008) wijst op een aantal afbakingskwesaties rond het deskundigenonderzoek in civiele procedures die niet geregeld of ambigu zijn. Dat in procedures met zo'n onderzoek een conditie opleveren waarin partijen vaker het gevoel krijgen onvoldoende te zijn geïnformeerd, is dan niet verrassend. Daarnaast is sprake van een selectie-effect; een deskundige wordt ingeschakeld wanneer materiekennis nodig is waar de rechter niet zelf over beschikt.

72 Deskundigen zouden volgens partijen niet belangeloos of objectief zijn. Zeer opmerkelijk was een onderzoek op locatie, waar de deskundige verscheen met vertegenwoordigers van een financiële instelling (belanghebbende, maar geen partij in de procedure). Ter plekke kwam een schikking tot stand. De partijen (zowel eiser als gedaagde zijn geïnterviewd) zeggen zwaar onder druk te zijn gezet door de financiële instelling en waren sterk ontevreden over de uitkomst. Ook is er veel kritiek op de kwaliteit en kosten van deskundigenonderzoeken.

73 We weten niet of in de enquêtes getuigen werden opgeroepen door eiser of gedaagde (of beiden). Aan het horen van een getuige van de wederpartij zal een partij geen *voice* ontlenen.

Tabel 23 Rechtaardigheidsscores bij verschillende combinaties van proceshandelingen

	Relational justice	Informational justice	Voice	Distributive justice	N
Cna, repliek, geen onderzoek					3-4
Cna, repliek, wel onderzoek					5-6
Cna, geen repliek, geen onderzoek	0,70	0,43	0,48	0,05	40-42
Cna, geen repliek, wel onderzoek					2
Geen cna, geen repliek, geen onderzoek	0,59	0,43	0,38	0,26	16-22
Geen cna, geen repliek, wel onderzoek					6-7
Geen cna, wel repliek, geen onderzoek	0,76	0,42	0,47	0,24	21-26
Geen cna, wel repliek, wel onderzoek	0,50	0,37	0,39	-0,14	21

Selectie: procedures op tegenspraak, met conclusie van antwoord. Bij 'onderzoek' zijn procedures met deskundigenonderzoek en/of enquête meegeteld. Bron: database Raad voor de rechtspraak, dossieronderzoek, interviews.

Alles overziend blijkt cna gunstig voor de door de partijen ervaren *procedural justice*. Dat geldt voor alle dimensies van *procedural justice* en voor zowel winnaars als verliezers. Het meest ongunstig lijken deskundigenonderzoeken; het aantal waarnemingen daarvan is echter onvoldoende groot om een harde conclusie te rechtvaardigen.

Nog veel meer dan de *procedural justice*-scores weerspiegelen de *distributive justice*-scores het verschil tussen 'winnaars' en 'verliezers'. Bij de 'winnaars' ligt de mediaan voor alle proceshandelingen op 1 (de maximale score), bij de 'verliezers' op -1 (de laagst haalbare score). Voor winnaars blijken de meeste proceshandelingen – maar niet cna – gepaard te gaan met een positievere score op de

rechtaardigheid van de uitkomst. Voor verliezers is het precies andersom: cna leidt tot een hogere score, terwijl alle andere proceshandelingen tot een lagere rechtaardigheidsscore leiden.

Tabel 23 toont de mogelijke combinaties die kunnen optreden van cna, repliek en het verrichten van onderzoek tijdens de procedure (zie ook het uitstroomschema in figuur 6), in relatie tot de ervaren rechtaardigheid. Mogelijk hangt de ervaren rechtaardigheid van procedure en uitkomst niet zozeer samen met afzonderlijke proceshandelingen, als wel met een combinatie van proceshandelingen. Het aantal waarnemingen in de pilot blijkt echter te gering om er conclusies aan te

Tabel 24 Rechtvaardigheidsscores (g en m) voor zaken op tegenspraak, met conclusie van antwoord, uitgesplitst naar eindvonnis en schikking

	<u>Relational justice</u>		<u>Informational justice</u>		<u>Voice</u>		<u>Distributive justice</u>		N
	g	m	g	m	g	m	g	m	
Vonnis	0,62	1,00	0,46	0,50	0,52	0,63	0,23	1,00	N = 63-67
Schikking	0,74	1,00	0,38	0,50	0,37	0,50	-0,05	0,00	N = 54-64
Totaal	0,68	1,00	0,42	0,50	0,44	0,50	0,10	1,00	N = 117-131

Selectie: procedures met conclusie van antwoord. Bron: interviews.

kunnen verbinden. Uitsplitsen naar ‘winnaars’ en ‘verliezers’ – een noodzakelijke stap gezien de invloed van attributieprocessen op de ervaren rechtvaardigheid – strandt eveneens op een te gering aantal waarnemingen.

Vonnissen, schikkingen en rechtvaardigheid

Over het algemeen worden schikkingen beter nageleefd dan eindvonnissen. Komt dat omdat de schikkingsafspraken meer rechtvaardig worden gevonden (*distributive justice*)? Of omdat de procedure rechtvaardiger wordt gevonden in zaken waarin een schikking wordt bereikt? Uit de onderzoeksgegevens blijkt het eerste noch het tweede. We vergelijken daartoe zaken op tegenspraak, met een conclusie van antwoord. Tabel 24 toont de scores op de verschillende vormen van rechtvaardigheid, uitgesplitst naar procedures waarin een schikking is bereikt en procedures waarin de rechter een eendoordeel heeft gegeven. Daaruit blijkt

dat alleen de *relational justice* bij schikkingen hoger is dan bij eindvonnissen.

De resultaten roepen tal van vragen op. Waarom zou de *relational justice* – die vooral betrekking heeft op de onpartijdigheid van de rechter en de gelijke behandeling van de partijen – bij schikkingen hoger scoren dan bij vonnissen? Hoe kan het dat partijen zich bij eindvonnissen beter gehoord voelen (*voice*)? Waarom voelen partijen zich beter geïnformeerd als de zaak met een vonnis eindigt? En bovenal: waarom achten partijen in zaken die op een vonnis eindigen de uitkomst zoveel rechtvaardiger dan wanneer zij onderling tot een schikking komen?

Tabel 25 Rechtvaardigheidsscores (g en m) voor winnaars, in procedures met vonnis op tegenspraak en schikking

	<u>Relational justice</u>		<u>Informational justice</u>		<u>Voice</u>		<u>Distributive justice</u>		N
	g	m	g	m	g	m	g	m	
Vonnis	0,80	1,00	0,45	0,50	0,72	1,00	0,71	1,00	N = 37-41
Schikking	0,80	1,00	0,32	0,25	0,41	0,50	0,12	0,00	N = 20-26
Totaal	0,80	1,00	0,40	0,33	0,60	0,75	0,48	1,00	N = 57-67

Selectie: procedures met conclusie van antwoord. Bron: interviews.

Tabel 26 Rechtvaardigheidsscores (g en m) voor verliezers, in procedures met vonnis op tegenspraak en schikking

	<u>Relational justice</u>		<u>Informational justice</u>		<u>Voice</u>		<u>Distributive justice</u>		N
	g	m	g	m	g	m	g	m	
Vonnis	0,38	0,50	0,47	0,50	0,17	0,19	-0,61	-1,00	N = 23-24
Schikking	0,67	1,00	0,41	0,50	0,31	0,50	-0,38	-1,00	N = 23-26
Totaal	0,52	1,00	0,44	0,50	0,24	0,25	-0,49	-1,00	N = 47-50

Selectie: procedures met conclusie van antwoord. Bron: interviews.

Alvorens hier op in te gaan, splitsen we eerst weer uit voor 'winnaars' en 'verliezers'. Dan blijkt dat hoge *justice*-scores voor vonnissen te wijten zijn aan de zeer positieve scores bij de 'winnaars', waar de meeste scores van 'verliezers' bij vonnissen lager zijn dan bij schikkingen.

Relational Justice: alleen bij verliezers treedt een verschil op (tussen schikking en vonnis) met betrekking tot *relational justice*. De attributietheorie lijkt hiervoor een goede verklaring te leveren: 'verliezers' zullen naar een externe oorzaak voor het resultaat zoeken. Bij vonnissen – immers: uitgesproken door de rechter – ligt het voor de hand dat de oorzaak mede bij de rechter wordt gezocht. Bij schikkingen ligt

een dergelijke attributie minder voor de hand – immers: partijen maken zelf de afspraak. Helemaal uitgesloten is een attributie aan de rechter ook in dat geval niet: de rechter kan via een voorlopig oordeel de bandbreedte voor de schikkingsafpraak bepalen en een partij ertoe bewegen eieren voor zijn geld te kiezen. Uit de interviews blijkt dat sommige schikkers op wie een verplichting rust inderdaad het voorlopig oordeel van de rechter zien als ‘oorzaak’ van de afloop; maar de neiging tot dergelijke externe attributies is in deze zaken duidelijk minder sterk dan bij eindvonnissen.

Informational Justice: opnieuw blijken *informational justice*-scores van verliezers hoger te zijn dan die van winnaars. En opnieuw zoeken we de verklaring in het feit dat eisers vaker de winnende partij zijn dan gedaagden, en dat eisers en gedaagden op verschillende momenten en via verschillende bronnen informatie vergaren. Het scherpst afgetekende verschil bij de *informational justice*-items doet zich voor op het item ‘de rechtbank (of rechter) heeft mij geïnformeerd over hoe de gerechtelijke procedure zou verlopen’. ‘Winnaars’ scoren hier relatief laag op; het ligt ook voor de hand dat zij (meest eisers) ruim voor de rechtsgang al de benodigde informatie hebben vergaard. Voor gedaagde partijen zal de door de rechtbank verstrekte informatie veel vaker een belangrijke rol spelen. Ongeacht winst of verlies voelen partijen zich bij een eindvonnis beter geïnformeerd. Uit de inter-

views kwamen enkele concrete voorbeelden naar voren die een onvoldoende informatie over schikkingen illustreren. In het bijzonder ten aanzien van de verrekening van proceskosten bleken respondenten zich onvoldoende geïnformeerd te voelen.⁷⁴

Voice: het opvallende resultaat is hier dat bij vonnissen een sterk verschil optreedt in de beleving van ‘winnaars’ en ‘verliezers’, terwijl zich dat bij schikkingen niet voordoet. Daar kan een eenvoudige verklaring voor worden gegeven: de niet succesvolle verweerders – en in het ongelijk gestelde eisers – zien hun stellingen en argumenten niet gehonoreerd. Ze hebben ongetwijfeld geprocedeerd in de veronderstelling dat er tenminste enige waarde in hun argumenten lag. De conclusie dat men niet voldoende is gehoord en/of geen invloed heeft kunnen uitoefenen op de uitkomst is dan gemakkelijk getrokken.⁷⁵ Omdat men bij schikkingen zelf tot afspraken komt, zal dit fenomeen minder een rol spelen. Het is evenwel aannemelijk dat het gevoel ‘niet gehoord te worden (door de rechter)’ ook een stimulans kan zijn om tot een schikking te komen. Dit zou een reden kunnen zijn waarom de schikkingen in absolute zin lager scoren op *voice* dan vonnissen.

Distributive Justice

Winnaars beoordelen de rechtvaardigheid van de uitkomst bij een eindvonnis sterk positief, verliezers sterk negatief. Bij schikkingen is dat oordeel gematigder. Opmerkelijk is de relatief

74 Zij ondertekenen een vaststellingsovereenkomst in de veronderstelling dat daar alles in staat. Ze realiseren zich niet dat ze daarnaast nog hun eigen proceskosten moeten betalen.

75 We kunnen dit fenomeen van verschillende kanten beschouwen en waarderen. Waar idealiter een gerechtelijke procedure de ‘verliezer’ van zijn ongelijk zou overtuigen, suggereert het hier gevonden resultaat dat daar weinig van terecht komt. Verliezers lijken hun argumenten niet als weerlegd te beschouwen, maar als genegeerd.

lage score bij winnaars in zaken met een schikking.⁷⁶

Deze paragraaf opende met de vraag of er relaties bestaan tussen 'objectieve' kenmerken van de procedure en de door de partijen ervaren rechtvaardigheid. Het gaat om de pijlen 2 en 4 uit figuur 7. Uit de analyses blijkt dat er een positieve systematische relatie bestaat tussen de cna en de ervaren procedurele rechtvaardigheid. Voorts suggereren de resultaten een negatieve relatie tussen deskundigenonderzoek en procedurele rechtvaardigheid, maar ten aanzien van die relatie is de pilot onvoldoende concludent. Een analyse met sequenties van proceshandelingen kan ook nog niet worden gegeven, omdat de pilot daarvoor onvoldoende zaken bevat.

Bij de distributieve rechtvaardigheid – hoe rechtvaardig vindt men de uitkomst van de procedure? – tekenden zich, veel sterker dan bij de procedurele rechtvaardigheid, de posities van winnaars en verliezers af. Verliezers vinden de uitkomst vaker onrechtvaardig, winnaars vaker rechtvaardig. Wordt er ingezoomd op de subtielere verschillen, dan blijken de oordelen van winnaars en verliezers eveneens gespiegeld: proceshandelingen die bij winnaars tot een hogere score op distributieve rechtvaardigheid leiden, veroorzaken bij verliezers juist een lagere score. Winnaars oordelen positiever over eindvonnissen, verliezers over schikkingen.

7.4 De relatie tussen ervaren rechtvaardigheid en naleving

Onder experimentele condities is regelmatig aangetoond dat de ervaren rechtvaardigheid van een procedure van invloed is op de mate waarin de uitkomst van de procedure wordt nageleefd. We willen weten of dat ook geldt in procedures bij de Nederlandse rechtbanken. Ook willen we weten of *procedural justice* een betere voorspeller voor naleving is dan de ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst. Tabel 27 toont de correlaties tussen de scores op de verschillende rechtvaardigheidsdimensies en naleving bij partijen die de procedure verloren. Er wordt geen significante samenhang tussen naleving en ervaren rechtvaardigheid gevonden.

Omdat het mogelijk is dat het samen nemen van verliezende eisers en verliezende gedaagden de resultaten vertroebelt, is de analyse ook apart gedraaid voor de groep verliezende gedaagden. Tabel 28 toont de resultaten.

Uit tabel 28 blijkt dat wanneer de analyse wordt beperkt tot de relatief homogene groep van verliezende gedaagden, er wel een significante relatie wordt gevonden tussen *voice* en naleving. Bovendien zijn ook de relaties tussen *relational justice* en naleving, en *distributive justice* en naleving sterker geworden.⁷⁷ Per saldo is er nu een sterkere relatie tussen *procedural justice* en naleving dan tussen *distributive justice* en naleving.

76 Uit de interviews blijkt dat ook partijen die sterk staan frequent genoeg nemen met minder dan waar ze recht op menen te hebben. Motieven zijn het voorkomen van een tijdrovende en dure procedure en de verwachting dat de wederpartij meer geneigd zal zijn de afspraak na te komen.

77 Op grond van deze bevinding is het aannemelijk dat bij een groter aantal waarnemingen statistisch significante samenhangen zouden worden gevonden.

Tabel 27 De relatie tussen ervaren rechtvaardigheid en naleving, bij partijen op wie, op basis van uitspraak of schikkingsafpraak, een verplichting rust jegens de wederpartij

	Relational justice	Informational justice	Voice	Distributive justice
Correlatie	0,150	-0,147	0,161	0,222
Significantie	0,315	0,302	0,254	0,130
Aantal	47	51	52	48

Selectie: zaken op tegenspraak, geen appèl, met naleefbare verplichting. Bron: interviews.

Tabel 28 De relatie tussen ervaren rechtvaardigheid en naleving, bij verliezende gedaagden

	Relational justice	Informational justice	Voice	Distributive justice
Correlatie	0,254	0,147	0,328*	0,251
Significantie	0,147	0,358	0,034	0,134
Aantal	34	41	42	37

Selectie: zaken op tegenspraak, geen appèl, met naleefbare verplichting. Bron: interviews.

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Uit deze bevindingen blijkt dat in het onderzoeksmateriaal wel iets van de veronderstelde samenhang tussen ervaren rechtvaardigheid en naleving kan worden teruggevonden, maar dat er geen sprake is van een sterke relatie.

7.5 Procedureverloop, ervaren rechtvaardigheid en naleving

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal of er een relatie is tussen het verloop van gerechte-

lijke procedures en naleving van de uitspraak of schikkingsafpraak waarmee de procedure wordt afgesloten. Zoals weergegeven in figuur 7 zou sprake kunnen zijn van een directe relatie, of van een relatie met de ervaren rechtvaardigheid van de procedure of uitkomst als intermediërende variabele. De verrichte analyses leiden tot de volgende conclusies.

De samenhang tussen procedureverloop en naleving

Uit de pilot komt een aantal samenhangen tussen procedureverloop en naleving naar voren. Het scherpst afgetekend is het verschil tussen procedures op tegenspraak en verstekzaken. De naleving van uitkomsten van procedures op tegenspraak is substantieel beter dan die in verstekzaken. Binnen de groep procedures op tegenspraak worden schikkingen beter nageleefd dan eindvonnissen. Wanneer wordt ingezoomd op meer specifieke processtappen of sequenties van processtappen komt nog een aantal samenhangen aan het licht. Daarbij valt op dat een aantal (sequenties van) processtappen die meestal tot een eindvonnis leiden, ook goed scoren op naleving: zaken met deskundigenonderzoek, pleidooi en procedures die starten met twee schriftelijke rondes. Gezien het geringe aantal waarnemingen zijn de resultaten met betrekking tot specifieke (sequenties van) procedurestappen nog weinig robuust.

Een meer algemeen probleem bij dit type analyse is gelegen in de selectieprocessen die binnen de procedure plaatsvinden. Een goed resultaat, in termen van naleving, voor procedurestap X kan worden aangetoond met gebruik van zaken waarin procedurestap X is toegepast, omdat men er in die gevallen resultaat van verwachtte. Het betekent niet automatisch dat ook zaken waarin procedurestap X niet is toegepast, daar baat bij zouden hebben.

De relatie tussen procedureverloop en ervaren rechtvaardigheid

Uit het onderzoek komt een aantal relaties tussen procedureverloop en ervaren rechtvaardigheid naar voren. De meest duidelijke is die tussen cna en procedurele rechtvaardigheid: op alle dimensies van procedurele rechtvaardigheid, zowel voor winnaars als voor verliezers, scoren procedures met cna beter dan procedures zonder cna. Deskundigenonderzoek heeft een negatief effect op de *procedural justice*.

Er is geen relatie aangetoond tussen het procedureverloop en de ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst. Die laatste blijkt afhankelijk van winst of verlies. Ook voor afzonderlijke proceshandelingen is de waardering die winnaars en verliezers eraan geven volledig gespiegeld.

De relatie tussen ervaren rechtvaardigheid en naleving

De analysemogelijkheden met betrekking tot ervaren rechtvaardigheid en naleving worden belemmerd door het beperkte aantal waarnemingen. Binnen de pilot is, bij verliezende gedaagden, een statistisch significante relatie gevonden tussen *voice* en naleving. Er is geen relatie gevonden tussen de ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst en naleving.

Algemene conclusie

De resultaten van dit onderdeel zijn nog enigszins diffuus. Of anders geformuleerd: er is een aantal relaties gevonden die in lijn zijn

met veronderstelde samenhangen, maar in een fors aantal gevallen kunnen dergelijke relaties niet worden gevonden. Dat heeft (maar) ten dele te maken met het beperkte zaaksvolume binnen de pilot. Drie concrete voorbeelden kunnen ter illustratie dienen.

- Deskundigenonderzoek

Uit het onderzoek is een samenhang gebleken tussen deskundigenonderzoek en naleving. Zaken mét deskundigenonderzoek blijken zeer goed te worden nageleefd. Tussen deskundigenonderzoek en ervaren rechtvaardigheid blijkt echter een negatieve samenhang te bestaan. In zaken mét deskundigenonderzoek worden de procedure en de uitkomst minder rechtvaardig gevonden. Het verband tussen deskundigenonderzoek en naleving lijkt dus niet via de ervaren rechtvaardigheid te lopen.

- Cna

Procedures met cna blijken niet beter te worden nageleefd dan procedures zonder cna. Er is dus geen sterk verband tussen cna en naleving. Er is wel een overtuigend verband gevonden tussen cna en *procedural justice*. Het blijkt dat de sterke bijdrage die cna levert aan de *procedural justice* niet resulteert in een hoge mate van naleving.

- Vonnissen en schikking

Over het algemeen blijken schikkingen beter te worden nageleefd dan vonnissen. Als we alle schikkingen en vonnissen in beschouwing

nemen, scoren vonnissen evenwel beter op ervaren rechtvaardigheid (van zowel de procedure als de uitkomst) dan schikkingen. Beperken we ons tot de verliezers (zij die moeten naleven), dan blijkt de schikking rechtvaardiger te worden gevonden. Er is een verband gevonden tussen de door verliezers ervaren procedurele rechtvaardigheid en naleving, mits die analyse zich beperkt tot verliezende gedaagden.

Uit de voorbeelden blijkt dat procedurestappen die gepaard gaan met positieve(re) oordelen over procedurele rechtvaardigheid niet noodzakelijk in betere naleving resulteren. Ook blijkt dat procedurestappen die gepaard gaan met negatieve(re) oordelen over de ervaren rechtvaardigheid, niet noodzakelijk tot minder naleving leiden.

Zaakskenmerken en naleving

In dit hoofdstuk wordt naleving gezien in relatie tot kenmerken van geschillen en de daarbij betrokken partijen. In hoeverre hangt de mate waarin uitspraken en afspraken worden nageleefd samen met dergelijke kenmerken? De in dit hoofdstuk gepresenteerde gegevens zijn ontleend aan procedures bij de civiele sectoren, met een naleefbare verplichting (waarvan ook bekend is in hoeverre die is nageleefd). Verstekzaken maken deel uit van de selectie, appèlzaken worden buiten beschouwing gelaten.

8.1 De relatie tussen naleving en kenmerken van het geschil

In hoeverre verschilt de naleving op basis van de inhoud van het geschil? Binnen de civiele bodemprocedure wordt een grote variëteit aan geschillen behandeld. Het ligt voor de hand dat bij sommige zaakstypen meer problemen zullen optreden dan bij andere. De zaken in de steekproef zijn op verschillende kenmerken in te delen, zoals de juridische zaakstypering (een codering die aan elk dossier wordt gegeven door de civiele griffie), het type partijen (particulier, bedrijf, overheid), de band tussen partijen (buren, familieleden, dienstverlener en afnemer van de dienst), het geldelijk belang (geëist bedrag, toegewezen bedrag) en het soort verplichtingen dat volgt uit de uitspraak of afspraak (financiële of niet-financiële verplichting, eenmalig of langdurig).

Tabel 29 toont de verschillen in naleving bij zaken met verschillende zaakstyperingen. Uit de tabel blijkt dat zich relatief veel problemen voordoen bij de naleving van procedures inzake verbruikleen. Het gaat hierbij veelal om niet afgeloste geldleningen en/of rood staan op betaalrekening of creditcard.⁷⁸ Relatief weinig problemen doen zich voor bij de naleving van verdelingszaken (meest boedelscheidingen) en procedures over een onrechtmatige daad (o.a. letselschadezaken). Kwantitatief doen opdrachten (voor het verrichten van diensten of werkzaamheden) een forse duit in het zakje. In deze categorie vallen onder meer geschillen over verbouwingen en business-to-business-geschillen.

Tabel 30 toont een vergelijkbare analyse, waarbij de zaken zijn ingedeeld op basis van de gebeurtenis waaruit het geschil is ontstaan. Deze typering is gedaan bij de tweede fase van het dossieronderzoek, dus slechts voor een kleinere groep zaken beschikbaar. De keuze van de getoonde aanleidingen is gedaan op zowel empirische basis (wat komt veel voor?) als vanuit meer inhoudelijke overwegingen (het zichtbaar maken van de verschillende typen interacties die aanleiding geven tot een geschil en mogelijk weerslag hebben op de naleving).

De eerste drie categorieën in de tabel zouden op basis van de omschrijving kunnen overlappen. Dat is echter niet het geval. In de eerste

78 In deze categorie bevindt zich de groep particulieren met ernstige schuldenproblematiek. Negatieve saldi op bankrekeningen en creditcards behoren bijna per definitie tot de daarbij behorende verschijnselen. Een deel van deze gevallen mondt uit in een schuldsaneringsregeling.

Tabel 29 Juridische zaaktypering

	Verplichtingen volledig nageleefd		Verplichtingen ten dele nageleefd		Verplichtingen niet nageleefd		Totaal n
	n	%	n	%	n	%	
Bijzondere ovk – koop en ruil	31	67,4%	7	15,2	8	17,4	46
Bijzondere ovk – opdracht	68	66,7%	14	13,7	20	19,6	102
Bijzondere ovk – verbruikleen	13	38,2%	15	44,2	6	17,6	34
Bijzondere ovk – anders	19	65,5%	2	6,9	8	27,5	29
Verbintenissenrecht – onrechtmatige daad	28	87,6%	3	9,4	1	3,1	32
Vermogensrecht – verdeling gemeenschap	20	83,3%	3	12,5	1	4,2	24

Selectie: zaken met een naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: civiele database Raad voor de rechtspraak, enquêtes, interviews.

Tabel 30 De aanleiding tot het geschil en de mate van naleving

	Verplichtingen volledig nageleefd	Verplichtingen ten dele nageleefd	Verplichtingen niet nageleefd	Totaal
Aanschaf product/dienst	44	7	16	67
Achterstallige betalingstermijnen	15	14	10	39
Huur/koop/gebruik onroerend goed	21	3	3	27
Gezamenlijke onderneming/investering	7	1	2	10
Ongeval, gewelddelict/seksueel misbruik	4	2	0	6
Verdeling erfenis	4	0	0	4
Beëindiging huwelijk/samenwonen	13	2	2	17
Anders	20	1	2	23
Totaal	128	30	35	193

Selectie: zaken met eenzijdige naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: zaken met respons (enquête).

Tabel 31 De mate van naleving, naar de aard van het geëiste

	Verplichtingen volledig nageleefd	Verplichtingen ten dele nageleefd	Verplichtingen niet nageleefd	Totaal
Betaling openstaande rekening	59	22	23	104
Vergoeding gemaakte kosten	11	2	3	16
Vergoeding nog te maken kosten	6	0	1	7
Levering of teruggave goederen	12	0	1	13
Vergoeding gederfde inkomsten	10	0	3	13
Vergoeding toekomstige inkomstenderiving	3	1	0	4
Vergoeding psych. schade/leed	0	1	0	1
Herstel fout/onvoltooide dienst	2	1	0	3
Anders, of combinatie van bovenstaande	25	3	3	31
Totaal	128	30	34	192

Selectie: zaken met eenzijdige naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: zaken met respons (enquête).

categorie gaat het om het eenmalig aankopen van een product of dienst. Bij de tweede categorie gaat het om langlopende, meestal stilzwijgend verlengde verplichtingen, met betaaltermijnen: abonnementen, leningen, energievoorziening, verzekeringspolissen et cetera. Hierin zitten ook de zaken met betrekking tot 'verbruikleen' die in de vorige tabel reeds opvielen. Ten opzichte van de vorige tabel leert deze tabel dat in een aantal bijzondere zaakscategorieën – geschillen naar aanleiding van onroerend goed-transacties, letselschade – zich niet substantieel meer nalevingsproblemen voordoen dan in andere zaken. Ten aanzien van verdelingszaken is, gezien de

kleine aantallen, terughoudendheid gepast; in de pilot betreffen de zaken met nalevingsproblemen uitsluitend verdelingen na het beëindigen van een relatie en geen verdelingskwesaties naar aanleiding van een erfenis.

Tot slot is een indeling gemaakt waarin de aard van het geëiste centraal staat: gaat het om reeds gematerialiseerde schade of om schade die men in de toekomst verwacht te lijden? Is er sprake van immateriële schade? Tabel 31 toont de mate van naleving, gespecificeerd aan de hand van de aard van de claim.

Tabel 32 De partijconstellatie

Gedaagde	Particulier	Particulier/ bedrijfs- activiteit	Bedrijf	Bank/credit- cardmij	Verzeke- raar	Curator	Notaris	Stichting of vereniging	Overheid, belasting e.d.	Totaal
Eiser										
Particulier	51	5	26	0	4	1	1	3	1	92
Particulier inz. bedrijfsactiviteit	2	2	4	0	0	0	0	1	0	9
Bedrijf	38	12	97	0	0	2	0	1	1	151
Bank of creditcardmij	21	0	0	0	0	0	0	0	0	21
Verzekeraar	2	1	5	0	0	0	0	0	0	8
Curator	4	0	4	0	0	0	0	0	0	8
Advocaat	3	0	1	0	0	0	0	0	0	4
Stichting of vereniging	4	1	2	0	0	0	0	0	0	7
Overheid, belasting- dienst e.d.	4	0	3	1	0	0	0	0	1	9
Totaal	129	21	142	1	4	3	1	5	3	309

Selectie: zaken met eenzijdige naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: zaken met respons (enquête).

In veel zaken is sprake van een combinatie van gronden waarop de eis wordt gebaseerd. Bij het maken van de indeling is niet gelet op vergoeding van rente en buitengerechtelijke kosten die min of meer standaard onderdeel zijn van elke vordering. De zaken zijn ingedeeld op basis van de hoofdvordering (meestal het hoogst geclaimde bedrag). Indien er geen duidelijke hoofdvordering kon worden onderscheiden, is de zaak in categorie 'anders, of combinatie' geplaatst. Uit de tabel blijkt niet alleen dat de 'openstaande rekening' de belangrijkste grond

vormt voor de vorderingen in de onderzochte procedures, maar ook dat dit de zaken zijn waarin de meeste problemen met naleving optreden.

8.2 Naleving en partijconstellatie

Tabel 32 geeft een gedetailleerd beeld van de partijconstellatie in de onderzochte procedures. Van de 309 procedures zijn er 92 gestart door een particulier, 9 door een overheid en 7 door een stichting of vereniging. De resterende 201 procedures zijn gestart door een bedrijf of een

Tabel 33 De mate van naleving, uitgesplitst naar het type partij op wie een verplichting rust

	Verplichtingen volledig nageleefd	Verplichtingen ten dele nageleefd	Verplichtingen niet nageleefd (zonder consensus)	Totaal
Particulier	77	26	18	121
Particulier inzake bedrijfsactiviteit	10	4	5	19
Bedrijf	107	11	23	141
Bank of creditcardmij	1	0	0	1
Verzekeraar	4	1	0	5
Curator	2	0	0	2
Stichting, vereniging	1	0	0	1
Overheid, belastingdienst, uitkeringsinstantie	2	1	0	3
Totaal	204	43	46	293

Selectie: zaken met eenzijdige naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: zaken met respons (enquête).

Tabel 34 De mate van naleving, bij particulieren en bedrijven als verschuldigde partij

	Verplichtingen volledig nageleefd		Verplichtingen ten dele nageleefd		Verplichtingen niet nageleefd		Totaal
Particulier	77	63,6%	26	21,5%	18	14,9%	121
Particulier/bedrijf	10	52,6%	4	21,1%	5	26,3%	19
Bedrijf	112	76,2%	12	8,2%	23	15,6%	147
Overige	5	83,3%	1		0		6
Totaal	204	69,6%	43	14,7%	46	15,7%	293

Selectie: zaken met eenzijdige naleefbare verplichting, excl. appèl. Bron: zaken met respons (enquête).

natuurlijke persoon die handelt vanuit zijn beroepsmatige rol.⁷⁹

Uit de tabel blijkt dat de verschillende typen partijen in verschillende mate als eiser en gedaagde voorkomen. Particulieren zijn veel vaker gedaagde dan eiser. Partijen als banken of advocaten komen we vrijwel uitsluitend als eiser tegen. Bij de vraag naar mogelijke relaties tussen de partijconstellatie en de naleving ligt het voor de hand eerst te kijken naar de partijen op wie, op basis van een rechterlijke uitspraak of schikkingsafpraak, een verplichting rust jegens de wederpartij. Dat resultaat wordt getoond in tabel 33.

Uit tabel 33 blijkt dat een aantal van de onderscheiden partijtypen slechts in zeer geringe mate voorkomen als partij op wie een verplichting rust. In tabel 34 zijn daarom bedrijfsmatige activiteiten samengevoegd onder 'bedrijf' en zijn overheidsdiensten, stichtingen en verenigingen samengevoegd in de categorie 'overige' (waarvoor het aantal waarnemingen te gering is om er in de analyse iets mee te doen).

Uit deze tabel blijkt dat het percentage volledig nageleefde verplichtingen het hoogst is in zaken met een bedrijf als verplichte partij. Het laagste percentage wordt gevonden bij de categorie 'particulier inzake bedrijfsmatige activiteit'.⁸⁰ Een opvallend detail is voorts dat

het percentage 'ten dele nageleefd' relatief klein is bij bedrijven; dat suggereert dat naleven hier, meer dan bij particulieren, een kwestie is van 'alles of niks'.

Een tweede manier om de relatie tussen partijconstellatie en naleving te onderzoeken is door te kijken naar combinaties van (typen) eisers en gedaagden en hun onderlinge band. Tabel 35 toont de naleving bij de verschillende combinaties van particulieren, bedrijven en 'overige' (overheidsdiensten, stichtingen, verenigingen).

Uit de tabel blijkt dat in zaken met particulieren als eiser minder nalevingsproblemen optreden dan in zaken waarin een bedrijf eiser is. Omgekeerd blijkt dat in zaken met een bedrijf als gedaagde minder nalevingsproblemen optreden dan in zaken met een particulier als gedaagde. Naast de formele status van de partijen is ook gekeken naar de band die partijen met elkaar hadden op het moment dat het geschil ontstond. Daarmee wordt enig beeld verkregen van de afhankelijkheidsrelaties tussen partijen (die weer van invloed wordt geacht op de naleving). Een indeling naar de band tussen partijen is alleen gedaan in zaken waarin een tweede ronde dossieronderzoek is verricht en/of een interview is gehouden.

79 De indeling is mede gebaseerd op informatie uit dossiers en interviews. Uit die informatie blijkt dat in een deel van de gevallen waarin een natuurlijke persoon als eiser of gedaagde is geregistreerd, het om een bedrijfsmatige activiteit van die persoon gaat. In die gevallen is hier de codering 'particulier inzake bedrijfsmatige activiteit' gebruikt of de professionele rol gespecificeerd (advocaat, notaris, curator).

80 Het is denkbaar dat dit berust op een selectie-effect. Wellicht spreken (sommige van deze) eisers deze partijen bewust als natuurlijke persoon aan, omdat het risico dat het aanspreken van het bedrijf tot een faillissement zal leiden te groot wordt geacht.

Tabel 35 Naleving, naar partijconstellatie

	Verplichtingen volledig nageleefd		Verplichtingen ten dele nageleefd		Verplichtingen niet nageleefd		Totaal
Particulier vs. particulier	39	76%	7	14%	5	10%	51
Particulier vs. bedrijf	30	81%	3	8%	4	11%	37
Particulier vs. overig	4	100%	0		0		4
Bedrijf vs. particulier	39	56%	20	28%	11	16%	70
Bedrijf vs. bedrijf	92	72%	12	9%	24	19%	128
Bedrijf vs. overig	3	100%	0		0		3
Overig vs. particulier	4	50%	2		2		8
Overig vs. bedrijf	7	100%	0		0		7
Overig vs. overig	0		1	100%	0		1
Totaal	218		45		46		309

Tabel 36 De band tussen eiser en gedaagde en de mate van naleving

	Verplichtingen volledig nageleefd		Verplichtingen ten dele nageleefd		Verplichtingen niet nageleefd		Totaal
Geen band	11		2		1		14
Koper/verkoper	17		3		7		27
Opdrachtgever/-nemer	33		5		8		46
Buren	3		0		0		3
Burger/bedrijf, overheid	3		0		0		3
Dienstverlener/afnemer	20		15		10		45
Leverancier/afnemer	1		0		0		1
Werkgever/-nemer	8		0		1		9
Zakenpartners	5		2		2		9
Familieband	21		3		4		28
Anders	7		1		2		10
Totaal	129		31		35		195

Koper-verkoper: eenmalige kooprelatie, inclusief consumentenkoop en koop van woning. Enigszins vergelijkbaar is de categorie dienstverlener-afnemer, die vooral betrekking heeft op bank- en verzekeringsproducten.

Het aantal waarnemingen dat de pilot hier oplevert is gering. Opvallend is de relatief goede naleving in zaken waarin eiser en gedaagde geen enkele band hebben. Het gaat daarbij meest om zaken waarin de eisende partij zich pas geruime tijd nadat de aanleiding tot het geschil optrad als partij opwerpt. Dat geldt bijvoorbeeld voor de curator in een faillissement, een gesubrogeerd verzekeraar of een erfgenaam die een procedure overneemt van een overleden procespartij.

De mate van naleving in zaken tussen bureaus, werkgever en werknemer en tussen familieleden (met inbegrip van voormalige huwelijkspartners) blijkt relatief hoog te zijn.

In de relaties die verband houden met zakelijke transacties treden relatief veel nalevingsproblemen op. Bij geschillen tussen koper en verkoper (eenmalige koop, van consumentenkoop tot onroerend goed) wordt 63% volledig nageleefd. Bij de relatie tussen de aanbieder en afnemer van diensten (o.a. verzekeraars en banken) ligt dat percentage op 44%. Tussen opdrachtgever en opdrachtnemer (dat betreft levering van niet standaard producten of diensten, maatwerk; van verbouwingen tot productontwerp) wordt 72% volledig nageleefd.

8.3 Tijd, geld en naleving

Financieel belang en naleving

Het lijkt redelijk te veronderstellen dat er een relatie zal bestaan tussen de hoogte van een

financiële verplichting die op grond van een uitspraak of schikking op een partij rust, en de mate waarin die uitspraak of schikking zal worden nagekomen. Naarmate het bedrag hoger is, neemt de kans dat niet (volledig) wordt nageleefd toe.

Uit analyses met betrekking tot de relatie tussen de hoogte van de financiële verplichting en de mate van naleving blijkt dat die relatie niet volledig eenduidig is. Alleen bij verplichtingen van 15.000 euro en meer wordt een statistisch significant gevonden (Pearson correlatie - 0,208*, sign. 0,049, n=90). Dat de relatie bij lagere bedragen meer troebel is, komt onder meer door de invloed van verstekzaken (verstekkans is groter bij lagere bedragen, bij verstek wordt relatief slecht nageleefd) en proceskostenveroordelingen van verliezende eisers (veelal relatief lagere bedragen, ook onder de competentiegrens van 5.000 euro, maar goed nageleefd).

Doorlooptijd en naleving

Zou de duur van een procedure van invloed zijn op de naleving? Er kunnen verschillende typen verbanden worden verondersteld.

Uit de analyses blijkt dat, wanneer alle procedures in beschouwing worden meegenomen, er een positief verband bestaat tussen de duur van de procedure en de mate van naleving (Pearson correlatie 0,233**, sign. 0,00, n=314). Met andere woorden: naarmate de procedure langer duurt, wordt beter nageleefd. Dit resultaat wordt veroorzaakt door verstekzaken: die duren zeer kort⁸¹ én worden relatief slecht

81 De mediaan bedraagt 3 weken. Bij schikkingen is die 28 weken, bij eindvonnis 62 weken.

nageleefd. Wanneer in de analyse verstekzaken en zaken op tegenspraak worden gescheiden, wordt noch binnen de groep verstekzaken, noch binnen de groep zaken op tegenspraak een significante samenhang gevonden tussen de duur van de procedure en de mate van naleving.

Geschilbeslechting, naleving en vertrouwen

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de vraag in hoeverre geschillen, na het beëindigen van de gerechtelijke procedure werkelijk zijn ‘beslecht’ en de op de vraag in hoeverre de (niet-)naleving van uitspraken en schikkingen weerslag heeft op het vertrouwen dat partijen stellen in de rechtspraak.

9.1 Zijn de geschillen ‘beslecht’?

In paragraaf 2.3 werd een aantal criteria genoemd aan de hand waarvan kan worden vastgesteld of een geschil is beëindigd of ‘beslecht’. Men kan de lat daarbij hoog of laag leggen. Zo kan men zich beperken tot de vaststelling dat geen nieuwe procedures over het geschil zijn gestart, of kan het normaliseren van de betrekkingen tussen de geschilhebbers als criterium worden gekozen. Het eerste criterium zal naar verwachting tot een aanmerkelijk hoger percentage beëindigde geschillen leiden dan het tweede.

In dit onderzoek zijn beide voorgenoemde criteria meegenomen. In deze paragraaf wordt de balans opgemaakt.

De mate waarin nieuwe procedures over het geschil worden gestart

In de voorgaande hoofdstukken werden zaken met hoger beroep steeds buiten beschouwing gelaten. Maar als we de vraag stellen in welke mate er, na de eerste aanleg, opnieuw procedures over een geschil worden gestart, moet hoger beroep toch worden vermeld. In 20 tot 30% van de zaken met eindvonnis

(op tegenspraak) wordt hoger beroep aangekend.

In dié zaken waarin na de eerste aanleg geen appel plaatsvond, werd na de afdoening in de eerste aanleg slechts in enkele gevallen een volgende procedure over het geschil gevoerd. In één zaak kwam het tot een nieuwe procedure tussen dezelfde partijen over een gerelateerd geschil. In tenminste zes zaken is na de eerste aanleg een procedure over dezelfde kwestie gestart met andere partijen. Hierbij zijn ook procedures tegen professionele rechtshelpers die betrokken waren bij de eerste aanleg.

De mate waarin de relaties tussen partijen na de procedure normaliseren

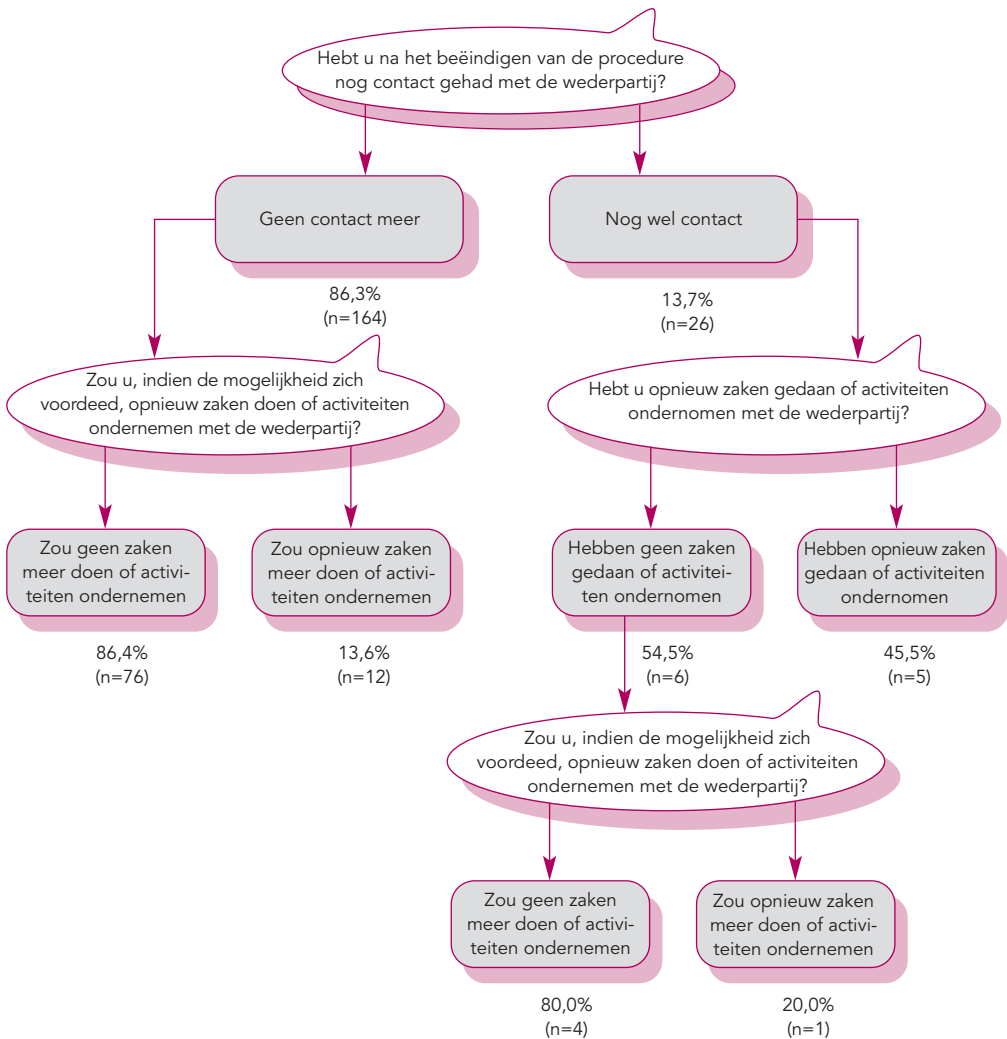
Figuur 8 biedt een grafische weergave van de antwoorden van partijen over de ontwikkeling van hun relatie met de wederpartij, in de jaren tussen het afsluiten van de procedure en het moment waarop het interview plaatsvond. Van de 190 respondenten hebben er 5 opnieuw zaken gedaan of activiteiten ondernomen met de wederpartij. Nog 13 respondenten zouden dat doen, indien de gelegenheid zich voordeed. In het gros van de zaken zijn de betrekkingen tussen partijen dus niet genormaliseerd. Uit de interviews is gebleken dat veel partijen – ook al zijn verplichtingen nageleefd en wordt de uitkomst als ‘rechtvaardig’ gezien – nog immer wrok koesteren jegens de wederpartij. Zelfs onder degenen die opnieuw zaken hebben gedaan of activiteiten hebben ondernomen met wederpartij zijn er die dat niet van harte doen, maar omdat er een situatie is

waarin ze wel samen moeten werken (gezamenlijke kinderen, of bedrijfsmatig afhankelijk van de wederpartij).

Voor veel geïnterviewden markeert de beslissing naar de rechter te stappen het moment

dat de fase van praten voorbij is. 'We wisten beiden dat de gang naar de rechter het einde van de vertrouwens- en zakelijke relatie betekende.'

Figuur 8 De ontwikkeling van betrekkingen tussen partijen na de rechtspraak

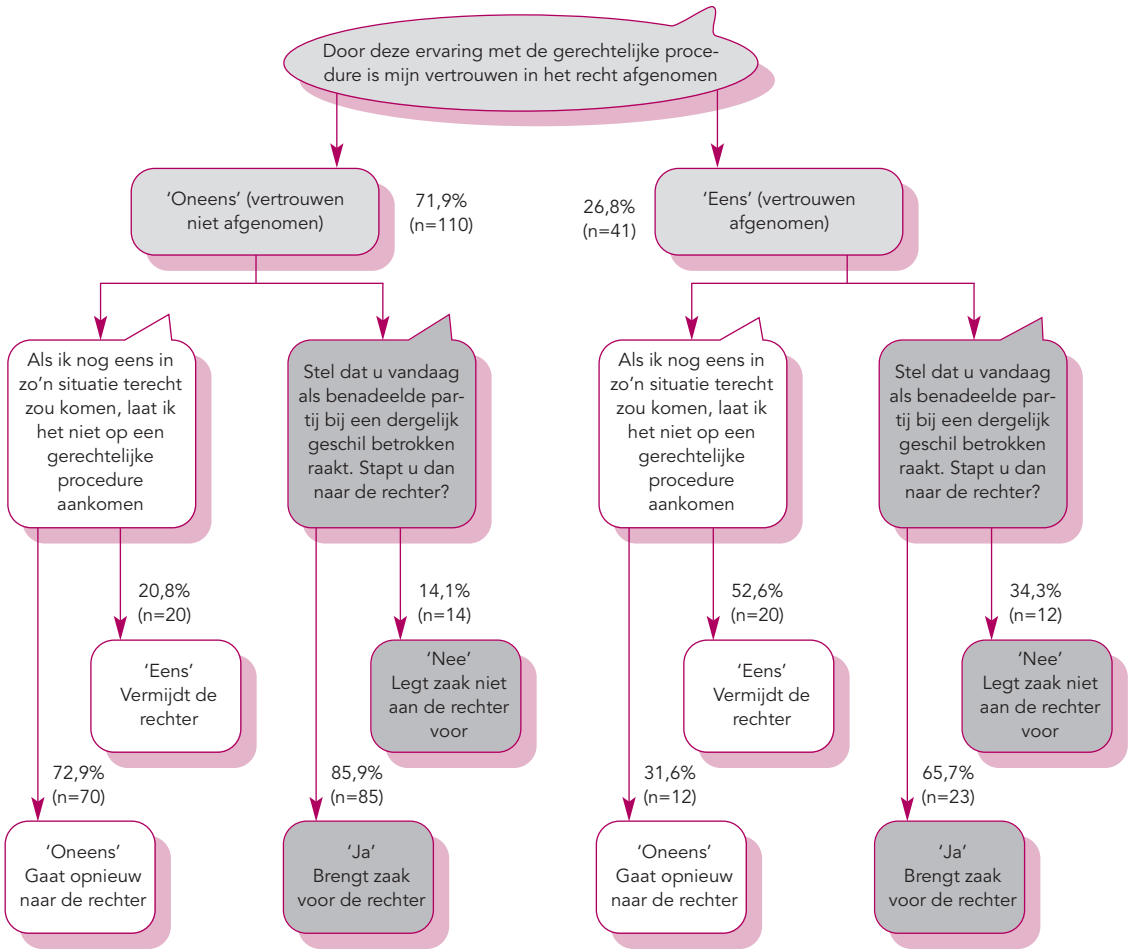
De resultaten nopen tot verschillende vervolgvragen. Zo lijkt het aannemelijk dat schikkingen een gunstiger uitgangspunt vormen voor het normaliseren van de betrekkingen tussen partijen en ligt het niet in de lijn der verwachting dat de betrekkingen zullen normaliseren indien een uitspraak of afspraak niet (volledig) wordt nageleefd (tenzij met consensus). De meeste gevallen waarin partijen nog contact hebben en/of zaken hebben gedaan, treden inderdaad op bij schikkingen (en vrijwel niet bij verstek). In de gevallen waarin partijen nog contact hebben is, op één geval na, sprake van een volledig nageleefde uitspraak of afspraak. Alle gevallen waarin partijen opnieuw zaken hebben gedaan of activiteiten hebben ondernomen, betreffen zaken met volledig nageleefde afspraken. Bij de hypothetische versie van die vraag komt driekwart van de 'ja'-antwoorden van partijen in zaken waarin de afspraak of uitspraak volledig is nageleefd. Gezien de geringe aantallen gevallen waarin partijen contact hebben gehouden of opnieuw zaken hebben gedaan is enige terughoudendheid bij het trekken van conclusies geboden. De gegevens uit de pilot zijn evenwel in lijn met de veronderstelling dat wanneer partijen tot een schikking komen en wanneer uitspraken of afspraken worden nageleefd, het vaker tot een normalisering van de betrekkingen tussen partijen komt.

9.2 Vertrouwen in de rechtsgang

Eén manier om iets te weten te komen over de gevolgen van een gerechtelijke procedure op het vertrouwen is door dat rechtstreeks te vragen aan de betrokkene: hebt u door deze ervaring meer of minder vertrouwen gekregen? Een dergelijke vraagstelling heeft de charme van de eenvoud. Maar er is enige twijfel mogelijk over de validiteit van de antwoorden. Respondenten kunnen hun antwoorden overdrijven om een bepaalde algemene onvrede te uiten. En ze kunnen factoren in hun evaluatie betrekken die geen direct verband houden met de gerechtelijke procedure. Beter is het om te kijken naar hun werkelijke gedrag. Bijvoorbeeld of respondenten na de procedure waarover zij werden bevraagd, zich opnieuw tot de rechter hebben gewend. Daaruit kan worden afgeleid dat er in elk geval een zekere basis van vertrouwen in het instituut bestaat. Maar bij lang niet alle respondenten zal zo'n situatie zich voordoen. In dat geval is gevraagd of, als ze in zo'n situatie zouden komen, ze (weer) naar de rechter zouden stappen. We vroegen respondenten te reageren op de volgende stellingen:

1. Als ik nog eens in zo'n situatie terechtkom, zal ik het niet op een gerechtelijke procedure laten aankomen.
2. Als gevolg van mijn ervaring in deze procedure is mijn vertrouwen in het recht afgenomen.
3. Als ik als benadeelde partij (opnieuw) in een soortgelijke situatie terecht zou komen, zou ik die zaak (weer) voor de rechter brengen.

Figuur 9 Respons op de vertrouwensitems (interviews)

Tabel 37 Vertrouwen in de rechtsgang, na winst of verlies in de procedure

	Item 1: 'laat het niet opnieuw tot een procedure komen'	Item 2: 'vertrouwen afgenomen'	Item 3: 'zou weer de gang naar de rechter maken'	
Eiser, bij winst	18,9% eens 72,6% oneens	12,9% eens 87,1% oneens	88,3% ja 11,7% nee	N = 107
Eiser, bij verlies	46,7% eens 33,3% oneens	68,8% eens 25,0% oneens	61,5% ja 38,5% nee	N = 16
Gedaagde, bij winst	8,3% eens 83,3% oneens	27,3% eens 62,7% oneens	100% ja	N = 13
Gedaagde, bij verlies	42,3% eens 51,9% oneens	32,2% eens 67,8% oneens	71,2% ja 28,8% nee	N = 63

Bron: interviews.

Figuur 9 toont hoe respondenten op deze items reageerden. Uit de respons blijkt dat partijen bij wie het vertrouwen in het recht naar aanleiding van de bewuste procedure is afgenomen, inderdaad minder geneigd zijn om zich een volgende keer tot de rechter te wenden. Toch resteert ook na zo'n ervaring bij een aanzienlijk deel van deze respondenten nog voldoende vertrouwen om in een volgend geval weer naar de rechter te stappen.

Het perspectief van eisers en gedaagden

De respondenten die als eiser in een procedure zijn betrokken, hebben een bewuste keuze gemaakt naar de rechter te stappen. Dat betekent dat alle eisers een zekere basis van vertrouwen hadden in de rechtspraak.

Binnen deze groep kunnen we vergelijken (a) in hoeverre we verschillen in vertrouwen meten bij hen die wonnen of verloren in de rechtszaal en (b) in hoeverre – binnen de groep van winnaars – verschillen in vertrouwen optreden tussen de zaken waarin de uitspraak of afspraak volledig wordt nageleefd en zaken waarin dat niet het geval is.

Gedaagden hebben er niet zelf voor gekozen naar de rechter te stappen. Of zij vooraf evenveel vertrouwen hadden in de rechtspraak als de eisers valt niet vast te stellen; het is evenwel aannemelijk dat ze gemiddeld minder vertrouwen zullen hebben. Onder invloed van de gerechtelijke procedure verwachten we vertrouwenseffecten die vergelijkbaar zijn met die bij de eisers, maar minder uitgesproken.

Tabel 38 Vertrouwen in de rechtsgang, na wél en níet nageleefde uitspraken en afspraken

	Item 1: 'laat het niet opnieuw tot een procedure komen'	Item 2: 'vertrouwen afgenomen'	Item 3: 'zou weer de gang naar de rechter maken'	
Winnaar, nageleefd	12,7% eens	12,3% eens	91,8% ja	N = 68
	76,2% oneens	87,7% oneens	8,2% nee	
Winnaar, niet nageleefd	26,2% eens	17,7% eens	82,9% ja	N = 48
	69,0% oneens	82,2% oneens	17,1% nee	
Verliezer, nageleefd	45,5% eens	37,7% eens	64,2% ja	N = 65
	45,5% oneens	60,7% oneens	35,8% nee	
Verliezer, niet nageleefd	54,5% eens	41,7% eens	81,8% ja	N = 13
	45,5% oneens	50,0% oneens	18,2% nee	

Bron: interviews.

We verwachten dat gedaagden, anders dan eisers, bij aanvang van de procedure niet allemaal overtuigd zullen zijn het gelijk aan hun zijde te hebben. Het verliezen van een procedure zou niet noodzakelijk een verlies aan vertrouwen in de rechtspraak als consequentie hoeven hebben. Voor wat betreft de naleving zal ook voor verliezende gedaagden in grote lijnen gelden dat het niet naleven van uitspraken afbreuk doet aan het vertrouwen in het recht en zij die hebben nageleefd dus meer vertrouwen zullen uiten.

Uit de tabel blijkt dat sterke verschillen in vertrouwen optreden tussen partijen die winnen en verliezen. Winnende gedaagden zijn het meest genegen om bij een volgend geschil

(weer) naar de rechter te stappen. Van de verliezende eisers zegt ruim 2/3 deel dat zijn vertrouwen in het recht is afgenomen. Bij gedaagden zijn de effecten minder sterk dan bij eisers, maar niettemin duidelijk aanwezig.

Tabel 38 toont de respons op de vertrouwensvragen in gevallen waarin de uitspraak of schikkingsafpraak wel en niet werd nageleefd. Uit deze tabel blijkt dat verschillen in gerapporteerd vertrouwen bij wel en niet nageleefde vonnissen en schikkingen tamelijk klein zijn – in vergelijking met de verschillen die we zagen tussen winnaars en verliezers in de procedure. Wel geldt dat in bijna alle gevallen niet naleven ten koste gaat van het vertrouwen. (De uitzondering: item 3, verliezers. Ver-

Tabel 39 Vertrouwen in de rechtsgang, bij kosten hoger of lager dan verwacht

Kosten van procedure	Item 1: 'laat het niet opnieuw tot een procedure komen'	Item 2: 'vertrouwen afgenomen'	Item 3: 'zou weer de gang naar de rechter maken'	
Lager dan verwacht	33% eens 67% oneens	25% eens 75% oneens	67% eens 33% oneens	N=4
Ongeveer gelijk aan verwacht	15% eens 77% oneens	17% eens 80% oneens	86% eens 14% oneens	N=30
Hoger dan verwacht	38% eens 58% oneens	39% eens 60% oneens	77% eens 23% oneens	N=57

Bron: interviews.

liezers die niet naleefden blijken meer geneigd om in een volgend geval naar de rechter te stappen dan verliezers die wél naleefden.)

De belangrijkste conclusie die uit de vertrouwensvragen moet worden getrokken, is dat zich sterke vertrouwenseffecten voordoen afhankelijk van het winnen of verliezen van de procedure. Of de uitspraak of schikkingsafpraak ook wordt nageleefd, is van relatief geringe invloed op het vertrouwen.

In hoofdstuk 7 kwam verschillende malen de relatie die door respondenten werd gelegd tussen de rechtvaardigheid van de rechtsgang en de duur en kosten ervan aan de orde. In tabel 39 is de relatie tussen de (ervaren) duur en kosten van de rechtsgang en de respons

op de vertrouwensvragen weergegeven. Er zij op gewezen dat vrijwel alle respondenten een oordeel over de duur van de procedure hebben, maar lang niet alle respondenten over de kosten kunnen oordelen; vooral partijen die procederen met gefinancierde rechtsbijstand of een rechtsbijstandverzekering hebben daar weinig zicht op.

Uit de respons blijkt dat hogere kosten en een langere duur van de procedure (ten opzichte van wat de respondent verwachtte) tot hogere scores op 'afgenomen vertrouwen' leiden. Het leidt er echter niet toe dat deze respondenten substantieel minder geneigd zijn opnieuw de gang naar de rechter te maken.

Tabel 40 Vertrouwen in de rechtsgang, bij procedures die langer of korter duren dan verwacht

Duur van de procedure	Item 1: 'laat het niet opnieuw tot een procedure komen'	Item 2: 'vertrouwen afgenomen'	Item 3: 'zou weer de gang naar de rechter maken'
Korter dan verwacht	33% eens	7% eens	25% eens
	58% oneens	93% oneens	75% oneens
Ongeveer gelijk aan verwacht	21% eens	23% eens	86% eens
	71% oneens	77% oneens	14% oneens
Langer dan verwacht	30% eens	32% eens	78% eens
	62% oneens	65% oneens	22% oneens

Bron: interviews.

Conclusies

In dit hoofdstuk worden de in paragraaf 2.1 geformuleerde onderzoeksvragen, op basis van het pilotonderzoek, van een voorlopig antwoord voorzien.

In paragraaf 10.1 komen de onderzoeksvragen inzake naleving en effectiviteit aan de orde.

In 10.2 wordt gereflecteerd op enkele theoretische veronderstellingen bij aanvang van het onderzoek, waarbij ook de onderzoeksvraag in hoeverre niet-naleving wordt veroorzaakt door gebreken in de procedure en procesgang wordt behandeld. In paragraaf 10.3 worden enkele voorzichtige aanbevelingen geformuleerd voor beleid dat de naleving en effectiviteit van de rechtsgang zou kunnen vergroten.

10.1 Naleving en effectiviteit

Het percentage nageleefde uitspraken en afspraken

Uitspraken en afspraken naar aanleiding van een uitspraak of afspraak in een civiele procedure (bodemzaak) bij de rechtbank blijken in de meeste gevallen te worden nageleefd.

Voor de grotere zaken, behandeld door de civiele sectoren, ligt het percentage zaken dat na drie jaar volledig is nageleefd bij schikkingen op 85% en bij een eindvonnis op tegenspraak op 74%. Bij verstekzaken ligt het percentage veel lager: 31%. In die laatste categorie is ook het percentage zaken dat na drie jaar geheel niet is nageleefd met 42% zeer hoog. Bij eindvonnissen op tegenspraak is dat 10% en bij schikkingen 5%.

De mate waarin de rechtsgang – ook bij het niet naleven van uitspraak of afspraak – effectief is

De effectiviteit van de rechtsgang wordt in deze studie vanuit meerdere perspectieven bekeken. Het perspectief dat het meest centraal staat, is dat van de *vereffenings-effectiviteit*.

Dat betreft de mate waarin partijen die op basis van een uitspraak of schikking iets te goed hebben, dat krijgen, danwel met eigen instemming op een andere wijze door de verplichte partij tevreden worden gesteld. Vanuit dit perspectief bezien blijkt de rechtsgang, na extrapoleren vanuit de steekproefgegevens, in 68% van de gevallen 'effectief' te zijn.

Het tweede perspectief op effectiviteit stelt de vraag centraal in hoeverre de voor de rechter gebrachte geschillen worden opgelost. Daarvoor zijn twee criteria gehanteerd. In de eerste plaats is gekeken of er na de afdoening in eerste aanleg nieuwe procedures over het geschil worden gestart. Dat geldt voor tenminste 20% van de zaken in de steekproef. Meestal gaat het om een hoger beroep. Het tweede criterium dat is gebruikt, is of de betrekkingen tussen de partijen na de rechtsgang zijn genormaliseerd. In slechts 10% van de gevallen tonen de partijen, drie jaar na afloop van de procedure, de bereidheid opnieuw zaken te doen of activiteiten met de wederpartij te ondernemen (of hebben dat daadwerkelijk gedaan).

Uit de onderzoeksresultaten kunnen ook enkele implicaties worden afgeleid met betrekking tot de wijze waarop de rechtspleging haar functie in de maatschappij vervult. Het begrip *orderingseffectiviteit* gebruiken we voor de mate waarin de rechtsgang het in wetgeving vastgelegde recht bekrachtigt. Vanuit dat perspectief bezien blijkt de effectiviteit hoog (boven de 80%). Dat komt omdat het naleven van uitspraken en schikkingsafspraken soms wordt geblokkeerd door andere juridische beslissingen; bij faillissementen en schuldsaneringen op basis van de WSNP kunnen uit eerdere gerechtelijke procedures volgende aanspraken komen te vervallen.

De schaduwzijde van dit perspectief wordt helder wanneer de vraag wordt gesteld in welke mate het stelsel garanties biedt voor al diegenen die in het maatschappelijk verkeer schade lijden doordat partijen met wie zij interacties hebben hen benadelen, dat de negatieve effecten daarvan via de rechtsgang kunnen worden gecorrigeerd. Dit perspectief duiden we aan als *stelseffectiviteit*. Uit het onderzoek naar de geschilbeslechtingdelta (Van Velthoven & Ter Voert, 2004a) weten we dat slechts een klein percentage van alle juridiseerbare geschillen aan de rechter wordt voorgelegd. Het valt aan te nemen dat de in het onderzoek aangetroffen gevallen waarin een faillissement of schuldsanering de uitvoering van een vonnis of schikkingsafpraak blokkeert, slechts het topje van de ijsberg vormen. Zo'n geval voor de rechter brengen kost de

benadeelde partij alleen maar meer geld. Het totale aantal gevallen waarin rechtspraak geen oplossing biedt om onrecht te herstellen, is dus aanmerkelijk groter dan de cijfers over het (niet) naleven van uitkomsten van rechtspraak tonen.

Waarom uitspraken en afspraken niet worden nageleefd

Er zijn uiteenlopende redenen waarom uitspraken en afspraken niet worden nageleefd. Wat als 'reden' wordt gegeven, is mede afhankelijk van het niveau van beschouwing en het perspectief van de beschouwer. In één en dezelfde zaak kan worden beweerd dat (een vonnis) niet werd nageleefd omdat de verschuldigde partij rood stond, de eiser niet op tijd actie ondernam, de advocaat naliet ook de bestuurder van de bv aansprakelijk te stellen, de belastingdienst voorging bij het verdelen van de boedel, et cetera. Omdat partijen die iets te goed hebben zelf ook vaak moeten gissen naar de precieze reden waarom niet wordt nageleefd, kon niet elk geval van niet naleven aan één unieke oorzaak worden toegeschreven. De meeste uitspraken en afspraken komen erop neer dat de ene partij een financiële compensatie moet geven aan de andere partij. De meeste gevallen van niet-volledige naleving komen er dan ook eenvoudig op neer dat niet aan een financiële verplichting wordt voldaan. In ruim 25% van de gevallen waarin niet (volledig) wordt nageleefd is sprake van een faillissement of schuldsanering. Aanspraken uit

eerdere gerechtelijke procedures worden in zo'n procedure meegenomen, maar komen veelal te vervallen zonder (volledig) te zijn ingelost. In 15% van de niet nageleefde zaken in de steekproef waren er concrete aanwijzingen dat de partij op wie een verplichting rust niet te goeder trouw handelde. Vaak lukt het niet de partij of bezittingen van die partij te traceren.

In 19% van de gevallen waarin niet (volledig) is nageleefd, gebeurde dat met consensus van de ontvangende partij. Er wordt dan een regeling bedacht die voor beide partijen gunstiger uitpakt, of de ontvangende partij neemt genoeg met minder dan oorspronkelijk is toegewezen of afgesproken.

'Spontane' naleving versus 'gedwongen' naleving

De oorspronkelijk geformuleerde vraag naar de mate waarin sprake is van 'spontane' naleving was te globaal en moet, ter beantwoording, preciezer worden geformuleerd. Uit het onderzoek blijkt dat het leggen van conservatoir beslag – meestal voordat de gerechtelijke procedure over het geschil zelf is gestart – het meest ingezette dwangmiddel is. Dat betekent dat in lang niet alle zaken 'spontaan' (dus: zonder dat een dwangmiddel is ingezet) kan worden nageleefd: er is bij voorbaat een dwangmiddel ingezet. Datzelfde geldt voor zaken waarin een dwangsom wordt opgelegd; die wordt alleen opgelegd wanneer dat bij voorbaat is geëist. Het onderzoek leverde maar weinig gevallen

op waarin pas na afronding van de gerechtelijke procedure een dwangmiddel wordt ingezet. Uit de interviews blijkt dat in dergelijke gevallen de dwangmiddelen vaak in de kast blijven, omdat men de kans op resultaat gering acht. In 14 zaken waarin na het vonnis beslag werd gelegd, leidde dat in 2 gevallen (14%) tot volledige naleving. We vermoeden dat er sprake is van een 'onderrapportage' van succesvolle executoriale beslagen.

In 78% van de zaken waarin geen dwangmiddelen worden toegepast, wordt de uitspraak volledig nageleefd, in 6% gedeeltelijk en in 16% wordt geheel niet nageleefd. In zaken waarin conservatoir beslag is gelegd (en de vordering van de eiser wordt toegewezen), wordt in 73% van de gevallen de uitspraak of afspraak volledig nageleefd, in 13,5% deels en in 13,5% geheel niet. Bij de dwangsom wordt 83% volledig nageleefd en 17% niet. De mate van naleving wijkt weinig af van zaken waarin geen dwangmiddelen worden ingezet. In zaken waarin al op voorhand een dwangmiddel wordt ingezet, wordt dus geen substantieel betere mate van naleving bereikt (dan in zaken waarin geen dwangmiddelen worden ingezet). Daaruit kan echter niet worden geconcludeerd dat dwangmiddelen geen toegevoegde waarde hebben; het ligt voor de hand dat dwangmiddelen worden ingezet in gevallen waarin een bovengemiddeld risico bestaat dat niet zal worden nageleefd. Ze wijken dus af van zaken waarin geen dwangmiddelen zijn ingezet en we kunnen op grond daarvan geen voorspellingen doen over

de mate waarin in zaken met dwangmiddelen zou zijn nageleefd indien geen dwangmiddelen zouden zijn ingezet.

10.2 De theoretische implicaties van het onderzoek

De keuze, bij de opzet van het onderzoek, gegevens te verzamelen via de bij de procedures betrokken partijen, was ingegeven door het streven via de pilot niet alleen een beeld te verkrijgen van de mate waarin uitspraken en afspraken worden nageleefd, maar ook inzicht in de oorzaken van niet naleven, in factoren die op de naleving van invloed zouden kunnen zijn en de gevolgen van (al dan niet) naleven voor vertrouwen dat partijen in het recht hebben.

De invloed van de rechtvaardigheid van de procedure op naleving

De zogenaamde *procedural justice*-theorieën claimen dat de ervaren rechtvaardigheid van een (geschilbeslechtsings)procedure van invloed is op naleving van de uitkomsten van de procedure. Er is in het onderzoek ruime aandacht geschonken aan die relatie. Een duidelijk verband tussen de ervaren rechtvaardigheid en de naleving werd echter niet gevonden.

De reden waarom dat verband er in de rechtsgang bij civiele bodemprocedures niet is, is duidelijk. De *procedural justice*-theorieën kunnen alleen opgaan in situaties waarin de partij die een verplichting moet nakomen een

redelijke vrijheid van keuze heeft om dat wel of niet te doen. In de Nederlandse situatie heeft een partij die een verplichting moet naleven die vrijheid niet. Als zo'n partij in staat is de verplichting na te komen (hetgeen meestal betekent dat hij over voldoende vermogen of bezittingen beschikt), wordt het nakomen van de verplichting zo nodig via een beslag afgedwongen. Ook als die partij de procedure als uiterst onrechtvaardig heeft ervaren. Beschikt een partij niet over vermogen of inkomsten om de verplichting na te leven, dan zullen dwangmiddelen geen effect sorteren. En ook als de betreffende partij de gerechtelijke procedure rechtvaardig heeft gevonden, is geen betere naleving te verwachten.

Dit resultaat betekent niet dat de theorieën met betrekking tot *procedural justice* zijn weerlegd (want ze kunnen in situaties waarin partijen wel redelijk vrij kunnen kiezen tussen wel of niet naleven, nog steeds opgaan). Het resultaat betekent wél dat in de rechtsgang in civiele (bodem)procedures in Nederland de theorie niet opgaat, omdat de daartoe noodzakelijke vrijheid in keuze tussen wel en niet naleven niet aanwezig is. Wanneer we zouden weten over hoeveel vermogen partijen beschikken op het moment dat de uitspraak of schikkingsafpraak tot stand komt, zou dat vermoedelijk een redelijk nauwkeurige voorspeller voor de naleving opleveren.

De invloed van de gerechtelijke procedure op de naleving van de uitkomsten ervan

In hoeverre wordt niet-naleving veroorzaakt door gebreken in de procesinrichting en procesgang? Uitgesproken 'gebreken' in de rechtsgang zijn uit het onderzoek niet naar voren gekomen. Gebleken is dat dagvaardingen die niet worden uitgereikt maar worden achtergelaten op het betreffende adres, een hogere verstekkans opleveren en kleinere kans dat ze worden nageleefd. Het betreft een vrij gering effect. Het houden van een zitting (cna) heeft een positief effect op de door partijen ervaren rechtvaardigheid van de procedure, maar komt niet tot uiting via betere naleving. Onderzoek tijdens de procedure (getuigenverhoor of deskundigenrapport) gaat veelal gepaard met een lagere ervaren rechtvaardigheid, maar de uitkomsten van die procedures worden wel goed nageleefd.

Al met al levert het pilotonderzoek dus weinig aanknopingspunten om via de inrichting van procedures de naleving te verbeteren. Ook hier speelt een rol dat de inrichting van de procedure geen directe relatie heeft met het vermogen van partijen de verplichtingen na te leven. Daarnaast worden mogelijke relaties gemakkelijk vertroebeld door selectie-effecten; verschillen in de inrichting van procedures ontstaan niet random, maar komen tot stand doordat rechters het in het ene geval nuttig achten handeling A te verrichten en die in een ander geval juist achterwege te laten. Aan de hogere mate van naleving in zaken waarin onderzoek is verricht, kan niet de conclusie

worden verbonden dat de totale naleving zal verbeteren wanneer in elke zaak onderzoek zou worden verricht.

De beleving van de rechtspraak

De combinatie van 'harde' gegevens over het verloop van procedures en de beleving van partijen levert een aantal verrassende resultaten op. Het 'recht doen' in de dagelijkse praktijk blijkt opnieuw duidelijk af te wijken van de ideaalbeelden uit de boeken. Uit het onderzoek blijkt dat de rechtspraak in civiele procedures verliezers zelden overtuigt van hun ongelijk; zij menen dat hun argumenten niet zozeer weerlegd zijn, alswel genegeerd. Ook schikkingen blijken minder fraaie uitkomsten dan vaak wordt gehoopt of verondersteld. Over het algemeen normaliseren de betrekkingen tussen partijen niet nadat hun geschil in een gerechtelijke procedure is 'beslecht'. Ook wanneer een schikking wordt bereikt, betekent dat over het algemeen niet dat partijen weer harmonieus met elkaar omgaan of nieuwe activiteiten ondernemen. Partijen blijken de betekenis van een schikkingsafpraak niet altijd te overzien en de schikking (achteraf) als een onrechtvaardige uitkomst te beschouwen. Het vooruitzicht van een langdurige rechtsgang en hoge proceskosten zijn motieven die partijen ertoe bewegen eieren voor hun geld te kiezen. Desondanks blijkt dat, in lijn met de verwachtingen, schikkingen beter worden nageleefd dan uitspraken. Ook daarbij spelen selectie-effecten echter een aantoonbare rol. Een deel van de schikkingen wordt

pas geformaliseerd nadat de partij die een verplichting moet nakomen aan die verplichting heeft voldaan.

10.3 Het verbeteren van de naleving: enkele opties

De laatste onderzoeksvraag die in paragraaf 2.1 werd geformuleerd luidde: *Welke aanknopingspunten bieden de onderzoeksresultaten voor het verminderen van (ongewenste) niet-naleving?*

Het in het kader van de pilot verrichte onderzoek is vooral gericht geweest op het vergaren van empirische kennis omtrent de civiele bodemprocedure en de naleving van de uitkomsten daarvan. Er is geen systematisch onderzoek verricht naar nieuwe opties voor het beleid. Het betekent dat deze paragraaf enigszins losstaat van de rest van de rapportage en minder directe relaties heeft met het in eerdere hoofdstukken gepresenteerde.

Een belangrijk deel van de niet-naleving houdt verband met partijen die niet in staat zijn aan hun financiële verplichtingen te voldoen. Rechtspraak – ook in de meest ideale vorm – kan in de situatie van die personen geen verandering brengen. En dwangmiddelen zullen daar waar geen vermogen of inkomsten zijn, geen effect hebben. In een niet onaanzienlijk deel van de gevallen wordt de naleving van uitspraken doorkruist door andere regels. Die zijn er vooral op gericht te voorkomen dat mensen eindeloos in

de schulden blijven zitten. In principe zijn dergelijke regels veranderbaar. Van (verandering van) regels ten aanzien van de schuldsanering bij natuurlijke personen kan niet veel baat worden verwacht, omdat het niet saneren van dergelijke schuldsituaties waarschijnlijk niet tot meer baten zal leiden voor de partij die iets te goed heeft. Waar mogelijk wel baten zijn te verwachten zijn regelingen met betrekking tot faillissementen van bv's.⁸²

Uit het onderzoek blijkt ook dat een deel van de partijen die iets verschuldigd zijn zich aan naleving weet te onttrekken door niet traceerbaar⁸³ te zijn en/of bezittingen aan het zicht te onttrekken. In dergelijke gevallen is een wederpartij vaak machteloos en de overheid passief. Die laatste zou in dergelijke gevallen ook een meer actieve rol kunnen kiezen, zoals dat ook gebeurt ten aanzien van partijen die aan de overheid iets verschuldigd zijn.

In verschillende Europese landen bestaan regelingen om rechtzoekenden te compenseren wanneer rechterlijke uitspraken niet worden nageleefd.⁸⁴ Dergelijke regelingen beïnvloeden niet (of althans: niet rechtstreeks) de mate waarin verschuldigde partijen naleven, maar garanderen wel dat (enige vorm) van recht wordt gedaan aan de rechtzoekenden die met een gerechtelijke uitspraak in het gelijk zijn gesteld. Ze kunnen dus bijdragen aan het herstel van onrecht. Overigens hangt daar wel een prijskaartje aan, niet alleen door uit te keren vergoedingen, maar ook door extra toestroom tot de rechter.

82 Die regelingen blijken gevoelig voor misbruik. Volgens recent onderzoek is in ten minste 25% van de faillissementen sprake van fraude (Knegt, R., Beukelman, A.M., et al., 2005).

83 Bakker (2007) spreekt van 250.000 tot 500.000 onvindbare personen in Nederland.

84 Zie Cepej, *European Judicial Systems* – edition 2008, p. 67-68.

Literatuur

- Asser, W.D.H., H.A. Groen, J.B.M. Vranken, m.m.v. I.N. Tzankova (2003). *Een nieuwe balans*. Interimrapport fundamentele herbezinning Nederlands burgerlijk procesrecht. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Asser, W.D.H., H.A. Groen, J.B.M. Vranken, m.m.v. I.N. Tzankova (2006). *Uitgebalanceerd*. Eindrapport fundamentele herbezinning Nederlands burgerlijk procesrecht. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Bakker, M. (2007). Woon of verblijfplaats onbekend: 250.000 tot 500.000 mensen in Nederland onvindbaar. *Nederlands Dagblad*, 11 oktober 2007.
- Barendrecht, M. & A. Klijn (redactie) z.j. [2004]. *Balanceren en vernieuwen. Een kaart van sociaal-wetenschappelijke kennis voor de Fundamentele Herbezinning Procesrecht*.
- Baldwin, J. (2004). The enforcement of judgments in undefended claims in the civil courts in England and Wales. *Civil Justice Quarterly*, 23, p. 354-366.
- Bies, R.J. & J.S. Moag (1986). Interactional Justice: Communication Criteria of Fairness. In Lewicki, R.J., B.H. Shappard & M.H. Bazerman (ed), *Research on Negotiations in Organizations*, p. 43-55. Greenwich: JAI Press.
- Bruinsma, F. & C. Schillemans (2000). Procesbeleving in het kort geding. *Recht der Werkelijkheid*, 21 (3), p. 95-111.
- Cepej – European Commission for the Efficiency of Justice (2008). *European Judicial Systems; edition 2008: Efficiency and quality of justice*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Cepej Studies, nr. 11.
- Commissie evaluatie Koninklijke beroepsorganisatie van gerechtsdeurwaarders (Artikel 85 Gerechtsdeurwaarderswet) (Commissie van Winkel)(2009). *Noblesse Oblige*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Dominy, N. & E. Kempson (2003). *Can't Pay or Won't Pay? A Review of creditor and debtor approaches to the non-payment of bills*. London: DCA.
- Eshuis, R.J.J. & G. Paulides (2002). *Van rechtbank naar kanton. Evaluatie van de competentiegrensverhoging voor civiele handelszaken in 1999*. Den Haag: WODC. Onderzoek en beleid, nr. 203.
- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Evanston: Row, Peterson.
- Freudenthal, M. (1996). *Incassoprocedures: Opzet voor een Nederlandse incassoprocedure met empirische en rechtsvergelijkende aantekeningen*. Deventer: Kluwer. Dissertatie Utrecht.
- Genn, H. (1999). *Paths to justice. What people do and think about going to law*. Oxford: Hart Publishing.

- Greenberg, J. (1993). The Social Side of Fairness: Interpersonal en Informational Classes of Organizational Justice. In Cropanzano, R. (ed.), *Justice in the Workplace*. Mahwah: Erlbaum.
- Groot, G. de (2008). *Het deskundigenadvies in de civiele procedure*. Amsterdam: Kluwer. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.
- Henderson, K. & P. Kahn (2003). *Barriers to the Enforcement of Court Judgments and the Rule Of Law*. Washington DC: IFES.
- Hertogh, M. (2006). Effecten en effectiviteit van rechtspleging. In: Muller, E.R. & C.P.M. Cleiren, (red.), *Rechterlijke Macht: studies over rechtspraak en rechtshandhaving in Nederland* (p. 433-454). Deventer: Kluwer.
- Hertogh, M.L.M. & L.E. de Groot-van Leeuwen (2000). Gevolgen van geschilbeslechting: het ontnuchterende effect van het natraject. *Recht der Werkelijkheid*, 21 (3), p. 1-13.
- Huls, N.J.H. (2000). Het interne en externe natraject van rechterlijke uitspraken: Van Leemhuis tot Luhmann. *Recht der Werkelijkheid*, 21 (3), p. 133-146.
- Huydecoper, J.L.R.A. (2006). De kosten van ongelijk en de kosten van verhaal. *Praktisch Procederen*, (4), p. 130-132.
- Jongbloed, A.W. *Executierecht*. Deventer: Kluwer, 2008.
- Jongbloed, A.W., A.L.H. Ernes et al. (2007). *Herbalans: Beschouwingen naar aanleiding van het rapport Uitgebalanceerd*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Jongbloed, A.W., & C.H. Van Rhee (red.) (2006). *Burgerlijk procesrecht 2006/2007*. Nijmegen: Ars Aequi Libri (Ars Aequi Wetseditie).
- Klein Haarhuis, C.M. en Hagen, L.L.C., m.m.v. M.P.C. Scheepmaker (2009). *Toetsen en verbinden. Over het WODC in de tijd en de relatie tussen onderzoek en beleid in het bijzonder*. Den Haag: WODC.
- Knegt, R., A.M. Beukelman et al. (2005). *Fraude en misbruik bij faillissement; een onderzoek naar hun aard en omvang en naar de mogelijkheden van bestrijding*. Amsterdam: Mededelingen van het Hugo Sinzheimer Instituut, deel 13.
- Koppen, P.J. van & M. Malsch (1992). Hoe de verliezer wint: Executie van civiele vonnissen. *Nederlands Juristenblad*, 67 (34), 1992, p. 1101-1104.
- Koppen, P.J. van & M. Malsch (1991). Defendants and one-shotters win after all: Compliance with court decisions in civil cases. *Law and Society Review*, 25 (4), p. 803-820.
- Kruit, R.J. (2006). *Resultaten van een onderzoek naar de verrichting van ambtshandelingen door gerechtsdeurwaarders in 2005*. Utrecht: Capgemini Nederland BV.
- Lind, E.A. & T.R. Tyler (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenum Press.
- Linden, J. van der (2008). *Zitten, luisteren, schikken: Rechtvaardigheid en doelbereik bij de comparitie van antwoord*. Den Haag: Raad voor de rechtspraak. Research Memoranda, 5-2008.

- Luhmann, N. (1969). *Legimitation durch Verfahren*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Malsch, M. & E. de Bakker. Niet-professionele deelnemers over de rechtspraak: inleiding. *Recht der Werkelijkheid*, 23 (3), 2002, p. 3-12.
- Marseille, A.T. (2004). *Effectiviteit van de bestuursrechtspraak: Een onderzoek naar het verloop en de uitkomst van bestuursrechtelijke beroepsprocedures*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- McCoun, R.J. (2005). Voice, Control and Belonging: The Double-Edged Sword of Procedural Fairness. In *The Annual Review of Law and Social Science*, Vol. 1, p. 171-201.
- Mein, A.G. & M.M. Egelkamp (2005). *De betekening en executie van verstekvonnissen: Een onderzoek naar knelpunten in de praktijk*. Den Haag: B&A Groep.
- Mein, A.G., S. Verberk & J.W. Vos (2008). *Communiceren met justitiabelen: een onderzoek naar de informatiebehoefte, waardering en verwachtingen van justitiabelen*. Den Haag: B&A Groep.
- Mierlo, A.I.M. van & J.H. van Dam-Lely (2003). *Procederen bij dagvaarding in eerste aanleg*. Deventer: Kluwer. Reeks Burgerlijk Proces & Praktijk, deel 1.
- Minekus, W. (2002). Over verliezers en zondebokken: procesbeleving en attributietheorie in het civiele recht. *Recht der Werkelijkheid*, 23 (3), p. 13-40.
- Moorhead, R. *Litigants in person: Unrepresented litigants in first instance proceedings*. Londen: DCA. DCA Research Series nr. 2/05.
- Nisbett, R.E., C. Caputo, P. Legant & J. Maracek (1973). Behaviour as Seen by the Actor and as Seen by the Observer. In *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, p. 154-164.
- Prisma (2004). *Een ogenblik geduld alstublieft...: Analyse van klantwaarderingsonderzoeken bij de gerechten, 2001-2004*. Amersfoort: Prisma.
- Prisma (2006). *De zaken op orde: Klantwaarderingsonderzoek in tien rechtbanken*. Amersfoort: Prisma.
- Prisma (2002). *Open voor publiek: Klantwaarderingsonderzoek in zes rechtbanken*. Amersfoort: Prisma.
- Schuyt, C.J.M., Groenendijk, C.A. en Sloot, B. (1976). *De weg naar het recht; een rechtssociologisch onderzoek naar de samenhangen tussen maatschappelijke ongelijkheid en juridische hulpverlening*. Deventer: Kluwer.
- Shapiro, M. (1981). *Courts: A Comparative and Political Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Swanborn, P.G. (1984). *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek: Inleiding in ontwerpstrategieën*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2004). *Toegang tot recht*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Rmo-advies nr. 32.

- Thibaut, J. & L. Walker (1975). *Procedural Justice: a psychological analysis*. Hillsdale: Erlbaum.
- Tyler, T.R. (1988). What is Procedural Justice? Criteria Used by Citizens to Assess the Fairness of Legal Procedures. *Law & Society Review*, 22-1, p. 103-135.
- Velthoven, B.C.J. van (2007). *Civiele rechtspraak in eerste aanleg, 2005: Een eerste stap op weg naar de kwantificering van de maatschappelijke betekenis van de rechtspraak*. Den Haag: Raad voor de rechtspraak. Research Memoranda, 1-2007.
- Velthoven, B.C.J. van (2006). Incassoproblemen in het licht van de rechtspraak. *Tijdschrift voor Civiele Rechtspleging*, 14 (3), p. 77-87.
- Velthoven, B.C.J. van & M. ter Voert (2004a). *Geschilbeslechtingdelta 2003: Over verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers*. Den Haag: WODC. Onderzoek en Beleid, nr. 219.
- Velthoven, B.C.J. van & M. ter Voert (2004b). Rechters in de delta: over de rol van de rechtspraak in de beslechting van geschillen van Nederlandse burgers. *Rechtstreeks*, 2004b (4), p. 6-44.
- Verschoof, R.J. (2004). De praktijk van de comparitie na antwoord. *Trema* (8), p. 339-345.
- Weick, K.E. (1979). *The Social Psychology of Organizing*. Second Edition. New York: Random House.
- World Bank, The International Finance Cooperation and Oxford University Press (2005). *Doing Business in 2005. Removing Obstacles to Growth*. Washington DC: The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank.
- Zuckerman, A.A.S. (red.) (2001). *Civil Justice in Crisis. Comparative perspectives of civil procedure*. Oxford: Oxford University Press.

Begrippenlijst

Cna, Comparitie na antwoord. Een zitting in vroeg stadium van de procedure, nadat de inleidende stukken van de eiser en gedaagde zijn uitgewisseld. De comparitie na antwoord is in de jaren zestig van de vorige eeuw ontstaan, en is in 2002 de standaardwerkwijze in civiele bodemprocedures geworden.

Contradictoir. 'Op tegenspraak'. Een procedure waarin verweer wordt gevoerd, wordt aangeduid als een contradictoire procedure of een procedure op tegenspraak. Een vonnis in zo'n procedure wordt ook wel als 'contradictoir vonnis' aangeduid. De tegenhanger van contradictoir is 'verstek'.

Distributive justice. De ervaren rechtvaardigheid van de uitkomst van de procedure.

Doorhaling, doorhalen. Term voor het beëindigen van de gerechtelijke procedure zonder dat er vonnis wordt gewezen. Zie ook royement.

Enquête – getuigenverhoor. Onder enquête – als processtap in een gerechtelijke procedure – wordt het horen van getuigen verstaan. Zo'n verhoor vindt over het algemeen plaats tijdens een aparte zitting, waarin meerdere getuigen worden verhoord. Naast enquête wordt ook de term 'contra-enquête' gebruikt, voor het horen van getuigen van de wederpartij.

Executoriaal beslag. Dwangmiddel. In dit rapport wordt de term gereserveerd voor die gevallen waarin een beslag wordt gelegd nadat vonnis is gewezen (of een schikking is bereikt). Beslag dat reeds eerder wordt gelegd, wordt aangeduid als conservatoir beslag.

Informational justice. Eén van de (deel)theorieën over procedurele rechtvaardigheid. Juiste, tijdige en voor alle partijen gelijke informatie over de procedure draagt bij aan de door de partijen ervaren rechtvaardigheid van de procedure. Zie ook: procedural justice.

Naleven. Het voldoen aan een verplichting. In dit onderzoek gaat het om verplichtingen die volgen uit een gerechtelijk vonnis of een schikkingsafspraken waarmee een gerechtelijke procedure wordt beëindigd. De term 'naleven' stelt, meer dan verwante termen als 'executie' of 'tenuitvoering', het handelen van de partij die een verplichting na moet komen centraal.

Naleefbare verplichting. Deze formulering wordt in het rapport gebruikt om te verwijzen naar (zaken met) vonnissen en schikkingen waaruit volgt dat de ene partij aan een verplichting moet voldoen ten opzichte van de wederpartij. Het zijn dus de zaken waarin iets valt na te leven. Zaken zonder naleefbare verplichting (en zaken waarin niet bekend is of er zo'n verplichting is), blijven in de meeste analyses buiten beschouwing.

Ontvangende partij, begunstigde partij. Twee aanduidingen voor de partij die, op basis van gerechtelijk vonnis of een schikkingsafpraak waarmee een gerechtelijke procedure wordt afgesloten, iets zal verkrijgen van de wederpartij. Zie ook: winnaar en verliezer.

Procedural justice. Theorieën over procedurele rechtvaardigheid wijzen op het belang dat gebruikers van een procedure die gang van zaken als rechtvaardig beschouwen. Dat betekent onder meer dat ze vooraf juist zijn geïnformeerd over de procedure, ze zich gelijkwaardig behandeld voelen, ze de kans hebben gekregen hun standpunten toe te lichten en er ook serieus rekening wordt gehouden met hetgeen ze naar voren brengen. Een als rechtvaardig ervaren procedure zou ertoe leiden dat partijen de uitkomst (beslissing) beter accepteren en naleven. Zie ook: *relational justice, informational justice, voice.*

Procedureverloop. De sequentie van processuele handelingen die in het kader van de gerechtelijke procedure plaatsvindt, beginnend met de dagvaarding tot aan het beëindigen van de procedure.

Processtappen. De processuele handelingen die kunnen plaatsvinden tijdens de gerechtelijke procedure – in dit geval de civiele bodemprocedure. Tot die stappen behoren het uitwisselen van schriftelijke stukken (dagvaarding/eis, antwoord, repliek, dupliek, aktes, conclusies), het verrichten van onderzoek (deskundigenonderzoek, getuigenverhoor, schouw), het houden van zittingen (comparitie) en pleidooi. Deze opsomming is niet volledig.

Reconventie. De procedure die door een eiser wordt aangespannen wordt wel aangeduid als de procedure 'in conventie'. Wanneer de gedaagde reageert met een tegeneis start een schaduwprocedure, die wordt aangeduid als de procedure 'in reconventie'.

Relational justice. Eén van de (deel)theorieën over procedurele rechtvaardigheid. Als partijen ervaren dat ze als gelijken worden behandeld, serieus worden genomen en respectvol tegemoet worden getreden, draagt dat bij aan de ervaren rechtvaardigheid van de procedure. Zie ook: *procedural justice.*

Repliek, dupliek. Schriftelijke processtukken, meestal direct volgend op de eerste schriftelijke ronde, waarin de eis en de conclusie van antwoord zijn uitgewisseld. In het verleden was het uitwisselen van repliek en dupliek een standaardonderdeel van de civiele bodemprocedure, maar dat is inmiddels niet meer zo.

Royement. Term voor het beëindigen van de gerechtelijke procedure zonder dat er vonnis wordt gewezen. Sinds 2002 gebruikt het wetboek hiervoor de term 'doorhalen'. Een royement betekent over het algemeen – maar niet noodzakelijk – dat de partijen tot een schikking zijn gekomen. Zie ook: schikking.

Schikking. Afspraak tussen partijen om een geschil te beëindigen, waarbij ten minste één van de partijen een verplichting jegens de andere partij dient na te komen. De schikkingen in dit onderzoek komen soms tot stand op een rechtszitting, maar vaak ook in overleg tussen partijen dat parallel aan de gerechtelijke procedure plaatsvindt. Geschillen die zijn beëindigd zónder dat op één van de partijen een verplichting rust ten opzichte van de andere partijen, zijn niet als 'schikking' geteld. Zie ook: royement, vaststellingsovereenkomst.

Vaststellingsovereenkomst. Overeenkomst tussen partijen waarin schikkingsafspraken zijn vastgelegd. Opgemaakt door de rechtbank, in de vorm van een proces-verbaal. De naleving van een zodanig opgemaakte overeenkomst kan, net als een gerechtelijk vonnis, worden afgedwongen. Zie ook: schikking.

Verplichte partij, verschuldigde partij. Twee aanduidingen voor de partij op wie, op basis van gerechtelijk vonnis of een schikkingsafpraak waarmee een gerechtelijke procedure wordt afgesloten, een verplichting rust ten opzichte van de wederpartij in de procedure. Zie ook: winnaar en verliezer.

Voice. Eén van de (deel)theorieën over procedurele rechtvaardigheid. Als partijen tijdens de procedure datgene wat ze relevant achten voor het voetlicht kunnen brengen en dergelijke informatie ook daadwerkelijk van invloed is op de uitkomst van de procedure, draagt dat bij aan de ervaren rechtvaardigheid. Zie ook: *procedural justice*.

Winnaar en verliezer. Onder 'winnaar' wordt de partij verstaan die, op basis van gerechtelijk vonnis of een schikkingsafpraak waarmee een gerechtelijke procedure wordt afgesloten, iets zal verkrijgen van de wederpartij, én een gedaagde partij op wie, op basis van gerechtelijk vonnis of

een schikkingsafpraak waarmee een gerechtelijke procedure wordt afgesloten, geen verplichting rust. Onder 'verliezer' wordt de partij verstaan op wie, op basis van gerechtelijk vonnis of een schikkingsafpraak waarmee een gerechtelijke procedure wordt afgesloten, een verplichting rust ten opzichte van de wederpartij, én een eisende partij aan wie, op basis van gerechtelijk vonnis of een schikkingsafpraak waarmee een gerechtelijke procedure wordt afgesloten, de gedaagde partij niets verschuldigd is. Zie ook: ontvangende partij, begunstigde partij, verplichte partij, verschuldigde partij.

WSNP. De Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen. Deze Wet biedt mensen met een ernstige schuldsituatie de mogelijkheid in een periode van drie jaar een schuldenvrije toestand ('schone lei') te bereiken. De verzoeken worden door de civiele sector van de rechtbank beoordeeld.

Bijlage 1

Procedures bij de sector kanton

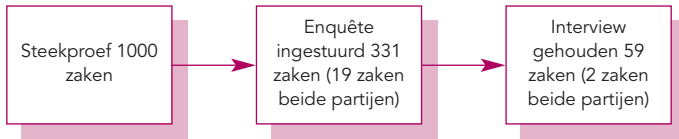
Deze bijlage behandelt, op hoofdlijnen, de bevindingen met betrekking tot kantonzaken. Voor de behandeling van deze zaken in een bijlage is gekozen omdat de zaakskenmerken in de steekproef duidelijk afwijken van de landelijke. De steekproef omvat zaken die werden aangebracht in één arrondissement met drie vestigingsplaatsen kanton. Ongeveer 40% van de zaken die in het najaar van 2004 in dit arrondissement aan de kantonrechter werden voorgelegd zijn aangebracht door twee *repeat players*. Deze *repeat players* hebben hun volledige medewerking aan het onderzoek gegeven, zodat we van vrijwel alle zaken waarin deze partijen betrokken waren over nalevingsgegevens beschikken.⁸⁵ Een consequentie daarvan is wel dat het aandeel van deze *repeat players* in de respons zeer groot is: 80% van de zaken waarvan we nalevingsgegevens hebben (dat zijn ook de zaken waarover we rapporteren) is van deze partijen afkomstig. Uit andere bronnen valt op te maken dat landelijk het aandeel van deze – en soortgelijke – partijen beneden de 20% blijft.

Onze analyses met betrekking tot kantonzaken worden ook begrensd door het aantal interviews. In totaal is er (voor verstekzaken én zaken op tegenspraak) in 59 zaken een interview gehouden. De reden dat dit bij kantonzaken zoveel minder is dan bij civiele sector zaken is tweeledig. Bij de eisers is in de kantonzaken een belangrijke rol weggelegd voor *repeat players*; met de grote aantallen procedures die deze jaarlijks voeren, is het voor hen ondoenlijk gedetailleerde vragen te beantwoorden met betrekking tot de behandeling van specifieke geschillen – die bovendien jaren geleden zijn afgedaan. Ook eisers die minder vaak procederen bleken vaak maar matig op de hoogte van het verloop van de procedure; zij geven zo'n zaak volledig uit handen aan een deurwaarder. Bij de gedaagden in verstek gaat het veelal om particulieren. Zij reageerden al niet op de oproep voor de rechtbank te verschijnen; het ligt in de lijn der verwachting dat ook het animo om medewerking te verlenen aan een onderzoek naar de rechtsgang in die zaken niet groot zal zijn. Van de 196 enquêteformulieren die over verstekzaken (kanton) werden ingestuurd, waren er slechts 18 van gedaagden afkomstig.

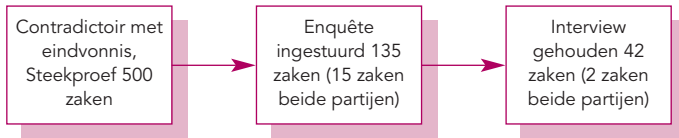
85 De gegevens die door deze respondenten zijn verstrekt, betreffen voornamelijk de mate van naleving en de termijn waarbinnen werd nageleefd. Gedetailleerde vragen over het geschil, de relatie met de wederpartij e.d., zoals die aan andere respondenten zijn gesteld, zijn voor deze respondenten niet te beantwoorden. Er zijn met deze respondenten dan ook geen interviews gehouden.

Figuur 1 Steekproef en respons kantonzaken

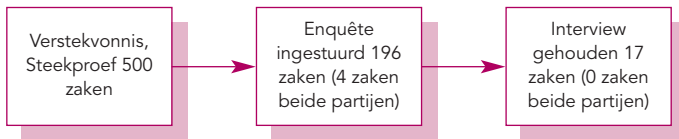
Alle zaken (Sector kanton, bodemprocedure)

Eindvonnis op tegenspraak

Verstekvonnis

Naleving in kantonzaken

De tabellen 1, 2 en 3 tonen de kerngegevens over de naleving in kantonzaken. De tabellen zijn vergelijkbaar met de tabellen voor de civiele sectoren in paragraaf 4.1. Uit tabel 1 blijkt dat de mate van naleving in zaken op tegenspraak in kantonzaken weinig afwijkt van die bij de civiele sectoren. In verstekzaken is het beeld fors anders. Het percentage zaken waarin de uitspraak na 36 maanden volledig is nageleefd, ligt twee maal zo hoog als bij de civiele sectoren. Ook het tijdsverloop is interessant: dat is sterk gespreid over de totale periode van 36 maanden. Gezien dit verloop is het aannemelijk dat het percentage volledig nageleefde zaken nog hoger zou uitvallen wanneer een langere periode tussen de afdoening van de gerechtelijke procedure en het onderzoeken van de naleving zou zijn gekozen.

Bijlage 1: Procedures bij de sector kanton

Tabel 1 Sector kanton: naleving bij verschillende typen afdoening, in tijd (percentages)

Volledig nageleefd:	Verstekvonnis	Vonnis tegenspraak
binnen 3 maanden	11,4	40,0
na 3-6 maanden	12,0	9,2
na 6-12 maanden	15,6	12,6
na 12-24 maanden	14,4	8,0
na 24-36 maanden	9,6	5,7
Resultaat 3 jaar na procedure:		
na 36 maanden geheel nageleefd	63,0	75,5
na 36 maanden deels nageleefd	13,5	11,3
na 36 maanden geheel niet nageleefd	23,5	13,2

Selectie: zaken met een naleefbare verplichting, zonder appèl.

Tabel 2 De richting van verplichtingen voortvloeiend uit vonnissen

	geen verplichting gedaagde aan eiser	financiële verplichting gedaagde aan eiser	financiële en niet-financiële verplichting gedaagde aan eiser	Alleen niet- financiële verplichting gedaagde aan eiser	Totaal
geen verplichting eiser aan gedaagde	0	263	7	2	272
financiële verplichting eiser aan gedaagde	1	0	0	0	1
financiële en niet-financiële verplichting eiser aan gedaagde	0	0	0	0	0
alleen niet-financiële verplichting eiser aan gedaagde	0	0	0	0	0
Totaal	1	263	7	2	273

Selectie: alle zaken, sector kanton, met een naleefbare verplichting, zonder appèl.

Een voor de hand liggende verklaring voor het grote verschil in het percentage nageleefde verstekzaken is het financieel belang dat met deze is gemoeid.⁸⁶ De bedragen waar het in kantonzaken om gaat zijn door vrijwel iedere Nederlander binnen een termijn van drie jaar zonder al te veel 'pijn' af te lossen.

Uit tabel 2 blijkt bovendien dat de aard van de verplichtingen die voortvloeien uit de vonnissen in de sector kanton minder variatie vertonen; het gaat in bijna alle gevallen uitsluitend over een financiële verplichting.

Uit tabel 3 blijkt dat ook het 'met consensus' afwijken van de oorspronkelijke uitspraak in de kantonzaken minder voorkomt. Ook dat lijkt goed verklaarbaar uit het feit dat het overwegend om financiële verplichtingen van een overzienbare omvang gaat.

Tabel 3 De mate waarin verplichtingen zijn nageleefd, uitgesplitst naar afdoeningswijze

	Contradictoir eindvonnis	Verstekvonnis	Totaal
verplichtingen volledig nageleefd (en afgedaan)	80	105	185
verplichtingen tot nog toe volledig nageleefd (loopt nog)	0	0	0
verplichtingen ten dele nageleefd (zonder consensus)	10	22	32
verplichtingen ten dele nageleefd (met consensus)	2	0	2
verplichtingen niet nageleefd (zonder consensus)	14	39	53
verplichtingen niet nageleefd (met consensus)	0	0	0
Totaal	106	166	272

Selectie: zaken met een naleefbare verplichting, zonder appèl, waarvan bekend of ze wel of niet zijn nageleefd.

Uit tabel 4 blijkt dat het niet (geheel) naleven in kantonzaken vooral wordt veroorzaakt doordat men niet aan het geëiste kan voldoen. Onder die gevallen zijn 15 WSNP-gevallen, 2 faillissementen en 6 gevallen waarin een preferente schuldeiser voorrang krijgt. Veel meer dan in de zaken die bij de civiele sectoren werden behandeld, is in de kantonzaken sprake van spoorloze (en/of in het buitenland verblijvende) partijen. Dat houdt vermoedelijk op twee manieren verband met (verschillen in) de aard van de zaken. Een aanzienlijk deel van de kantonzaken houdt verband met periodieke, vaak geautomatiseerde betalingen. De klanten hebben geen persoonlijke relatie met de leverancier en bij vertrek/verhuizing raken ze gemakkelijk buiten beeld. Bij de relatief

⁸⁶ In de zaken met respons (dat zijn de zaken die meedoen in de analyse) ligt bij kantonverstekzaken het gemiddeld geëiste op 507 euro (mediaan: 217 euro). In de verstekzaken bij de civiele sectoren is dat 21.132 euro (mediaan: 11.375 euro).

kleine bedragen is het bovendien nauwelijks lonend om geld te steken in het opsporen van de verschuldigde partijen.

In 15 zaken is geen enkele indicatie verkregen van de reden waarom niet werd nageleefd.

Tabel 4 Redenen waarom uitspraken (nog) niet (volledig) zijn nageleefd

	Contradictoir eindvonnis	Verstekvonnis	Totaal
Niet in staat/geen verhaalsmogelijkheden	15	32	47
Lopende zaak	2	5	7
Verschuldigde partij spoorloos/naar buitenland	1	17	18
Anders geregeld, met consensus	1	1	2
Overleden	1	2	3
Weigering te voldoen			
Niet getracht te executeren	1		1

Dwangmiddelen in kantonzaken

Over het gebruik van dwangmiddelen in kantonzaken kunnen op basis van het verzamelde materiaal geen concludente uitspraken worden gedaan. De 54 zaken waarin een interview plaatsvond, leverden 6 gevallen op waarin dwangmiddelen waren ingezet (1 conservatoir beslag, 4 executieve beslagen en 1 beslag met onduidelijke status). Het gebruik van dwangmiddelen lijkt dus zeer beperkt – hetgeen vanuit kosten/baten-overwegingen ook aannemelijk lijkt. We kwamen evenwel ook 7 gevallen tegen waarin een beslag niet lukte: 6 gevallen waarin reeds een preferent beslag was gelegd en 1 geval waarin geen bankrekeningen van de verschuldigde partij konden worden getraceerd. Mede omdat veel eisers hun zaak goeddeels aan een gerechtsdeurwaarder overlieten – en zichzelf niet op de hoogte hielden van wat daar precies gebeurt –, is het goed mogelijk dat we hier te maken hebben met onderrapportage. Om een beter zicht te krijgen op het aanwenden van dwangmiddelen verdient het aanbeveling om in vervolgonderzoek gerechtsdeurwaarders voor deze informatie te benaderen.

Waarderingsgegevens

Eén van de uitgangspunten bij de opzet van ons onderzoek is geweest dat het onderzoeksontwerp de mogelijkheid moest bieden vergelijkingen te doen tussen de zaken die worden behandeld

door de sectoren civiel en door de sectoren kanton. Daarbij zijn ook de waarderingen die partijen aan de procedure geven van belang.

Op dit punt kunnen, op basis van de pilot, slechts beperkt gegevens worden getoond. Tabel 5 toont de *justice*-scores van winnende eisers en van verliezende gedaagden in zaken op tegenspraak, bij de sector civiel en de sector kanton. Gezien het kleine aantal waarnemingen⁸⁷ kunnen op basis van de pilot geen concludente uitspraken worden gedaan.

De verschillende procesbeleving bij de sectoren civiel en kanton

De tabellen 5 en 6 tonen de rechtvaardigheidsscores van respondenten met procedures bij de sector kanton en respondenten die bij de civiele sector procedeerden.

Tabel 5 Justice-scores van winnende eisers in zaken op tegenspraak

	<u>Informational</u>		<u>Relational</u>		<u>Voice</u>		<u>Distributive</u>	
	gem	med	gem	med	gem	med	gem	med
Sector civiel	1,5 (32)	1,5	3,3 (30)	4,0	4,4 (32)	6,3	0,7 (33)	1,0
Sector kanon	1,7 (13)	1,5	1,6 (5)	3,0	3,7 (13)	5,0	0,8 (17)	1,0

Tabel 6 Justice-scores van verliezende gedaagden in zaken op tegenspraak

	<u>Informational</u>		<u>Relational</u>		<u>Voice</u>		<u>Distributive</u>	
	gem	med	gem	med	gem	med	gem	med
Sector civiel	2,8 (13)	2,5	2,1 (13)	3,0	1,0 (13)	1,0	-0,4 (12)	-1,0
Sector kanon	1,7 (10)	1,8	1,6 (8)	1,0	0,7 (10)	1,0	-0,3 (11)	-1,0

Voor eisers houden de rechtvaardigheidsscores in civiele sector- en kantonzaken een redelijk gelijke tred. Alleen bij *relational justice* is een opvallend verschil, waarbij moet worden aangetekend dat het aantal waarnemingen bij de conditie 'kanton' wel zeer klein is. Bij de verliezende gedaagden is de ervaren rechtvaardigheid in kantonzaken aanmerkelijk lager dan in civiele sectorzaken.

87 We beschikken slechts over deze gegevens als interviews hebben plaatsgevonden. Binnen de groep zaken met interviews moet vervolgens nader worden ingezoomd, zodat slechts een deel van de zaken in de analyses kan worden meegenomen.

Tabel 7 Waardering en vertrouwen bij 'winnaars'

	Contradictoir civiel N = 33	Contradictoir kanton N = 17	Verstek civiel N = 21	Verstek kanton N = 7
In dit soort geschillen leidt een gerechtelijke procedure tot een bevredigende uitkomst (eens)	49%	63%	47%	67%
Deze gerechtelijke procedure heeft gebracht wat ik ervan had verwacht (eens)	61%	53%	53%	80%
Zonder de gerechtelijke procedure was er nooit een oplossing gekomen (eens)	73%	82%	79%	67%
In dit soort geschillen leidt een gerechtelijke procedure tot niets (oneens)	73%	77%	79%	100%
Als ik nog eens in zo'n situatie kom, laat ik het niet op een gerechtelijke procedure aankomen (oneens)	72%	100%	83%	100%
Door deze ervaring met de gerechtelijke procedure is mijn vertrouwen in het recht afgenomen (oneens)	88%	94%	84%	100%
Als ik nu in een soortgelijk geschil betrokken raak, zou ik die zaak voor de rechter brengen (eens)	84%	93%	78%	100%

Zaken op eindvonnis, civiele sector en sector kanton. Bron: interviews.

Op vrijwel alle items zien we dat 'winnaars' in kantonzaken (nog) hoger scoren dan die in zaken die door de civiele sectoren werden behandeld. Ruim 80% van de respondenten in civiele sectorzaken zou opnieuw naar de rechter stappen, in kantonzaken is dat bijna 100%. Hoewel de uitkomst van zo'n procedure niet altijd bevredigend wordt gevonden, wordt het resultaat toch overwegend positief geëvalueerd.

Van de verliezers zou ruim de helft in een volgend geval (weer) naar de rechter stappen. Hierbij zij opgemerkt dat het item 'het niet op een gerechtelijke procedure laten aankomen' voor deze groep (die overwegend uit gedaagden bestaat) een andere lading heeft dan voor de eisers. Bij de 'verliezers' is er geen systematisch verschil in waardering tussen zaken die door de civiele sectoren werden behandeld en kantonzaken.

Tabel 8

Waardering en vertrouwen bij 'verliezers'

	Contradictoir civiel N = 13	Contradictoir kanton N = 12	Verstek civiel N = 5	Verstek kanton N = 8
In dit soort geschillen leidt een gerechtelijke procedure tot een bevredigende uitkomst (eens)	31%	42%	20%	50%
Deze gerechtelijke procedure heeft gebracht wat ik ervan had verwacht (eens)	31%	17%	40%	29%
Zonder de gerechtelijke procedure was er nooit een oplossing gekomen (eens)	50%	17%	0%	38%
In dit soort geschillen leidt een gerechtelijke procedure tot niets (oneens)	83%	75%	75%	75%
Als ik nog eens in zo'n situatie kom, laat ik het niet op een gerechtelijke procedure aankomen (oneens)	40%	54%	50%	67%
Door deze ervaring met de gerechtelijke procedure is mijn vertrouwen in het recht afgenomen (oneens)	58%	64%	75%	75%
Als ik nu in een soortgelijk geschil betrokken raak, zou ik die zaak voor de rechter brengen (eens)	58%	50%	80%	57%

Zaken op eindvonnis, civiele sector en sector kanton. Bron: interviews.

Er is een groot aantal mogelijke verklaringen voor waarderingverschillen tussen kanton en civiele sectoren. De kantonrechtspraak is algemeen gesproken 'laagdrempeliger'. Partijen zijn niet verplicht een advocaat te nemen, de procedures vergen minder tijd en geld.

De tabellen 9 en 10 tonen hoe respondenten uit zaken bij de civiele sector en de sector kanton aankijken tegen de tijd en kosten die met het procederen gepaard gaan, in relatie tot het door hen gerapporteerde doelbereik en de tevredenheid met bereikte resultaat.

Tabel 9 Tijd, geld, doelbereik en tevredenheid bij 'winnaars'

	Contradictoir civiel N = 33	Contradictoir kanton N = 17	Verstek civiel N = 21	Verstek kanton N = 7
Geïnterviewde zegt zijn doel in de procedure te hebben bereikt	58 %	47%	40%	75%
Geïnterviewde is tevreden met eindresultaat	59%	47%	45%	60%
Het procederen was duurder dan vooraf verwacht	67%	25%	13%	33%
De procedure duurde langer dan vooraf verwacht	73%	40%	37%	60%

Zaken op eindvonnis, civiele sector en sector kanton. Bron: interviews.

Tabel 10 Tijd, geld, doelbereik en tevredenheid bij 'verliezers'

	Contradictoir civiel N = 13	Contradictoir kanton N = 12	Verstek civiel N = 5	Verstek kanton N = 8
Geïnterviewde zegt zijn doel in de procedure te hebben bereikt	23%	17%	-	-
Geïnterviewde is tevreden met eindresultaat	31%	25%	-	-
Het procederen was duurder dan vooraf verwacht	55%	13%	-	-
De procedure duurde langer dan vooraf verwacht	73%	55%	0%	25%

Zaken op eindvonnis, civiele sector en sector kanton. Bron: interviews.

Uit de laatste twee items blijkt dat, in de lijn der verwachting, contradictoire zaken bij de civiele sectoren qua kosten en tijdsduur het minst positief geëvalueerd worden. Dat de meest positieve evaluatie voor de verstekzaken bij de civiele sector is, heeft daar vermoedelijk mee te maken (het contrast in tijdsduur tussen tegenspraak en verstek is enorm). De cijfers met betrekking tot verstekzaken bij de kantonrechter – in principe toch de snelste en goedkoopste – zijn duidelijk

anders dan we vooraf vermoedden. Wel in lijn der verwachting is dat voor de winnende partij in die zaken de hoogste mate van doelbereik en tevredenheid wordt gerapporteerd.

De gegevens over verliezers zijn minder sprekend, met name door het ontbreken van gegevens over verstekzaken. De verliezers zijn meestal gedaagde partijen. Omdat zij in verstekzaken de procedure volledig aan zich voorbij hebben laten gaan, was de vraag naar de duur van procedure de enige waarop deze respondenten enigszins zinvol konden antwoorden. De evaluatie van kosten en duur van de procedure is in lijn met die van de winnende partijen. Ten aanzien van doelbereik en tevredenheid wijkt het beeld natuurlijk af. Dat er 'verliezers' zijn die zeggen hun doel te hebben bereikt en/of tevreden te zijn, is op basis van de interviews minder vreemd dan het wellicht lijkt. Zo was er een verliezer in een langdurige procedure over onroerend goed die juist door die langdurige procedure sterk kon profiteren van de waardeinstijging van dat onroerend goed. Deze zag het verlies in de procedure zelf als ingecalculeerd risico. Een andere verliezer betaalde rekeningen niet om de wederpartij onder druk te zetten om duidelijkheid te geven in een zakelijk geschil. De gerechtelijke procedure – geëntameerd door de wederpartij, vanwege de onbetaalde rekeningen – leidde er inderdaad toe dat de eiser duidelijkheid moest geven in dat zakelijke geschil. Deze 'verliezer' had zijn doel bereikt en was tevreden over het behaalde resultaat.

Bijlage 2

Methodologische aantekeningen

In de methodologische bijlage komen aan de orde:

- 1.1 Steekproef, respons, representativiteit
- 1.2 Het meten en kwantificeren van naleving en ervaren rechtvaardigheid
 - 1.2.1 Naleving
 - 1.2.2 Ervaren rechtvaardigheid
- 1.3 De dataverzamelingsinstrumenten
- 1.4 Aandachtspunten voor vervolgonderzoek

1.1 Steekproef, respons, representativiteit

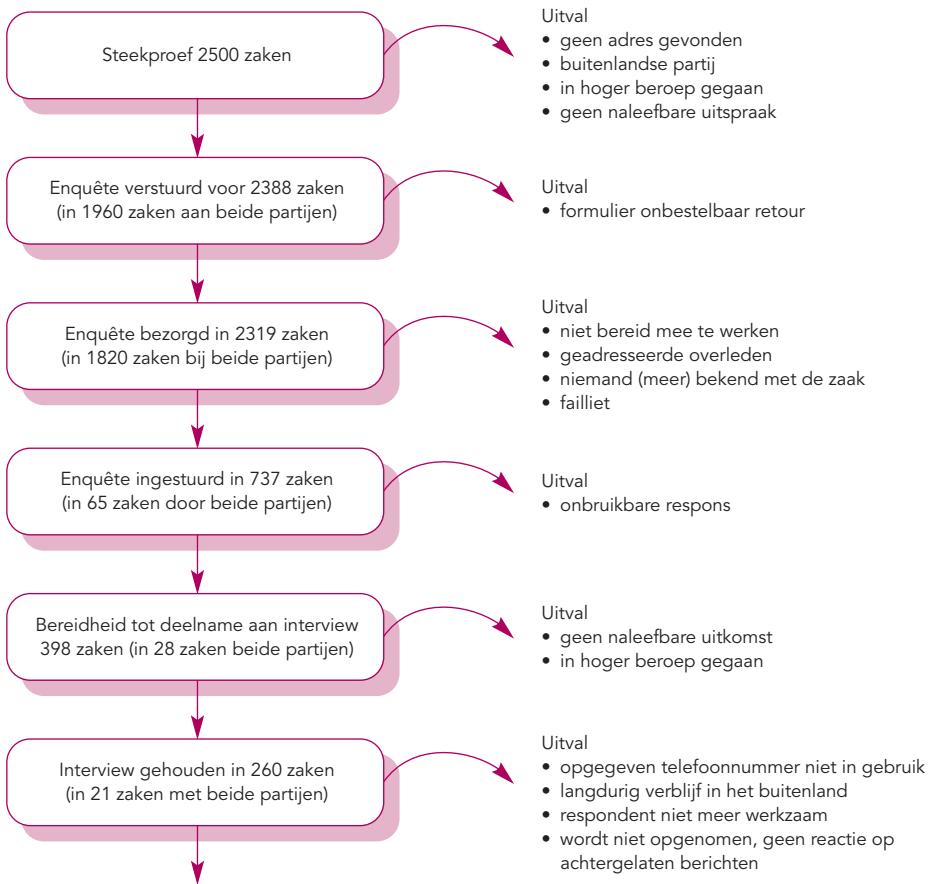
Bij de opzet van dit onderzoek is bewust gekozen om eerst een pilot uit te voeren van beperkte omvang. Vooraf viel moeilijk te voorspellen hoeveel respons de gekozen benadering zou opleveren. De uitval bleek groter dan vooraf werd verwacht. Op zich zou dat geen groot probleem vormen, indien de uitval 'random' optreedt. In dat geval dient dit te worden verdisconteerd bij het bepalen van de steekproefgrootte voor vervolgonderzoek. Indien de uitval selectief is – dat wil zeggen dat de groep(en) respondenten die niet meewerken aan het onderzoek afwijken van de groep(en) die wél meewerken – is er een serieuzer probleem: selectieve uitval ondergraaft de representativiteit van het onderzoek. In deze paragraaf wordt de kwestie van respons en representativiteit in detail behandeld.

De mate van respons

Een belangrijke keuze bij de opzet van het onderzoek was om gegevens te verzamelen via de bij de rechtsgang betrokken partijen. Dat heeft een respons opgeleverd van 31%.⁸⁸ Gedetailleerde responscijfers (per stroom) staan in de tabellen 1 t/m 6 in deze paragraaf. Figuur 1 visualiseert de uitval in de verschillende fasen van het onderzoek. Uit die figuur blijkt dat reeds uitval optreedt voordat een enquêteformulier de partijen bereikt. De reële omvang van de steekproef – in die zin dat ten minste één van betrokken partijen een enquêteformulier heeft ontvangen – bedraagt maximaal 2.318 zaken.

88 Dit is het percentage zaken waarin ten minste één van de partijen de enquête heeft ingestuurd. Het is vrijwel gelijk aan respons die in het oudere onderzoek van Van Koppen en Malsch (1992) werd bereikt. Het percentage zaken waarin uitgebreide gegevens zijn verzameld – via de tweede fase dossieronderzoek én een interview – bedraagt 10%.

Figuur 1 De uitval gevisualiseerd

Een deel van de uitval voorafgaand aan het enquêteren is voorzienbare uitval. Vooraf was duidelijk dat zich binnen de steekproef niet uitsluitend voor het onderzoek relevante zaken zouden bevinden. Zaken die eindigen zonder een naleefbare uitspraak, vrijwaringszaken en zaken waarin appèl heeft plaatsgevonden, zouden geen rol spelen in de volgende fases van het onderzoek. Ook werden buitenlandse partijen niet aangeschreven.

Een ander deel van de uitval wordt veroorzaakt doordat partijen niet konden worden getraceerd. In alle gevallen zijn adresgegevens in het gerechtelijke dossier gezocht. Vervolgens is via open bronnen (internet, telefoongidsen) gecheckt of de betreffende personen nog op hetzelfde adres woonden, en/of een ander adres van hen bekend was.⁸⁹ Indien via open bronnen geen gegevens konden worden gevonden, is het adres uit het gerechtelijke dossier gebruikt. Dat deze methode niet waterdicht is, moge blijken uit de grote stapels enquêteformulieren die onbestelbaar retour kwamen.⁹⁰

In ruim de helft van de zaken (57%) waarin een enquête werd ingestuurd,⁹¹ kruiste de respondent aan bereid te zijn mee te werken aan een telefonisch interview. Met de meeste van hen heeft ook een interview plaatsgevonden. Er heeft geen interview plaatsgevonden met een aantal grote *repeat players*, in zaken waarvan uit de enquête bleek dat hoger beroep had plaatsgevonden of die zonder naleefbare verplichting waren geëindigd. In een beperkt aantal gevallen lukte het niet telefonisch contact te krijgen met de respondenten, of zag de respondent alsnog af van medewerking aan het interview.

De respons in cijfers

Tabel 1 Civiele sector, contradictoir eindvonnis

	verstuurd (bruto)	bezorgd (netto)	enquête ingestuurd	tel. interv. (bereid)	tel. interv. (gedaan)
beide ppn	327	293	14	9	6
alleen eiser	46	55	75	55	49
alleen ged.	58	59	52	24	18
totaal / zkn	431	407	141 (34,6%)	88	73 (17,9%)

89 Over het algemeen is het tamelijk gemakkelijk (up-to-date) adresgegevens te vinden van bedrijven; ook is vrij gemakkelijk vast te stellen dat een bedrijf niet meer bestaat (KvK-gegevens). Voor natuurlijke personen liggen beide kwesties een stuk minder eenvoudig.

90 Omdat het retour sturen van onjuist geadresseerde enveloppen geen automatisme is, is het aannemelijk dat de werkelijke uitval door onjuiste adressering groter is dan we zelf kunnen zien.

91 Naar de motieven van niet-respondenten moeten we over het algemeen gissen. Toch kennen we er een aantal uit schriftelijke en telefonische reacties. *Repeat players* hebben over het algemeen meer gegevens nodig (dan standaard door ons werden aangeleverd) om een zaak in hun archieven te kunnen traceren. Voor sommige respondenten legt de enquête cognitief of qua taalbeheersing de lat te hoog. In enkele gevallen laat men weten niet aan de zaak te willen worden herinnerd, er geen energie meer in te willen stoppen e.d.

Tabel 2 Civiele sector, verstekvonnis

	verstuurd (bruto)	bezorgd (netto)	enquête ingestuurd	tel. interv. (bereid)	tel. interv. (gedaan)
beide ppn	386	340	4	0	0
alleen eiser	48	82	49	28	21
alleen ged.	49	46	23	14	8
totaal / zkn	483	468	76 (16,2%)	42	29 (6,2%)

Tabel 3 Civiele sector, royement

	verstuurd (bruto)	bezorgd (netto)	enquête ingestuurd	tel. interv. (bereid)	tel. interv. (gedaan)
beide ppn	400	368	18	5	3
alleen eiser	29	39	82	48	36
alleen ged	70	70	74	47	33
totaal / zkn	499	477	174 (36,4%)	100	72 (15,1%)

Tabel 4 Sector kanton, contradictoir eindvonnis

	verstuurd (bruto)	bezorgd (netto)	enquête ingestuurd	tel. interv. (bereid)	tel. interv. (gedaan)
beide ppn	404	388	15	4	2
alleen eiser	46	54	88	37	22
alleen ged	27	27	32	18	18
totaal / zkn	477	469	135 (28,8%)	59	42 (8,8%)

Tabel 5 Sector kanton, verstekvonnis

	verstuurd (bruto)	bezorgd (netto)	enquête ingestuurd	tel. interv. (bereid)	tel. interv. (gedaan)
beide ppn	443	418	4	0	0
alleen eiser	49	72	178	112	9
alleen ged	8	7	14	8	8
totaal / zkn	500	497	196 (39,4%)	120	17 (3,4%)

Tabel 6 Totaal (5 stromen, steekproef van 2500 zaken)

	verstuurd (bruto)	bezorgd (netto)	enquête ingestuurd	tel. interv. (bereid)	tel. interv. (gedaan)
beide ppn	1960	1807	55	18	11
alleen eiser	218	302	468	279	137
alleen ged	212	209	190	112	85
totaal / zkn	2390	2318	713 (30,8%)	409	233 (10,0%)

Toelichting bij de tabellen 1 t/m 6:

Verstuurd (bruto) en bezorgd (netto): het brutogetal geeft het aantal gevallen waarin een enquête is verstuurd. Het nettogetal is wat resteert na aftrek van enquêtes die 'onbestelbaar retour' kwamen. Het nettogetal wordt gebruikt voor het berekenen van de responspercentages (immers, alleen in deze gevallen kan men reageren op de enquête). Het percentage is bovendien berekend op zaaksniveau. Indien de uitgezette enquêtes (in de meeste zaken 2 enquêtes, in schaarse gevallen meer dan 2) als referentie zouden worden genomen zou het berekende responspercentage aanmerkelijk lager liggen.

Selectieve non-respons

Het is duidelijk dat in het onderzoek selectieve non-respons is opgetreden, waardoor bepaalde groepen respondenten ondervertegenwoordigd zijn in de respons. Dit probleem wordt enigszins, maar niet volledig, ondervangen doordat beide bij een zaak betrokken partijen zijn aangeschreven. Een bij voorbaat verwacht probleem is de lage respons van gedaagden in verstekzaken. In deze groep bevinden zich vermoedelijk personen die stelselmatig niet reageren op schriftelijke communicatie. Niet op een dagvaarding, en niet op een enquête. Ook bevinden zich in deze groep relatief veel personen waarvan geen adres kan worden gevonden. Het verstek kan ook zijn veroorzaakt doordat op het moment van dagvaarden reeds werd uitgegaan van een onjuist adres. Bij grote *repeat players*, zoals banken en verzekeraars, traden verschillende problemen op inzake de respons. In de eerste plaats leverde het hier intern regelmatig problemen op om de enquête bij de juiste persoon te krijgen.⁹² Vooral bij aanbieders met verschillende merk- en productnamen bleken de enquêtes niet vanzelf op de juiste plaats aan te komen. Een tweede probleem trad op bij het opsporen van zaken in de eigen administratie. Vaak zijn order-, klant- of polisnummers nodig, informatie die niet standaard was opgezocht in de eerste fase van het dossieronderzoek. Als derde probleem speelde dat *repeat players* vaak voor een groot aantal zaken werden geënquêteerd; het levert een hoop extra werk voor ze op.⁹³

Ook op andere punten was de onderzoeksstrategie niet toegesneden op deze partijen. De informatie die wij in andere zaken met interviews verzamelden (over de overwegingen achter de gemaakte keuzes, subjectieve gegevens), is hier niet te krijgen. Bij de grote hoeveelheid zaken die voor de rechter worden gebracht, is de persoonlijke betrokkenheid van medewerkers bij specifieke zaken gering en valt er drie jaar na een procedure ook door hen nog slechts te speculeren over de redenen voor keuzes die in specifieke zaken werden gemaakt. Die lage geïnvolveerdheid geldt ook voor bedrijven die hun zaken volledig aan een advocaat, deurwaarder of incassobureau overlaten.

Representativiteit van de respons

Gezien de matige respons verdient de vraag in hoeverre de respons nog de oorspronkelijke steekproef weerspiegelt, aandacht. Om dat te onderzoeken worden kenmerken van de zaken met respons vergeleken met (bekende aspecten) van de totale steekproef. Van de totale steekproef zijn de (verdeling van) zaaktypering en geëiste bedragen bekend.

92 Getuige de telefonische vragen van postkamers en receptionisten is voor de interne postbezorgers vaak moeilijk te bepalen naar welk persoon of welke afdeling de vragenlijst moest. Uit verdere contacten met *repeat players* kwamen nog meer problemen naar voren. Bijvoorbeeld procedures die op naam van het hoofdkantoor, maar feitelijk door lokale vestigingen werden gevoerd, en aanbieders met veel producten en merknamen die hun juridische afdelingen per productstroom hebben georganiseerd.

93 In de pilot waren acht *repeat players* die meer dan 20 enquêtes ontvingen. Van sommigen kregen we in het geheel geen respons. Dat waren in het bijzonder banken. Overnames en onrust in de financiële wereld waren voor verschillende partijen reden om (nu) niet aan het onderzoek mee te werken.

Tabel 7 Zaakstypering, per stroom, in totale steekproef en respons

	Sector civiel eindvonnis		Sector civiel verstek		Sector civiel royement		Sector kanton eindvonnis		kanton Sector verstek	
	st.prf	resp.	st.prf	resp.	st.prf	resp.	st.prf	resp.	st.prf	resp.
bijz. overeenkomst	67,8	66,7	87,6	84,2	59,2	64,1	76,4	66,2	55,8	18,3
procesrecht	2,0	0,7	1,2	2,6	4,4	4,8	0,0	0,0	0,0	0,0
verbintenissenrecht	13,0	11,8	5,4	6,6	13,4	12,6	7,0	3,8	2,8	1,5
vermogensrecht	7,8	10,4	2,4	3,9	10,8	9,0	0,0	0,0	0,0	0,0
verzekeringsrecht	2,4	2,8	2,0	1,3	1,8	1,2	15,6	29,2	41,4	80,2
zakelijke rechten	3,0	4,2	0,6	0,0	2,0	3,6	0,2	0,0	0,0	0,0
anders	3,0	3,4	1,8	1,4	8,4	4,9	1,0	0,8	0,0	0,0

De tabel geeft een aantal interessante 'doorkijkjes'. Zo kan worden nagegaan – op basis van de steekproefpercentages – welke typen zaken meer of minder kans hebben verstek te gaan, of te worden geroyeerd. Zo blijkt bijvoorbeeld dat bij de civiele sectoren-zaken op het gebied van verbintenissenrecht, vermogensrecht en zakelijke rechten veel minder vaak verstek gaan dan andere zaakstypen; in zaken op het gebied van vermogensrecht en procesrecht komt het relatief vaak tot een schikking.

De representativiteit van de respons is goed te noemen voor de civiele sector-zaken. Bij kanton-zaken, in het bijzonder de verstekzaken, is echter een sterke oververtegenwoordiging van zaken op het gebied van verzekeringsrecht. Omdat enerzijds in de respons duidelijk sprake is van een sterke oververtegenwoordiging van verzekeringskwesaties (ten opzichte van de oorspronkelijke steekproef) en anderzijds het aandeel van verzekeringskwesaties in het onderzochte arrondissement ruim boven het landelijk gemiddelde ligt⁹⁴ moet worden getwijfeld aan de representativiteit van de gegevens over kantonzaken.

94 De database van de Raad voor de rechtspraak bevat 369.135 dagvaardingszaken kanton (huur- en arbeidzaken niet meegeteld) voor het jaar 2005 (uitstroom), waarvan er 62.500 (16,9%) als 'verzekeringsrecht' zijn getypeerd. Dit betreft zowel contradictoire als verstekzaken en omvat – anders dan in 'onze' steekproef – ook voorlopige voorzieningen (2,5% van het totaal). Zie Van Velthoven, 2007.

Tabel 8 Geëiste bedragen, per zaakstroom, in steekproef en respons (civiele sector)

	eindvonnis		verstek		royement	
	st.prf	resp.	st.prf	resp.	st.prf	resp.
mediaan	14.428	14.589	11.894	11.375	13.177	13.373
90ste percentiel	102.813	174.670	34.373	34.614	95.019	104.733
gemiddelde	50.003	61.658	91.346	21.132	70.538	61.609

De tabellen 8 en 9 tonen de geëiste bedragen (mediaan, 90ste percentiel en gemiddelde) voor de totale steekproef en voor de zaken met respons. Ook hier blijkt dat het patroon van de verstekzaken kanton (met respons) sterk verschilt van de totale steekproef (terwijl het patroon in contradictoire kantonzaken nauwelijks afwijkt).

Tabel 9 Geëiste bedragen, per zaakstroom, in steekproef en respons (sector kanton)

	eindvonnis		verstek	
	st.prf	resp.	st.prf	resp.
mediaan	992	984	419	217
90ste percentiel	4.540	4.524	2.261	1.255
gemiddelde	1.817	1.749	918	507

Kwaliteit van de respons

De kwaliteit van de respons is redelijk goed te noemen. Het vergelijken van de antwoorden van eisers en gedaagden in dezelfde zaak levert echter bijna altijd inconsistenties op; vaak over details, maar soms ook over hoofdzaken.⁹⁵ Daarnaast treden binnen de lijst van één respondent regelmatig inconsistenties op. De basiseenheid binnen het onderzoek, een rechtszaak in eerste aanleg, is voor respondenten niet noodzakelijkerwijs ook de logische eenheid. Wanneer over een geschil meerdere procedures hebben gelopen (verzet, appèl tegen tussenvonnis, schadestaat, vrijwaring), blijken de ervaringen in de ene procedure moeilijk te scheiden van die in een andere procedure. Soms wilden partijen geen informatie geven over verschuldigde en betaalde bedragen.

⁹⁵ Het kwam meerdere keren voor dat eiser en gedaagde zich verschillend uitlieten over de naleving van afspraken. Het gebeurde zelfs dat de partij die aan een verplichting moest voldoen zei dat niet te hebben gedaan, terwijl de ontvangende partij zei dat volledig was nageleefd.

In veel gevallen houden respondenten bij het beantwoorden geen rekening met te betalen proceskosten. Een eiser die verliest, wordt in de regel veroordeeld tot vergoeding van de proceskosten, maar rapporteert vaak dat er op basis van de uitspraak geen financiële verplichtingen zijn (en dat, derhalve, vragen over 'naleving' niet aan de orde zijn).

In enkele gevallen bleek tijdens interviews de gebruikte terminologie te moeilijk voor de respondent. Dat betrof vooral respondenten die niet in Nederland geboren zijn. Soms waren er problemen over wat men als na te leven verplichting opvat. Soms worden dingen gemeld die niet in een vonnis staan, zoals 'geen schulden meer maken'. Mensen met een WSNP-regeling rapporteren bijvoorbeeld: 'er hoeft niet te worden betaald (WSNP)' of '50 euro per maand afbetalen'. Zoals reeds gemeld, werd ook de vergoeding van proceskosten regelmatig vergeten.

1.2 Het meten en kwantificeren van naleving en ervaren rechtvaardigheid

1.2.1 Naleving

In hoofdstuk 2 werden verschillende kwesties aan de orde gesteld die een rol spelen bij het meten van 'naleving'. In deze bijlage wordt nader ingegaan op de in het kader van het onderzoek gemaakte keuzes.

De term 'naleving' is op zichzelf al een keuze die in enige mate de focus die in dit onderzoek is gekozen weerspiegelt. Enigszins vergelijkbare termen die in de literatuur ook worden gebruikt zijn 'tenuitvoerlegging' en 'executie'. 'Naleving' refereert sterker dan voorgenoemde termen aan het gedrag of die acties die dienen te worden ondernomen door de persoon aan wie in een vonnis verplichtingen zijn opgelegd (of verplichtingen die in het kader van een schikkingsafpraak door de persoon zijn aangegaan). De term 'naleving' stelt dus het gedrag van de partij die aan een verplichting moet voldoen centraal. Als die het gevraagde gedrag vertoont of de bedoelde actie uitvoert, beschouwen we een zaak als nageleefd. We zijn in het onderzoek op enkele gevallen gestuit waarin de verplichte partij wel deed wat op basis van uitspraak of afspraak van hem verlangd, maar de baten daarvan niet terechtkwamen bij de partij aan wie ze verschuldigd waren. Deze gevallen hebben we dus toch als nageleefd beschouwd.

Andere kwesties die van belang zijn bij het meten van naleving zijn de periode waarover een zaak wordt gevolgd en de wijze waarop wordt omgegaan met gedeeltelijke naleving of het met consensus afwijken van eerdere afspraken. De daarbij gemaakte keuzes werden kort toegelicht bij de behandeling van de resultaten, in paragraaf 4.1. In de hoofdstukken 6 en verder werd ook gerekend met 'nalevingsscores'.

In de rest van deze paragraaf wordt kort gereflecteerd op de verschillende keuzes – waren ze juist? zijn er betere alternatieven voorhanden? – en op de gebruikte ‘nalevingsscores’.

De periode waarover naleving is gemeten

In het onderzoek is drie jaar na het vonnis of het maken van de schikkingsafpraak aan partijen gevraagd in hoeverre deze is nageleefd. Dat is de periode die ook werd gebruikt in het eerdere onderzoek van Van Koppen & Malsch. Er is bij de opzet van het onderzoek wel de nodige discussie over geweest. Argumenten om voor een kortere periode te kiezen waren een mogelijk hogere respons en de kwaliteit van de via enquêtes en interviews te achterhalen informatie. De algemene gedachte daarbij is dat naarmate de periode tussen het verrichten van het onderzoek en het afdoen van de gerechtelijke procedure korter is, respondenten meer gemotiveerd zullen zijn om mee te werken en ze zich dingen beter zullen herinneren. Ook kan enige winst in respons worden verwacht doordat de uitval wegens verouderde adresgegevens, overlijden of faillissementen kleiner zal zijn.

De pilot stelt ons in staat een indruk te vormen van de consequenties die een jaar eerder meten zou hebben voor de gemeten naleving. Uit tabel 1 in hoofdstuk 4 blijkt dat het nauwelijks consequenties heeft voor zaken op tegenspraak, die worden behandeld door de civiele sectoren. Bij verstekzaken is er wel een substantieel effect: één jaar vroeger meten doet het percentage volledig nageleefde zaken dalen van 31 naar 25%. Uit bijlage 1 blijkt dat in kantonzaken het effect nog groter is: in zaken op tegenspraak zou 6% minder, en in verstekzaken 10% minder, volledige naleving worden gemeten. Dat pleit eerder voor een langere periode tussen afdoen en meten, dan voor een kortere.⁹⁶

Het variëren van de termijn van meting is ook een denkbare optie. Dit heeft echter een groot nadeel: de resultaten die binnen verschillende zaakstromen worden gemeten zijn niet goed meer te vergelijken.

In hoeverre is niet naleven als problematisch te beschouwen?

Aan het coderen van naleving in zaken die niet volledig zijn nageleefd zitten verschillende haken en ogen. Mede om die reden is bij de opzet van het onderzoek een onderscheid gemaakt tussen het meten van naleving ‘sec’ en interpretaties met betrekking tot de mate waarin de gerechtelijke procedure haar functie voor rechtzoekenden vervult. De meting van naleving is tamelijk ‘klinisch’; als precies is gebeurd wat er in een vonnis staat, of in een schikkingsafpraak is vastgelegd,

96 Uit de interviews is duidelijk geworden dat ook de wijze waarop gerechtsdeurwaarders met hun opdrachtgevers ‘afrekenen’ van invloed is op de gerapporteerde mate van naleving. Indien het innen van een verschuldigd bedrag een lange periode vergt, wordt in sommige gevallen periodiek een ontvangen bedrag aan de opdrachtgever overgemaakt. Zo’n zaak zal in ons onderzoek in de categorie ‘gedeeltelijk nageleefd’ terechtkomen (ervan uitgaand dat de opdrachtgever na 3 jaar een deel van het bedrag heeft geïncasseerd). In andere gevallen wordt pas afgerekend als het totale bedrag is geïncasseerd. In het onderzoek gebeurde het twee keer dat een zaak waarvan de respondent in de enquête had aangegeven dat deze geheel niet was nageleefd, bij het interview ‘plots’ volledig was nageleefd.

wordt een zaak als volledig nageleefd beschouwd. Is niet precies gebeurd wat was vastgelegd, dan is niet (of gedeeltelijk) nageleefd. In de analyses worden echter ook de zaken die tot aan het moment van meting volledig zijn nageleefd, en waarin het aannemelijk is dat volledige naleving zal worden gerealiseerd, als 'nageleefd' in de analyse meegenomen.

De vraag of het niet naleven een probleem vormt, is losgekoppeld van de meting van naleving zelf. Ze wordt behandeld als effectiviteitsvraag.

Nalevingsscores

Ten behoeve van de kwantitatieve analyses is de mate van naleving omgecodeerd naar een eenvoudige schaal die van 0 (geheel niet nageleefd) tot 10 (volledig nageleefd) loopt. De tussenvallende waarden zijn: 9 (verplichtingen tot nog toe volledig nageleefd, maar lopen nog door), 7 (verplichtingen deels nageleefd, afgeweken met consensus), 4 (verplichtingen deels nageleefd, afgeweken zonder consensus) en 3 (verplichtingen niet nageleefd, met consensus). De schaal is tamelijk grof en zou op verschillende punten kunnen worden verfijnd. In het bijzonder geldt dat voor zaken met louter financiële verplichtingen die gedeeltelijk zijn nageleefd. Bij de nu gevolgde aanpak leveren zaken waarin 90% van het verschuldigde bedrag is betaald dezelfde score op als zaken waarin 10% van het verschuldigde bedrag is betaald.

1.2.2 Ervaren rechtvaardigheid

Omdat in het onderzoek de procedurele rechtvaardigheid is gemeten nadat de uitkomst bekend is, zijn attributieprocessen van invloed op de gemeten rechtvaardigheid. Bij de opzet van het onderzoek was ervan uitgegaan dat we per zaakstroom over een substantiële hoeveelheid zaken zouden beschikken met respons van eiser én gedaagde. Dat is niet het geval gebleken, waardoor het systematisch vergelijken van de door 'winnaars' en 'verliezers' ervaren rechtvaardigheid in dezelfde procedure niet mogelijk is. Dit beperkt onze analysemogelijkheden.

Een andere serieuze beperking geldt ten aanzien van (gedaagden in) verstekzaken en grote *repeat players*; deze respondenten zijn formeel partij in de procedure, maar hun betrokkenheid daarin is zo gering dat ze de rechtsgang niet werkelijk hebben 'ervaren'.

Het meten van procedural justice

In paragraaf 7.1 werden de drie aspecten van *procedural justice* gepresenteerd met de vragenlijstitems aan de hand waarvan ze zijn gemeten. In de daaropvolgende paragrafen worden *procedural justice*-scores gebruikt, voor elk van die drie aspecten. Het berekenen van die scores uit de vragenlijstitems wordt hier toegelicht.

De antwoorden op de verschillende items van de vragenlijst zijn, afhankelijk van de vraag of ze als positief, negatief of neutraal in relatie tot de te meten ervaren rechtvaardigheid moesten worden opgevat, gecodeerd als -1, 0 of 1. Het optellen van scores van een respondent op één van de onderdelen van *procedural justice* leidt tot de betreffende score. Door de score te delen door het aantal items in de lijst ontstaan getallen lopend van -1 tot +1.⁹⁷

In twee gevallen is vanuit verschillende samenhangende items een gecombineerde codering gemaakt; het betreft de items met betrekking tot het geïnformeerd worden over hoe een gerechtelijke procedure verloopt, en het geïnformeerd worden over ontwikkelingen in de gerechtelijke procedure. Van beide items bestaat een versie met betrekking tot de rechter/rechtbank en één met betrekking tot de advocaat ('de rechter informeerde mij...' / 'mijn advocaat informeerde mij...'). Voor de *informational justice*-schaal is primair van belang óf men goed geïnformeerd was, en minder wie de informatie gaf.

Binnen de verschillende onderdelen is onderlinge samenhang van de items geanalyseerd. Daarbij zijn twee items die samenhang van coderingen binnen het onderdeel verstoorden, verwijderd. Het eerste is 'toen ik aan de procedure begon wist ik niet hoe de rechtbank dit soort zaken behandelt' op het onderdeel *informational justice*. Dat dit item de samenhang verstoort laat zich gemakkelijk verklaren: het gaat niet over het verzamelen of verstrekken van informatie voor of tijdens de procedure, maar over bestaande kennis – en waarschijnlijk: ervaring – met betrekking tot de procedure. Onder *relational justice* is het item 'ik had het gevoel dat rechter meer op mijn hand was dan op die van de andere partij..' (item RJ3) weggelaten. Dat is verdedigbaar omdat de lijst al een gespiegelde versie van die vraag bevat. Inhoudelijk gezien is dit weglaten minder goed te verdedigen. Dat (de antwoorden op) dit item zo weinig samenhang vertonen met andere *relational justice*-items komt waarschijnlijk omdat alle andere items vooral tot reactie leiden van partijen die zich benadeeld voelen, terwijl dit specifieke item betrekking heeft op het gevoel te zijn voorgetrokken.

De verschillende onderdelen van rechtvaardigheid zijn getoetst op dimensionaliteit. Indien Cronbachs alpha een waarde aanneemt van 0,7 of hoger, meten de items in de lijst een unidimensionaal construct. Dat wil zeggen dat ze op verschillende manieren hetzelfde meten.

97 Hierbij zij opgemerkt dat (absolute) scores op de verschillende typen rechtvaardigheid niet van gelijke betekenis zijn. De gemiddelde scores op *relational justice*, *informational justice* en *voice* zijn respectievelijk 0,62, 0,40 en 0,42. Indien een respondent scores van 0,4 heeft op *relational justice* en *informational justice* kun je niet zeggen dat die respondent beide aspecten even goed beoordeelt of waardeert.

Tabel 10 Cronbachs Alpha voor de procedural justice-onderdelen in de vragenlijst

	Aantal items	Aantal keren dat alle onderliggende items zijn beantwoord	Cronbachs alpha
Informational justice	6	185	0,52
Relational justice (incl. RJ3)	5	119	0,57
Relational justice (excl. RJ3)	4	122	0,73
Voice	8	230	0,76

Als de waarde alpha kleiner is, en zeker wanneer die kleiner is dan 0,6, is het gemeten construct multidimensionaal.

Uit tabel 10 blijkt dat *informational justice*, zoals geoperationaliseerd in de vragenlijst, een multidimensionaal construct is. *Voice* is unidimensionaal. *Relational justice* is multidimensionaal wanneer item RJ3 wordt meegenomen, maar unidimensionaal als dat item wordt weggelaten. Met andere woorden: RJ3 voegt een dimensie toe aan het construct *relational justice*.

Dat *informational justice* multidimensionaal is, is een gevolg van de 'brede' operationalisering van dit construct. Indien alleen de items met betrekking tot de informatievoorziening door de advocaat (IJ3 en IJ9) en de juistheid en begrijpelijkheid van de informatie (items IJ4 en IJ5) worden meegenomen, resulteert een alpha van 0,69. Maar daarbij zou informatievoorziening door de rechter en de rechtbank geheel buiten beschouwing blijven en het concept van *informational justice* te zeer worden verengd.

Naast samenhang binnen de onderdelen is ook de vraag hoe 'onafhankelijk' de drie onderdelen van elkaar zijn van belang. De tabel in paragraaf 7.4 toont die onderlinge correlaties. De hoogst gevonden correlatie is tussen *voice* en *distributive justice*. Deze blijft met een waarde van 0,53 binnen de grenzen van het toelaatbare.⁹⁸

Uit de derde kolom van tabel 10 blijkt tevens dat het aantal keren dat alle items die aan een score ten grondslag liggen zijn ingevuld, varieert. Vooral op *relational justice* is veel uitval, omdat respondenten die tijdens de procedure geen rechter zagen, op een aantal *relational justice*-items geen antwoord konden geven. Ook op *informational justice* trad om die reden enige uitval op, maar duidelijk minder dan bij *relational justice*.

Bij het berekenen van de *justice*-scores die we gebruiken om samenhangen tussen *procedural justice* en andere variabelen te berekenen, zijn alle zaken meegenomen waarin ten minste de

⁹⁸ Van der Linden neemt bij haar operationalisering van procedurele rechtvaardigheid 0,6 als kritische (boven)grens voor wat betreft de correlatie tussen dimensies.

helpt van de onderliggende items is beantwoord. Voor 170 zaken is een *relational justice*-score berekend, voor 223 een *informational justice*-score en voor 232 zaken een *voice*-score.

1.3 De dataverzamelinginstrumenten

In het onderzoek is gebruikgemaakt van schriftelijke enquêteformulieren, vragenlijsten voor de telefonische interviews en scoringsformulieren voor het dossieronderzoek. Van de enquêteformulieren en vragenlijsten bestaat een groot aantal varianten, toegespitst op de 5 procedurestromen en op de positie van de geënquêteerde/geïnterviewde: eiser of gedaagde, winnend of verliezend.

De enquêteformulieren bevatten, afhankelijk van de versie, 10 tot 20 meerkeuzevragen. De twee belangrijkste criteria voor de keuze van de op te nemen vragen waren dat 1) zoveel mogelijk mensen de lijst zouden invullen (en zich daarbij ook liefst bereid zouden verklaren mee te werken aan het telefonische interview) en 2) dat in elk geval, ook als respondenten niet zouden meewerken aan een telefonisch interview, zou kunnen worden vastgesteld in welke mate de uitspraak of afspraak was nageleefd, of er hoger beroep had plaatsgevonden en, indien niet (volledig) was nageleefd, wat daarvan de oorzaak was.

De enquêtes werden door de rechtbanken verstuurd, met een begeleidende brief van de president van de rechtbank. De meeste geretourneerde formulieren werden volledig ingevuld ontvangen. Voor grote *repeat players* bleek de bij de vragenlijst geleverde informatie (vermelding van het zaaksnummer van de rechtbank en de naam van de wederpartij) vaak niet voldoende om het betreffende dossier op te sporen.

Ten aanzien van de vragenlijsten bij de interviews is de lengte ervan een serieus probleem geweest. De eerste serie interviews duurde minstens 45 minuten en sommige langer dan een uur. Om de interviewtijd enigszins binnen de perken te houden, is minder doorgevraagd dan aanvankelijk de bedoeling was. We zien twee consequenties voor vervolgonderzoek: een kortere vragenlijst en, mogelijk, het selectiever zijn in de interviews.⁹⁹

1.4 Aandachtspunten voor vervolgonderzoek

Ten aanzien van de gebruikte onderzoeksmethode en -instrumenten levert het pilotonderzoek enkele belangrijke aandachtspunten op.

⁹⁹ Die selectiviteit zou betekenen dat alleen in bepaalde zaken interviews worden gehouden. Bijvoorbeeld naar aanleiding van een specifieke problematiek, alleen in zaken op tegenspraak of alleen in zaken waarin niet spontaan werd nageleefd.

Respons

Er spelen verschillende kwesties met betrekking tot de respons. Die is lager dan beoogd. Het zou geen groot probleem zijn indien de non-respons volledig random was. Maar het is aannemelijk dat er specifieke groepen zijn die minder geneigd zijn te antwoorden en dat er zo vertekening ontstaat in de resultaten. Gedaagden in verstekzaken zijn zo'n probleemgroep. Grote *repeat players* zijn een andere probleemgroep. Het probleem bij de eerste groep is dat ze geheel niet reageren en/of onvindbaar zijn. Het probleem bij de tweede groep is dat met de vele gerechtelijke procedures die jaarlijks door hen worden gevoerd, vaak niemand (meer) beschikt over gedetailleerde kennis van de rechtsgang in concrete zaken. Vaak bleken deze partijen ook specifieke informatie, zoals klant- of polisnummers, nodig te hebben om een zaak binnen de eigen administratie te kunnen traceren. Een vergelijkbaar probleem treedt op bij de – meestal bedrijfsmatige – eisers die een procedure volledig uit handen geven aan een deurwaarder of advocaat. Bij de tweede groep valt vaak wel te achterhalen of een uitspraak of afspraak is nageleefd, maar blijven vragen over de voorgeschiedenis van het geschil, de ingezette dwangmiddelen en de ervaren procedurele rechtvaardigheid veelal onbeantwoord.

Een oplossing voor het probleem van selectieve non-respons kan mogelijk worden gevonden in het verzamelen van nalevingsgegevens via professioneel betrokken partijen als gerechtsdeurwaarders en advocaten. Met grote *repeat players* kunnen specifieke afspraken worden gemaakt over de formats en aard van de te verstrekken gegevens, op basis waarvan zij in hun eigen informatiesystemen de zaken kunnen terugzoeken.¹⁰⁰ Voor beide benaderingen geldt dat ze slechts vrij globale gegevens over naleving kunnen opleveren en niet de gedetailleerde gegevens die in de pilot bij partijen zijn verzameld. Desalniettemin kan dit van een aanzienlijke meerwaarde zijn: het zou tot een betere meting van de afhankelijke variabele (naleving) leiden en het mogelijk maken de aard en omvang van de specifieke non-respons vast te stellen (en daar mogelijk voor te compenseren).

De rol van subjectieve gegevens

De keuzes bij de opzet van het pilotonderzoek zijn gemaakt vanuit het uitgangspunt dat informatie zou worden verzameld bij de partijen zelf. Alleen zij zouden kunnen vertellen waarom ze tot bepaalde keuzes zijn gekomen en hoe ze de rechtsgang hebben ervaren. Het verslag van de pilot toont dat dit tot interessante – en soms verrassende – inzichten leidt.

Tegelijk moeten we constateren dat deze benadering slechts voor die respondenten 'werkt' die zich actief met de rechtsgang hebben beziggehouden en voor wie een gerechtelijke procedure geen dagelijkse activiteit is. Dat impliceert dat de ervaringsgegevens die we verzamelen en presenteren slechts representatief zijn voor een specifiek deel van de partijen in de procedures.

100 In de pilot is het reeds met enkele *repeat players* tot dergelijke afspraken gekomen.

Van grote *repeat players* en verstekgangers kunnen die gegevens niet worden verzameld, omdat de geïnvolvement met de rechtsgang eenvoudig onvoldoende is. Een andere consequentie ervan is dat ook de activiteiten van deurwaarders in de procedure onderbelicht zijn gebleven. En dat we relatief veel problemen hebben gehad bij de gegevensverzameling over kantonzaken. Voor vervolgonderzoek lijkt het raadzaam voor kanton- en (wellicht) verstekzaken een andere benadering te kiezen. Dit onderzoek zou zich tot de meer objectieerbare gegevens moeten beperken. Om een goed beeld te kunnen vormen van het gebruik van dwangmiddelen (of redenen om daarvan af te zien) zijn gerechtsdeurwaarders de aangewezen respondenten. Lastig blijft de keuze van het juiste moment waarop gegevens worden verzameld. Er is veel voor te zeggen om dat in *real time* te doen. Maar uit de onderzoeksgegevens is ook duidelijk dat een bevraging enkele jaren na afdoening van de zaak onontbeerlijk is. Immers, uit de nu verzamelde gegevens blijkt dat met het naleven in kantonzaken meer tijd is gemoeid en het aanmerkelijke consequenties heeft voor het gemeten percentage nageleefde zaken of respondenten twee of drie jaar na het beëindigen van de procedure worden bevraagd.

Aandachtspunten voor beleid

In discussies over vervolgonderzoek met leden van de begeleidingscommissie zijn verschillende opties aan de orde gekomen voor verbreding van het onderzoek én voor het meer focussen van onderzoek op bepaalde beleidsrelevante kwesties. De voorstellen tot uitbreiding betreffen de naleving van uitspraken in kort gedingen en huurzaken. De beleidsrelevante kwesties betreffen vooral de rol van deurwaarders – die in pilot niet volledig uit de verf is gekomen – en de rechtsgang in verstekzaken bij het kantongerecht. Die kwesties zijn goed in één onderzoek te combineren, waarbij gegevens (over betekenen, naleving, inzet van dwangmiddelen) vooral via deurwaarders zouden worden verzameld. Een ander aandachtspunt is de voorgenomen verhoging van de competentiegrens naar 25.000 euro. Die maakt het mogelijk onderzoeken te verrichten naar procedureverloop en naleving in zaken in het segment tussen 5.000 en 25.000 euro, wanneer deze door de civiele sectoren (huidige situatie, met verplichte procesvertegenwoordiging) en door de sectoren kanton (beoogde situatie, zonder verplichte procesvertegenwoordiging) worden behandeld.

Over de auteur

Dr. R.J.J. Eshuis is werkzaam als onderzoeker bij het WODC. In die hoedanigheid verricht hij vooral empirisch onderzoek op het terrein van de civiele rechtspleging.

Op dat terrein verschenen van hem onder meer de volgende publicaties:

- Eshuis, R.J.J. (2009). De uitvoering van gerechtelijke beslissingen in Europa. *Justitiële Verkenningen*, 2009, nr.4, p. 106-111.
- Eshuis, R.J.J. (2008). Kortere procedures: wat werkt? *Executief*, 2008 nr. 11, p. 164-170.
- Eshuis, R.J.J. (2007). *Het recht in betere tijden. Over de werking van interventies ter versnelling van civiele procedures*. Den Haag: WODC. Onderzoek en beleid, nr. 254
- Eshuis, R. (2007). De keten en de delta; de verbeelding van de civiele rechtspleging. *Justitiële Verkenningen*, 2007, nr.6, p. 11-20.
- Eshuis, R. (2005). *Sneller procederen: onderzoek naar de afdoening van civiele bodemprocedures* Den Haag: Raad voor de rechtspraak. Rechtstreeks 2005, nr. 2
- European Commission for the efficiency of justice (2005). *European Judicial Systems 2002. Facts and figures on the basis of a survey conducted in 40 Council of Europe Member States*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Leertouwer, E.C., Van Tulder, F.P., Diephuis, B.J., Folkeringa, M. en Eshuis, R.J.J. (2005) *Prognosemodellen Justitiële Ketens: Civiel en Bestuur*. Den Haag: Raad voor de rechtspraak en WODC.
- Eshuis, R. en Ter Voert, M. (2003). *De onafhankelijkheid en onpartijdigheid van rechters; van insiders- naar outsidersperspectief*. *Justitiële Verkenningen*, 2003, nr.1, p. 74-90.
- Eshuis, R.J.J. & Paulides, G. (2002). *Van rechtbank naar kanton. Evaluatie van de competentiegrensverhoging voor civiele handelszaken in 1999*. Den Haag: WODC. Onderzoek en beleid, nr. 203
- Eshuis, R.J.J. en Dijkhoff, N. (2000). *Nevenfuncties zittende magistratuur*. Den Haag: WODC. Onderzoek en beleid, nr. 185
- Eshuis, R.J.J. & M.N. van Es (2000). *Werklast versnelling handelszaken* Den Haag: WODC. Onderzoeksnotities, 2000/4
- Eshuis, R.J.J. (1998). *Een kwestie van tijd. Onderzoek naar de doorlooptijd in handelszaken*. Den Haag: WODC. Onderzoek en beleid, nr. 171